

BARNA GÁBOR

KUNSZENTMÁRTON

TÖRTÉNETI NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

Kunszentmárton
Történeti néprajzi tanulmányok
Barna Gábor

TÁJ ÉS NÉPI KULTÚRA
A Szegedi Tudományegyetem
Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének kiadványsorozata
11.

Alapító szerkesztő: Juhász Antal

Sorozatszerkesztő: Mód László és Simon András

****

VÁROSTÖRTÉNETI ÉS NÉPRAJZI TANULMÁNYOK
3.

Alapította: Barna Gábor és Józsa László

Sorozatszerkesztő:
Barna Gábor, Hegedűs Krisztián, Pusztai Gabriella

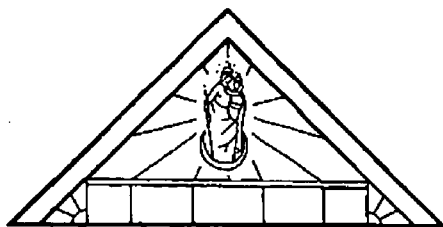
Helytörténeti Múzeum, Kunzentmárton

X 218801

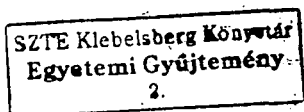
Barna Gábor

KUNSZENTMÁRTON
Történeti néprajzi tanulmányok

SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
Szeged, 2015

A borítón
Kunszentmárton az első katonai felmérésen (1784)

HELYBEN
OLVASHATÓ

ISSN 1785-0991 (Táj és népi kultúra)
ISSN 1218-0009 (Várostörténeti és néprajzi tanulmányok)

ISBN 978-963-306-395-8

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001122848

© Barna Gábor, 2015

Felelős kiadó: Barna Gábor

X 218801

Nyomdai kivitelezés:
EFO Kiadó és Nyomda gondozásában
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
www.efonyomda.hu

TARTALOM

Vallomás a szülőföldről – előszó helyett.....	7
A történelmi emlékezet megszerkesztése, helyi identitás- és mítoszteremtés. A „Megszálló levél” – Kunszentmárton 18. századi újraterelítéséről szóló elbeszélés	11
Radics István, Kunszentmárton újraterelítője.....	34
Sülye Mihály története. A 18. századi népmozgások dokumentálhatóságának kérdései	67
Kunsziget. Kunok a Szigetközben?	76
Az első kunszentmártoni vásár. Presztizs, hatalom és érdek szimbolikus megjelenítése	84
Kunszentmárton és a Nagykunság. Kulturális alkalmazkodás és mezővárosi kultúra.....	96
Baromvosi könyvek – népi állatorvoslás. Nagykunsági adatok a népi állatorvosláshoz	120
Legendamesék egy alföldi kézirat népköltési gyűjteményből	131
A tanulmányok első megjelenési helyei	141

VALLOMÁS A SZÜLŐFÖLDRŐL – ELŐSZÓ HELYETT

Szétteríti már fátyolát az alkony
a távolból egy gép bűgását hallom.
Aztán az este lebocsátja szárnyát,
a róna homlokán a csillagpászták
ragyogva fénylenek az ében éjben,
kéken tündöklő távol messzeségben.

Béka kuruttyol ungos brekegéssel
a Körös-partról, versenyt fut a széllel,
hátam mögött ház vigyázza a csöndet,
előttem az ég nyaldossa a földet,
a hold most búvik ki, nőző sarlója
a nyári éjben lomha útját rója.

Lassan elül az esti nesz. A róna
alig piheg már. Békés altatója:
egy-egy zizzenés, éji bogár hangja...
Tompán üt egyet a templom harangja.
Fönn csillagok nesztelen zenéje
csöndet csilingel a leszálló éjbe.

(Ágoston Julián: *Alkony*, részlet, 1950. június 22.)

Erről az Ágoston Julián ciszterci papköltő által megénekelte békés alföldi tájról, Kunszentmártonból származom. A versben felbukkanó képek, neszek, hozzájuk párosulva a Körös árvíz hordta iszapjának semmihez sem hasonlítható szagával – ezek idéződnek fel bennem, amikor e verset olvasom. Béke, nyugalom, biztonság. Nekem a gyermekkor. Amikor pedig versét papírra vetette, akkor a költő rab volt. Már majd' két hete, hogy Pécsről ciszterci szerzetes társaival Kunszentmártonba internálták. Tombolt az egyházellenes kommunista/szocialista terror. Pár hónapja születtem erre a világra. A versben említett ház a karmelita rendház, az utcánk, a Wesselényi utca végén áll. Itt kereszteltek, s itt esküdtünk feleségemmel hűséget egymásnak. Az Érparton, ahol az 1960-as évek végéig még megvolt őseim 1823-ban újjáépített lakóháza. Az ősi ház 19–20. századi életét a családi emlékek alapján diákként megörökíttettem, díszesen faragott mestergerendáját pedig bevittem a múzeumba. A gyermekkori és fiatalkori emlékek ehhez a városrészhez kötnek. A templom pedig a Nagytemplom. Harangjának tompa ütése az órát jelezte, messze hangzó szava misére és imára hívta, hívja az embereket, jelzi halottainkat. És nekem sok halottam van már: szüleim, felmenőim, nevelőim, papok, barátok. Akik szerettek engem, akiket én is szerettem és tiszteltem, s akiknek sokat köszönhetek.

Életük példája értette meg velem, hogy nem lehet más célom, mint emberként helytállni, gyerekként és fiatalként talentumaimat – amiket a Teremtőtől mindannyian ajándékba kapunk – kibontani, konkrét céljaimat felismerni, azokra önképzéssel felkészülni, életemmel azokat teljesíteni, így és ezzel szolgálni embertársaimat, családomat, szülőföldem közösségét, nemzetemet, egyházamat, és végső soron Istent dicsőségét: (omnis) ad maiorem gloriam Dei (A.M.G.D.).

Nagyon szeretett a Teremtő, mert nemcsak serdülőkori eszmélődésem idején, hanem ifjú koromban is olyan emberekkel vett körül, akik segítettek

ebben. Az egyetemen Borzsák István, klasszika filológia professzorom, vagy a boldog emlékű Bálint Sándor, akinek professzori székében most ülök, ám akinek közelében én legalább is csak elcsendesülni és tágra nyílt lélekkel csodálkozni és hallgatni tudtam, megtisztelve érezvén magam már közelségétől is. Máig erőterében tart. S Erdélyi Zsuzsanna, akivel nemrég bekövetkezett haláláig szoros kapcsolatom volt. Még friss a veszteségérzés, fáj a hír, mély az elvesztése fölötti gyász. Voltak és vannak jó kollégáim minden munkahelyemen és kiváló tanítványaim. Közülük többen ma munkatársaim, megbecsült és elismert szakemberek néprajzkutatóként, tanárként. És voltak, vannak embert próbáló feladataim itthon és külföldön egyaránt. Eddig még kaptam erőt teljesítésükhöz.

Csak hálával gondolhatok mindazokra az egyszerű és nagyszerű emberekre, akiktől szülővárosomról szóló tudásomat kaptam. Máig belém sajdul a gondolat, vajon jól sáfarkodom-e megélt tapasztalataikkal, amit megosztottak velem? Hosszú a névsor, ezért csak néhányukat említhetem. Az 1960-as években is már 90-ik életévén túl lévő Kiss Elek bácsi, aki még nyomtatott lóval, Busai Antalné, aki gyermekként, az első világháború előtt még járt gyalog zarándoklaton Máriaradnán, Kunszentmárton „nemzeti kegyhelyén”, vagy Kurucz Józsefné „Erzsi mama” és Kurucz Lajos bácsi, akiktől a Mezeykántorok énekét először hallottam, vagy az Amerikába szakadt nagybátyám, Ecsédy Ferenc, aki gyerekkora Kunszentmártonáról 600 oldalnyi emlékezést írt le, mondott tollba és magnetofonba nekem. Vagy Hürkecz Feri bácsi, a „helypénzszedő”, akitől meséket vettem magnóra, a mesterszállási Gergulits Péter bácsi, aki Kunszentmárton egykori pusztája életének volt mindentudója. A kunszentmártoni múzeum anyagának összegyűjtésekor pedig az 1960-as években – ekkorra zárult le az erőszakos szövetkezesítés – nagyon sokat tanultam egy letűnőben lévő paraszti életformáról, annak tárgyi emlékeiről. Köszönet érte a sok-sok önzetlen adományozónak.

Szeretem ezt a kisvárost. Nehéz volt a szakítás, amikor 22 éves koromban nyilvánvalóvá vált, hogy nem tudok itthon elhelyezkedni. Gyerekkorom óta kutatom kultúráját, próbálom segíteni jelenét. Múltjának, közelmúltjának társadalmi folyamatait igyekszem megérteni és megismertetni úgy, hogy azzal jelenét, mai boldogulását szolgáljam. A legapróbb támogatásra is rászorul a magyar vidék, mert a politika évtizedek óta csak kizsákmányolja. Most halvány reménye látszik annak, hogy változik valami. Ám ha nem, akkor ez a vidék halálát jelenti, hisz szellemi, anyagi és emberi erőinek utolsó tartalékait éli fel. Születésemkor Kunszentmártonnak például még majd' tizenkétezer lakosa volt. Mára nincs kilencezer. De nemcsak negyedével csökkent a népesség, hanem el is öregedett. És éppen a vállalkozó szellemű fiatalok mennek el munkalehetőség híján. Így lassan már nem kell óvoda, iskola, csak öregotthon.

Kapcsolatom szoros Kunszentmárton művelődési intézményeivel: a múzeummal, a művelődési házzal, a könyvtárral. Távolról próbálom erősíteni a város kapcsolathálóját. Olyan dolgokra figyelni, amikre az otthoniaknak napi munkájuk miatt nincs energiájuk, vagy rálátásuk. Igyekszem bekapcsolódni a kunszentmártoni Szent Márton plébánia életébe is. Itt pezsgő élet, megújulás van, nagy a reményünk. Katolikus óvoda indult, s talán a felnőtt társadalom

egy része is felelősségére ébred. Reméljük, hogy a templom körül tapasztalható pezsgés áthatja majd a város egészét, s az egyházközség valóban sója lesz a helyi társadalomnak.

Történelem-latin szakos tanár lettem és etnográfus. Néprajzusként megadtott, hogy ne csak szűkebb és tágabb szülőföldemet, Kunszentmártont és a Tiszazugot, a Jászkunságot, hanem hazám, a történelmi Magyarország számos vidékét, települését felkeressem: Pozsonytól Gyimesig, Túróctól Bácskáiig. Dolgoztam magyarok, németek, szlovákok, ruszinok, románok között. Otthon érzem magam Zágrábban és Kismartonban, Kassán és Pozsonyban, Lippán és Kolozsvárott, Lendván és Ungváron, Óbecsén és Gálszécsen, hiszen felmenőim sírjai, de élő rokonaim, barátaim is odakötnék. Ez a szülőhazám, ami táj, föld, történelem, kultúra és az ember együtt: a mai és a történelmi Magyarország. S néhány hónapja házuk van Kunszentmártonban!

Szüleim, a kármelita atyák, a magyartanárom, a családi könyvtár, majd sok nagyszerű ember formálta szemléletemet, a katolikus magyarságérzést, amiben egymást erősíti az európaiság és az elkötelezett magyarságtudat. Huszonnégy éve tanítok a szegedi egyetemen, Bálint Sándor egykori tanszékén. Ez nagy megtiszteltetés és felelősség. Tőle megtanultam, hogy az élet ajándék, de feladat és kötelesség is. Néprajzusként feladatom dokumentálni, megérteni és megmutatni azt a kultúrát, amellyel átéljük a magyarságunkat és európaiságunkat.

Munkám, napi feladatom néprajzkutatóként a kultúra és a társadalom vizsgálata, egyetemi tanárként pedig a megszerzett ismeretek átadása, a jövő kutatóinak képzése. Kötelességem tehát kétirányú, egyaránt köt szűkebb és tágabb szülőföldemhez, valamint választott szakmámhoz, hivatásomhoz. A tanulmánykötet most mégis csak a kibocsátó szülővárosról, Kunszentmártonról szóló írásokból válogat. Kötetbe gyűjtött írásaim kunszentmártoni kötődésemről szólnak. Negyvenöt év anyagából adnak ízelítőt.

Kunszentmárton, 2015. Mátyás apostol ünnepén

Barna Gábor

A TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET MEGSZERKESZTÉSE HELYI IDENTITÁS- ÉS MÍTOSZTEREMTÉS A „Megszálló levél” – Kunszentmárton 18. századi újrategelépítéséről szóló elbeszélés

A török hódoltság 17. század végi megszűnése után még évtizedekbe telt, amíg az elnéptelenedett egykori hódoltsági területek az Alföldön újra benépesedtek.¹ A belső telepítési akcióban az északi magyar (palóc) csoportok mellett nagy létszámban vett részt a Jászság lakossága is, amely a török hódoltság alatt kisebb veszteséget szenvedett, de azt is pótolni tudta éppen észak felől jövő telepeseikkel.² E társadalom- és településtörténeti folyamatoknak a vizsgálata különösen a 20. század második felében élenkült fel mind a helytörténeti, mind pedig a néprajzi kutatásokban olyannyira, hogy ma az Alföld-kutatásnak egyik fontos összetevőjét éppen a migrációs kutatások jelentik.³

E jórészt 18., kisebb részt 19. századi folyamatokról ma már elég sokat tudunk, s fő vonásaiban jól ismerjük őket. Viszonylag kevés azonban tudásunk az egyes konkrét eseményekről, az új települések megalapításának részleteiről. Csak kevés helyen ismerjük a kirajzások konkrét kiváltó okait, gyakorlati kivitelezésüket és az új honfoglalás szimbolikus eseményeit, s szinte sehol ezeknek az eseményeknek történelmi emlékezet és a helyi azonosság-tudat formálásában és megőrzésében játszott szerepét.

Kunszentmárton újrategelépítése a 18. században – történeti háttér

A 16. és a 17. század többszöri megpróbáltatása és szenvedése után Kunszentmárton (Jász-Nagykun-Szolnok megye) népére is a török kiűzésével együtt járó hadjáratok hozták a végpusztulást (1686).⁴

Az elnéptelenedett község újrategelépítésére a 17–18. század fordulójának spontán szörványos beköltözése után csak a 18. század második évtizedében, 1719-ben került sor. Ekkor túlnyomórészt jászsági, főleg Jászapátiból és Jászsalsószentgyörgyről származó emberek költöztek a Körös folyó partjára: kiváltságos helyről kiváltságos helyre. A Jászságból való kiköltözésük történetét és Kunszentmárton megalapításának eseményeit a telepítési akció egykori szervezője és vezetője, Radics István 94 éves korában elbeszélte, s azt az utókor emlékezetére a kunszentmártoni tanácsí jegyzőkönyvben megörökí-

¹ A 18. századról, s benne a migrációs folyamatokról is átfogóan ír Kosáry Domokos monográfiájában. Lásd: Kosáry 1983.

² Fodor 1942.

³ Juhász (szerk.) 1990.

⁴ A város történetéhez lásd: Dósa-Szabó 1936.

tették.⁵ A bejegyzés első mondatáról: „Kún Szent Mártonyt Kik, és mimódon szállották meg” kapta az irat a „Megszálló levél” nevet. Egy korábbi írásomban a „Megszálló levelet” mint a 18. századi migráció egyik fontos forrását már megvizsgáltam.⁶ Rövid tanulmányomban pedig a „Megszálló levelet” mint folklór szöveget, mint a helyi történelmi emlékezet és identitásformálás egyik 18-20. századi példáját szeretném röviden elemezni.

Kunszentmárton újraalapításának története: a „Megszálló levél”

Az első település jogán ez a feljegyzés két évszázadon keresztül a helyi öntudat kifejezője és írásos alátámasztója, megerősítője volt. A 19. században – de lehet, hogy már rögtön 1762 után – az ősi kunszentmártoni családok, a század végén pedig egyesületek is, a tanácsi jegyzőkönyvből kimásoltatták és másolatban őrizték. Tősgyökeres kunszentmártoni családok egy részénél máig megtalálható jeles relikviaként. Három másolata van birtokomban. A legrégebbi Ókrös József takács céhmestertől 1852-ből, a második a 48-as és Független Népkör tulajdona volt 1896-ból, a harmadik pedig egy ismeretlen eredetű írógéppel lejegyzett változat a két világháború közti évekből.

Az új haza keresésének történetét először Vándorfy Kálmán, a kibocsátó Jászapáti római katolikus káplánja tette közzé nyomtatásban.⁷ Ez a könyv azonban nem forgott közkezen Kunszentmártonban. A „Megszálló levelet” széles körben az tette ismertté, hogy ifj. Dósa József kunszentmártoni származású, sályi római katolikus lelkész Kunszentmártonra vonatkozó történelmi kutatásait sajtó alá rendezte és a Kunszentmártoni Híradó hasábjain 1933-1934-ben közzétette Szabó Elek, szintén kunszentmártoni származású, akkoriban besenyőtelki plébános. A folytatásokban megjelent fejezeteket 1936-ban könyv formájában is kiadta a Kunszentmártoni Híradó. E munka sok helybeli család tulajdonában megvolt, illetve máig megvan. A könyv 42–45. oldalain olvashatjuk a „Megszálló levél” szövegét.⁸

A „Megszálló levél” jelentősége - a helyi történelmi emlékezet és identitás megszerkesztése

A korból hasonló leírást nem ismerek, ezért a kunszentmártoni „Megszálló levél” minden tekintetben fontos forrása a 18. századi belső migrációnak és a kollektív történelmi emlékezetnek. Megismerjük belőle egy kisebb közösség útrakelésének, új lakóhely keresésének indítékait, következtethetünk a mozgatórugókra, látjuk a tudatos szervezés egyes állomásait, értesülünk a véletlen, de a végkifejlet szempontjából nagyon is fontos eseményekről, s megtud-

---

⁵ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Kunszentmárton tanácsi jegyzőkönyve 2. 1766–1783. 9–11.

⁶ BARNA 1994.

⁷ VÁNDORFY 1895.

⁸ DÓSA-SZABÓ 1936. 42–45.

juk, melyek voltak a földfoglalásnak jelképes, de elmaradhatatlan eseményei abban az időben. S mindezt egy rögzített, egy kvázi-szagrális szöveg formájában.

A honkeresés, a letelepülés és az esemény írásos megörökítése között majd fél évszázad telt el, hiszen az 1717–1719. közötti történéseket csak 1762. január 13-án jegyezték le. A szöveget azonban csak egy 1762. április 29-i bejegyzés után vezették be a protocollumok (tanácsi jegyzőkönyvek) II. kötetének 9–11. lapjaira. A kötet belső címlapján figyelemfelkeltő bejegyzés olvasható: „Szent Mártony meg Szállása pag. 9a”. Későbbi korban a Megszálló levél címét piros ceruzával díszítették. Az íráskezelésben tehát fontosnak tartották többféle módon is kiemelni a letelepülés történetéről szóló bejegyzést.

Figyelemre méltó a kései írásban rögzítés. Az, hogy a települést megalapító emberek először a mindennapi élet dokumentálását (anyakönyvek⁹, valamint a tanácsi jegyzőkönyvek¹⁰) tartották legfontosabbnak. A megtelepülés történetének a szóbeliségben bizonyára élő történetét csak évtizedekkel annak lefolyása után, valószínűleg a felejtés, „a történelem deficitje”¹¹ miatt tartották fontosnak írásba foglalni. Ehhez autentikusnak tartott forrást találtak: a történetet a kirajzást vezető Radics István elbeszélése alapján rögzítették. Azaz a település életének konszolidálódása, az 1745. évi önmegváltás (redemptio) megszervezése és lefolyása, s ennek társadalmi-gazdasági hatásainak kiértékelése után tartották csak fontosnak, érdemesnek a kirajzás történetét írásba fektetni. Számos olyan esemény történt tehát az írásbeli rögzítés idejéig a községben, amelynek aktuális fontossága vetekedett a kirajzás és a megtelepedés jelentőségével, s rátelepedett annak emlékére. Erre az időre nyilván már jórészt kihalt az alapító réteg, hiszen az elbeszélő Radics István is rendkívüli magas korban, 94. évében volt már ekkor. Szükségesnek látszott tehát a szájhagyomány „hiteles” rögzítése az utókornak emlékeztére, 42 év után szükségesnek látszott az emlékezet pontosítása, „helyreállítása”¹², a kollektív emlékezet megszerkesztése.

A folyamatot a közelmúltra vonatkozó kommunikatív emlékezet¹³ kulturális emlékezetté alakításaként értelmezhetjük. Ennek kritikus időintervallumát a kutatás negyven évben jelöli meg.¹⁴ A kulturális emlékezet, szemben a kommunikatív emlékezettel, az intézményesített emlékezettechnika (mnemotechnika) ügye.¹⁵ Esetünkben ezt az intézményesítést az írásba foglalás, az írásban terjesztés/másolás, majd a 20. században többszöri kinyomtatása jelenti. Az orális hagyomány írásba foglalásával a hangsúly az ismétlésről az

⁹ Figyelemre méltó, hogy bár a „Megszálló levél” a község alapítását 1719. Pünkösöd szombatjára teszi, az első anyakönyv már 1718 őszétől tartalmaz adatokat. E körülmény is arra utal, hogy 1719. Pünkösddén egy hosszabb folyamat lezárásaként inkább valamilyen szimbolikus eseményre került sor, semmint a kunszentmártoni földre történő első belépésre.

¹⁰ A tanácsi jegyzőkönyvek sajnos csak 1730-tól ismertek. A korábbiak sorsa, ha léteztek, ismeretlen.

¹¹ RICOEUR 1999. 51.

¹² RICOEUR 1999. 63–67.

¹³ ASSMANN 1999. 51.

¹⁴ ASSMANN 1999. 51.

¹⁵ ASSMANN 1999. 53.

értelmezésre és az emlékezésre helyeződött át.¹⁶ Az írásba foglalás megszabja, hogy mire és hogyan emlékezzünk. Az írásba foglalás egy kommunikációs szituációban a szöveg „külső telepítését (kódolását), tárolását” jelenti, ahonnan az visszakereshető (dekódolható). Van tehát egy normatív szerepe, amely az elbeszélő szereppel együtt megszabja, hogy az egyén a (rögzített) közös tudás révén egy hovatarozás-tudatot, egy „mi-tudatot” szerezzen.

A kirajzáról és a megszállásról szóló történet az elbeszélő folklór műfajok eszközeivel létrehozott szöveg. Elsősorban poétikai természetű, s kevésbé történelmi, tudományos kognitív szöveg.¹⁷ Az eltelt hosszú idő természetesen nemcsak a felejtésnek kedvezett, hanem az elbeszélő folklór műfajok műfaji jegyeihez való alkalmazkodásnak is.

A „Megszálló levelet” most elsősorban olyan folklór szöveggént elemzem, amely az elbeszélő (epikus) műfajok sajátos jellemzőit viseli magán. A letelepedés és a lejegyzés (1719–1761) között eltelt 42 év alatt a honkeresés története a szájhagyományban élhetett. Radics István, s a többi első megszálló bizonyára számtalanszor elbeszélte családjában, de más körben is a kirajzás, a megtelepülés eseményeit. Nem tudhatjuk, hogy közvetlenül a „megszállás” után milyen formában hangzott el a honkeresés története, de valószínűnek tartjuk, hogy a tanácsí jegyzőkönyvben rögzített leírt formától eltérő változatban. Az írásos változat a későbbi generációk számára egyetlen hiteles összöveggént, archetípusként működött. Ez nyilvánvalóan egy szelekciós folyamat volt, amelyben egyes fontosnak tartott szövegek-elemek megmaradtak, mások azonban kikoptak. Ez esetenként tudatos szerkesztés eredménye is lehetett, de írott/rögzített szövegváltozatunk esetében egy egyszeri, spontán szövegmondásnak is. A „Megszálló levél” írásba foglalója utal rá, hogy Radics István „élő nyelvvel” mondta el a kirajzás történetét. Ám arra is gondolnunk kell, hogy éppen az írásba foglaláskor a leíró is alakíthatott a hallott szövegen.

Azt látjuk, hogy a „Megszálló levél” sűrítve adja elő az eseményeket. A történés idősíkjaikat összemosza. Az elmondáskor lényegesnek érzett elemekre összpontosít: a honkeresés igényére, a honkeresés eseményének lefolyására, valamint az új település elfoglalására. Rekonstruál, de szelektál is egyúttal. Nem tudjuk meg például a pontos évszámokat, az új lakhely-keresés megkezdésének időpontját, hiszen a „Megszálló levél” első mondata is az 1719-es évszámot hangsúlyozza. Csak a történet egyik epizódjából értesülünk, hogy a keresés három évig tartott. 1719 természetesen nagyon fontos, hiszen ekkor volt a megtelepülése szimbolikus eseménye, a honfoglalást jelző karók (?) ünnepélyes leverése. (Az utókor is ezt az évszámot fogadta el. 1819-ben megünnepelték a „megszállás” száz éves évfordulóját. 1919-ben ez a román megszállás miatt nem volt lehetséges. 1969-ben a 250. évfordulót emlékkő állítással, 1994-ben a 275. évfordulót koszorúzással, a kunszentmártoniak találkozójaival, ünnepi üléssel és a „Megszálló levél” kiadásával ünnepelte meg a Város.) Ugyancsak említetlenek maradnak a honkereső út mindennapjai: a szállás, az étkezés, a tisztálkodás, a lovak etetésének és itatásának körülmé-

¹⁶ ASSMANN 1999. 17.

¹⁷ RÜSEN 1999. 41–43., N. Kovács 1999. 13.

neyei, az útviszonyok ismertetése, az utazás időpontja s egyebek. Azaz egyfajta *sűritést* tapasztalunk, a végkifejlet szempontjából lényegesnek érzett elemek kiemelését, a lényegtelennek tartottak elhallgatását.

A „Megszálló levél” az elbeszélő műfajok (elsősorban a monda, a mese és az élménytörténet) jellemzőjeként magán viseli azok több formai sajátosságát.¹⁸

Ilyen jellemző vonás a *kezdés és a befejezés törvénye*. A cselekmény valamilyen *hiánnyal* indul: esetünkben a relativ túlnépesedés miatti földhiánnyal és ebből fakadó szegénységgel, amelynek *betöltése* végül is az új haza, az új település megalapítása lesz. Ez személyhez kötődik. A történetből megismerjük a *főhóst*, a kirajzást vezető jászapáti kisbíró, Radics István személyében, akit az elbeszélést a tanácsi jegyzőkönyvbe leíró személy „öröke fel tartandó Dicsőretre méltó, és felejtethetetlen emlékeztű, sótt Maradékinknális zengedező Szóval említendő Nemzetes, és Vitezlő Radics Istvány uram”-ként emleget. A cselekmény *isméltéseken* keresztül halad a kifejlet felé. A valóban megtörtént események elmondásán túl az isméltéseknek, azaz a két honkereső út egyes állomásain történt dolgok elbeszélésének mindig van egyfajta *késleltető* funkciója. Elbeszélésük jelzi az új haza keresésének nehézségét, ezáltal a honalapítók teljesítményének nagyságát fokozza. A Jászapátiból elindult férfiak azonban nincsenek egyedül. Különböző világot járt, az Alföldet jól vagy náluknál jobban ismerő emberek: egy „becsülletes Ember” (Tiszaroff) „éltes Öreg Ember” (Tiszabő), „bizonyos Méhész Ember” (Mezőtúr), „Öreg Koldús” (Jásztelek), „Sülye Mihály igen embersiges Ember” (Öcsöd) igazították őket mindig útba, vezették őket tovább, vagy térítették el őket letelepedési szándékuktól. Őket tekinthetjük a *segítőknek*.¹⁹

Szinte a *mesei akadályozó szerepköre* ismerhető fel az alattyáni Nagy János tisztartó személyében, aki csak három évre akar a letelepedőkkel előnyös szerződést kötni. Ezt azonban a kitelepülést irányító és vezető Radics István elutasítja. Itt meg is feneklik a cselekmény, s egy hatásfokozó késleltetés következik. A sikertelenség fölött három évig tanakodtak, a malomban új, jó hírt hallottak egy „Öreg Koldús”-tól, újabb segítő, s ettől kezdve felgyorsulnak az események.

Az ajánlott Szentmárton kun pusztát felkeresték, a foglalás jeleként karóikat a földbe leverték, s a pusztát megszállták. Az új és alkalmas település helyének megtalálása mintegy jutalom volt a „sok járások, kelések, fáradozások, és sok elme törések után”. A település jelképes megszállása az elbeszélés szerint 1719. Pünkösöd szombatján történt. E dátum is szimbolikusan is értelmezhetjük: a magukat a Szentlélek bölcsességére és segítségére bízók jelképes választásaként. A megtelepedéssel a cselekmény lezárult, a *hiányt betöltötték*, a honkeresésre jó megoldást találtak, a *cselekmény nyugvópontonra jutott*.

¹⁸ PROPP 1975., MELETYINKSZKIJ 1975. és OLRİK 1982. alapján

¹⁹ Figyelemre méltó, hogy nem a honkeresők, hanem ezek a segítők voltak figyelemmel arra, hogy a kiváltságos jász településről kirajzók ne jobbágyföldön, hanem hasonló privilegizált területen telepedjenek le. Méltán, s nemcsak epikus műfaji szempontból tekinthetők tehát segítőknek. Az új, alkalmas telephelyet keresőket a türelmetlenség, a gondjuk és a hiány betöltésének igyekezete sürgette, figyelmetlenné tette?

A történet megszerkesztése mesteri. *Lépcsőzetes* építkezik, majd az első út sikertelenségének elbeszélése után egy epizód közbeiktatásával még *késlelteti* is a cselekményt, amit aztán az új haza megtalálásának, feltérképezésének és elfoglalásának kellően rövidre fogott, *tömör*, ám mégis minden lényegi információt tartalmazó *eseménye zár le*. A cselekménynek, mint a legtöbb elbeszélésnek (mese, monda) van tehát egy jól megszerkesztett íve.

Nyilvánvalóan nem lehet véletlen, hogy Radics István ezeket az eseményeket, a történeteknek ezeket a részleteit őrizte meg emlékezetében, elevenítette fel a valószínűleg sokadszor történt elbeszélése során.

A Jászapátiból való kiköltözés, az új lakóhely keresésének fő okát az anyagi jólét előmozdításában határozza meg. Aláhúzza az akció jól és tudatosan megszervezett voltát. Az előrettekintő, gondos gazdaember alakja bontakozik ki nemcsak Radics István, hanem társai személyében is, akik nemcsak az elégséges mennyiségű, és jó minőségű földre vannak tekintettel, hanem a jószágállomány ellátása érdekében a megfelelő ivóvíz biztosítására is. Fontosnak tartja Radics István a szőlőskertek megemlítését is. A földfoglalás többször és részletesen leírt szimbolikus eseménye (karók leverése) azt mondja a kései leszármazottaknak, hogy a hontkeresők mindig jogszerűen jártak el.

Nemcsak, vagy nem elsősorban utólagos öngazolásként kell felfognunk beszámolóját. Valószínűleg az érzelmekre akart hatni, s morális tartalmakat akart közvetíteni, megerősíteni az új „hazában” felnövekvő új generációk számára. Olyanokat mint a helytállás, a kitartás, a közösségért vállalt munka, s ekkor talán már csak másodrangú a vállalkozói kedv, a „pioneer szellem”. Emellett pedig gondozta és ápolta a saját maga, valamint társai emlékezetét, hírnevét. Ezen a ponton tehát érdekek fogalmazódnak meg a szövegben: az első leteleplülők érdemeire hivatkozva társadalmi súlyukat, s ezáltal érdekérvényesítésük lehetőségeit vélhetőleg növelhette.

A történet egy öntudatos csoport jól szervezett és körültekintően végrehajtott akciója. A cselekmény jól mutatja az elbeszélés hőseinek felkészültségét, talpraesettségét, körültekintő gondosságát, s azokat a morális értékeket, amelyekkel a nehézségeket legyőzték, s amelyekkel maguknak és hozzátartozóiknak, valamint utódaiknak, a későbbi generációknak, a „Posteritások”-nak új hazát szereztek. Ebben fő érdeme az ötletadó, a kirajzást vezető Radics István mellett a név szerint is megemlített honkereső és honalapító férfiaknak van. Őket illeti a „maradékunknak emlékezete”, az „előttük hordozandó tiszteség tétel”. Szinte formulaszerűen hat a záró mondat: „Kiknek munkálkodások által a Posteritások, már most békességben Laknak”. (Mint a mesében: 'Máig boldogan élnek, ha meg nem haltak.')

Ám itt ez hivatkozási alap is a már jelzett érdekérvényesítésben. (Tudjuk, hogy Radics Istvánt például többször bírónak választották.) A kollektív emlékezet csoportfüggő, benne a csoport önképe és céljai fogalmazódnak meg.²⁰

Nyilván az is tanulságos, hogy a kirajzás és megtelepedés eseményeiből mit nem mond el az elbeszélő. Amelyek alapvető fontosságúak voltak egykor, s amelyekről más források tudósítanak is. Az emlékezet ugyan rekonst-

---

²⁰ ASSMANN 1999. 40.

ruál, de a fentiek alapján szelektál is. Nincs szó a Nagykun Kerületi, Hármaskerületi tisztségviselőkkel való érintkezésről, a megtelepedés engedélyezéséről, a középületek (templom, községháza, temető, út menti kereszt stb.) építéséről, a helyi közigazgatás megszervezéséről, az önmegváltás (redemptio) meghatározó eseményéről, jöllehet a megtelepedés és az esemény tollbamondása között eltelt 42 évben mindezek megtörténtek. A közigazgatásról csupán egy mondatnyi megjegyzés van: „Nzts. Radics István Ur a Helségnék Sokszor bírója” volt. Mindez nyilván tette és jó szervezőképessége elismerését jelenthette. Több évben volt esküdt és törvénybíró. Szerepel a redemptusok listáján is 258 forintos megváltási összeggel, amely őt közepes tehetségű és vagyonú embernek mutatja.²¹ Így lett ő kortársainak és a „posteritásoknak” (utódoknak) is példaképe.

A szöveg mindenesetre ezt tükrözi. Ám az utókor valójában hálátlannak bizonyult vele szemben. Sem nyughelyét nem ismerjük, sem másfajta emléket nem kapott. A megszállás történetének jegyzőkönyvi bejegyzése után nem sokkal elhunyt. A tanácsi jegyzőkönyv mégsem örökíti meg Radics István nevét, csupán a halotti anyakönyv. A kollektív emlékezet megformálásában, s az identitás fenntartásában már nem volt fontos a személye. Csak „mitikussá” merevített elbeszélése, a „Megszálló levél”. A 20. században már az 1990-es rendszerváltozás előtt utcát neveztek el róla.²² Jelezván ezzel is bizonyos rétegeknek a helyi történelmi emlékezet és önazonosság-tudat ápolása és átszerkesztése iránti igénye erősségét.

Emlékezetformálás és mintakövetés

A Radics István lediktálta „Megszálló levél” tehát nemcsak a maga korában volt nagy jelentőségű, hanem a későbbi századokban, a 19–20. században is. A másolatokban családok és egyesületek birtokában lévő, majd a 20. században többféle nyomtatott formában is ismertté váló irat ismerete a kunszentmártoni helyi azonosságtudat szimbolikus alapjává és feltételévé vált. Újságbeli publikálását az 1930-as, füzet formájú kiadását az 1990-es években tekinthetjük a helyi azonosságtudat kiterjesztési kísérletének is.

Ebből a szempontból érdemes röviden utalni a „Megszálló levélnek” Ökrös József takács céhmester birtokában volt saját kezű másolatára. Ökrös József (1822–1895) társulatalapító, énekes ember, búcsúvezető, egyszóval Kunszentmárton múlt századi „szentembere” feltehetőleg az 1850-es években írta le „Őskori eredetiségek” címmel történelmi áttekintését. A három fejezetből álló írás először a „Megszálló levelet” tartalmazza, majd a céhek helyi történetét, végül pedig saját családja történetét mutatja be. Szemlélete koncentrikus körökben folyamatosan szűkül: Város – céh – család.²³ Ökrös József családja

²¹ Kunszentmárton tanácsi jegyzőkönyve 1. 1733–1750. Lehetséges azonban, hogy itt már hasonló nevű fiáról van szó, hiszen 1759/60-ban már nem valószínű, hogy őt választották meg főbíró-nak.

²² JÓZSA 1990. 45.

²³ BARNÁ 1994.; BARNÁ 2000.

nem kunszentmártoni eredetű. Ő volt az első, aki már a nagykun városban született, aki beépült a város iparos rétegébe (takácsmester volt), s házassága révén jól be is illeszkedett a város társadalmába. Írásában valószínűleg a felvett és megélt kunszentmártoni identitását szerkesztette és fogalmazta meg. Leszármazottai tősgyökeres kunszentmártoninak számítottak/számítanak.

A „Megszálló levél” Kunszentmárton múlt századi története során pedig egy ízben mintává is előlépett. Ez jelzi, hogy a szövegét ismerték, s szerkezetét alkalmasnak találták hasonló társadalmi folyamatok bemutatására.

Az 1890-es években ugyanis kunszentmártoni családok a veszprémi püspökségtől megvásárolták annak a Somogy megyei Görgeteg község határában fekvő erdős pusztáját. Azt termőre fordították, s önálló falut építettek rajta. Az új kirajzást azonban már csak pénzkereső akciónak szánták, hiszen néhány év múlva hat-tízszeres haszonnal adtak túl dunántúli birtokaikon, s tértek vissza őseik földjére, Kunszentmártonba.

Az eseményt az egyik résztvevő, Halász József, a történetek után papírra vetette, s formájában a régi „Megszálló levelet” követte. Különösen az indításnál, valamint a szöveg néhány visszaulásánál látszik ez egyértelműen.

Emlékirat „Somogy megyében Kuntelep megszállásáról”. A cím: „Somogy vármegyében Kuntelep megszállásáról szóló jegyzet, mely törtint 1899. év október hó első napján. Az író elő-adja, *hogy kik és mimódon szállották meg.*” Ez az utóbbi félmondat szó szerint megegyezik az 1761-es visszaemlékezés szövegével. Ennek s más szövegrésznek alapján azt feltételezem, hogy Halász József nemcsak jól ismerte a 18. századi „Megszálló levelet”, hanem annak egy másolata bizonyára birtokában volt, hiszen más alkalommal is betű szerint, vagy kisebb stiláris módosításokkal, idéz belőle. Láthatólag követni igyekezett annak szerkezetét is.

Az „emlékirat” indítása hasonló a „Megszálló levél” indításához. Ez lehet formai közvetlen hasonlóság is, de elképzelhető ebben az esetben is az elbeszélő műfajok általánosabb törvényszerűségének, a *kezdés törvényének* jelentkezése. A lezárás, a *befejezés* azonban eltér a „Megszálló levél”től, s nem követi az elbeszélő műfajok jellemzőit sem. Halász József az események bemutatását inkább abbahagyja, majd pedig önmagáról és családja helyzetéről ír, valamint néhány éven keresztül még visszatekintően bemutatja a kirajzás eseményeit. Minden azt mutatja, hogy időbeli távlat hiányában a szöveg még inkább a kommunikatív, s nem a kulturális emlékezet rögzítője. Leírását 1911. október 15-én zárja, amikor özvegyen maradván visszaköltözik ősei földjére, Kunszentmártonba.

A „Megszálló levél” ismeretére utal az is, hogy Halász József kiemeli Józsa Antalnak, a görgetegi kirajzás vezetőjének tősgyökeres kunszentmártoni megszálló voltát. A 18. századi iratban ugyanis valóban olvasható egy Józsa János nevű Jászapátiból Kunszentmártonba költözött ember, akit a görgetegi kirajzást vezető Józsa Antal ősének tart. Szó szerint átveszi az 1761-ben papírra vetett elbeszélésből az ott Radics István érdemeire vonatkozó sorokat. Azt írja: „... a megszállás (Görgeteg-Kuntelepen, BG) csak egyedül Józsa Antal úrnak köszönhető ... Ezért Józsa Antal úr neve és vele született becsületessége emlék iratom szerint örökre *fentartandó, dicséretre méltó és elfeledhetetlen emléke-*

zetű, sőt még maradékánál is neve és becsülete zengedező hangon *említendő*". Ez a leghosszabb tartalmi azonosság a két „Megszálló levél” között.

Halász József a kunsági/kunszentmártoni viszonyok tükrében értékeli az új település kezdeti éveit. Azt mondja: „... a Kunok voltak a *redemció meg váltók*, az össze gyarmatozott népek pedig tovább fejlesztők”. A redemptio, a(z) (ön)megváltás a kunsági társadalmi viszonyokat a 20. századig meghatározó esemény volt 1745-ben.

Összegzés

E rövid áttekintésből azt láthattuk, hogy a „Megszálló levél” nemcsak a 18. század folyamán, hanem a későbbi évszázadokban is alapjában befolyásolta a kunszentmártoniak lokális történelmi emlékezetét. A helyi identitás megerősítése mellett a századfordulón mintául szolgált hasonló telepítési akciók megörökítésének is. Jelentősége csupán a 20. század második felében csökkent, amikor más történelmi helyzetben, más indítékok alapján, de nem volt kíváncsatos a helyi öntudat és történelmi tudat ápolása és fenntartása. Sőt, teljesen lehetetlenné is vált, hiszen az 1950-es évek kulákküldözései éppen e tudatot hordó és fenntartó réteget semmisítették meg, s úzték el szülőföldjéről. Ezt a folyamatot az 1969-ben a 250., 1994-ben pedig a 275. évforduló szimbolikus eseményei próbálták korrigálni, s a „Megszálló levélen” alapuló helyi azonosság-tudatot feléleszteni, táplálni és kiterjeszteni.

A „Megszálló levél”

Minek utána még in Anno 1719. Nemes Jász Apáti²⁴ Helsége Számos Néppel meg Szaporodott volna, és némely mostoha időkben az Nép csaknem erejin felül terheltetnék, látván az Elöl járók, hogy az meg kívántatott Summa Pentz, az Szegénység meg nem adhatná, magok között oly rendelést tettek: hogy az Kik tehetősébb Gazdák, a Szegénység Segedelmire Contribuállyonak²⁵ arnyit, melyből az meg kívántató Summa ki tellyen, és az után lassan, lassan, a Szegénységtől fogják incassálni²⁶, amintis Nagy András nevezetű, Tanácsbéli Emberen²⁷ 300 Frtokat, Sóty János akkori Törvin Birón²⁸ 200 fr. és így a többinis

²⁴ A török hódoltság alól felszabadult jász és kun kerületek összeírását 1699-ben Pentz János végezte el a kamara megbízásából. Ennek az összeírásnak az alapján adták el a Jászkunságot pár évvel később, 1702-ben a Német Lovagrendnek. Eszerint az összeírás szerint 1699-ben Jászapátiban 78 család lakott, számuk 1715-re 109-re nőtt. (Szabó István – Szabó László 1980. 209.). Valóban jelentős a népesség növekedése, amely relativ túlnépesedést jelenthetett a korabeli gazdasági és termelési viszonyok között. Bedekovich Lőrinc egy évszázaddal későbbi (1799) leírása szerint „Jász Apáti, szabad Mező Város ...földje ...gabonát bőven termő, kivált tiszta búzát, vagyon jó szőlője ... folyó vize nints ... A Lakosok vagyonjaikat Egerben, Pesten, és Miskoltzon szokták eladni ... Lakossai mind Római Katolikusok, kiknek száma circiter 6000-re mégyen ...” (Tóth János 1976. 28.)

²⁵ Contribuál = gyűjt

²⁶ Incassál = beszed

²⁷ Tanácsbéli Ember = képviselő testületi választott tag

²⁸ Törvin Bíró = bíró, a falusi és a városi önkormányzat vezető tisztviselőinek neve

értekekhez képest követtek. De Nagy András magát azon Pénz le fizetésire elégtelennek ismervén, ameg adásra magát nem ajánlotta, hanem, örökre fel tartandó Dícsíretre méltó, és el felejthetetlen emlékezetű, sött Maradékinknális zengedező Szóval említendő Nemzetes, és Vitezlő Radics Istvány Uram, mint akkor időben Jász Apáti Kis Bíró²⁹, maga hathatós tanács adásával Nagy Andrást, más több jeles Férfiakkal arra ösztönözte, hogy a Népnek el sokasulása, és az Földnek szűk volta miatt magok(na)k valamely Pusztát Lakó helyül választanának³⁰. Amintis hatod magával Ló hátakon meg indulá³¹, és elsőben a

²⁹ Radics Istvánról (nevét a Megszálló levél egyetlen ízben Radits formában írja), aki 1762. február 22-én hunyt el, a halotti anyakönyvi beírás így szól: Stephanus Radics famosus et animosus vir ille, qui ante annos 46 implantavit hanc possessionem obiit aetatis anno 95., azaz Radics István az a híres és lelkes férfiú, aki 46 évvel ezelőtt ezt a helységet plántálta, életének 95. évében elhunyt. (Vesd össze: Dósa – Szabó 1936. 42.) Eszerint valószínűleg 1667-ben születhetett Jászapátiban. Ifjú ember volt a török ellenes felszabadító háborúk idején, s betöltötte ötvenedik életévét már, amikor a jászapátiak kunszentmártoni kirajzását megszervezte és vezette. A „Megszálló levél” kisbíróként említi, ami azt jelenti, hogy nem lehetett túlságosan vagyonos férfi, ugyanakkor a korabeli községi ügyintézésről esetleg közvetlenebb tapasztalatokkal rendelkezhetett. Mindenesetre Jászapáti lakói előtt volt tekintélye, hiszen sokan csatlakoztak hozzá, elfogadták a korosodó férfi vezetését. Kunszentmárton megalapítása után több ízben is bírónak választották, amely „nagy tisztességgel s anyagi előnyökkel járó” hivatal volt. (Vesd össze: Dósa – Szabó 1936. 42.) Bírói tevékenységét, sajnos, nem ismerjük. Érdemes volna pedig a helytörténeti kutatások során erre kifejezetten is figyelemmel lenni, hiszen a település megalapításán, a községi élet megszervezésén és megindításán túl ez a korszak az önmegváltást, a redempciót, s az ezzel összefüggő határrendezést, a gazdálkodás megszervezését is jelentette. Erre az időszakra esik az első középületek, a templom felépítése, az 1739-es nagy pestisjárvány, amely olyan nagy pusztítást hozott az emberéletben, hogy ezt követően szinte újjá kellett éleszteni a községet. Mozgalmas időszak volt tehát. Nem volna érdektelen megismerni, hogy Radics István bíróként hogyan intézkedett, mit cselekedett. A tanácsi jegyzőkönyvek bejegyzései biztosan sokmindent elárulnának.

Valószínűleg – az akkori szokások szerint – a templom kerítésében, azaz a fallal övezett templomkertben, a korabeli temetőben temethették el, véli Dósa József. Síremléke sajnos nem maradt fenn. (A közvetlen utókor mégsem volt olyan hálás.) Emlékét a „Megszálló levélen” kívül Kunszentmártonban ma utca őrzi.

Radics István személyéhez kötődik a kunszentmártoniak hagyományos egykori máriaradnai zarándoklatának megindítása is. Az eseményt a máriaradnai kegyhelyen bekövetkezett csodás gyógyulások (mirákulumok) és a kegyhely történetét elbeszélő „Világos berkes-hegy, avagy Máriának az Isteni Malaszt anyjának Kegyelmes Képe, mely Nemes Magyar Országban a Radnai Hegyeken napról napra Isteni Malasztokkal világosodik. Temesvár 1773.” (ill. Vác, 1796.) című könyv beszéli el. (A könyv több régi kunszentmártoni család tulajdonában meg lehetett a radnai búcsújárások emlékeként. Magam Balla János példányát használtam, amit ezúton is köszönök neki.) Az eset még 1726-ban történt, amikor – a leírás szerint – Radics István már két éve olyan súlyos lábfájásban szenvedett, hogy csak mankóval tudott járni. Egy éjszakai csodás álomlátása után kereste fel a Boldogasszony máriaradnai kegyhelyét, ahol a kegykép előtt három napig ájtatoskodott, misét mondatott, s Mária közbenjárására meggyógyult. Ennek emlékezetére mankóját otthagyta a templomnak. (Az esemény leírását lásd az említett mirákulumos könyvben, amelyben ezt a részletét egy korábbi tanulmányomban közöltem: Barna 1992. 239. ill. ennek újra kiadott változatában: Barna 1993.) Radics István radnai csodás gyógyulását a múlt századi helyi hagyomány is számon tartotta. (Vesd össze: Barna 1992.)

³⁰ *Pusztá* (latinul *praedium* – *prédiüm*) abban a korban tehát elhagyott települést jelentett. (Ezeknek a történelmi fogalmaknak feloldásához az Olvasónak is nagy segítségére van a Bán Péter és munkatársai által összeállított történelmi fogalomgyűjtemény. Vesd össze: Bán 1980. 762–763.) Pusztának a lakosok kevés száma és a hiányzó községi közigazgatás miatt nevezték őket. Időben és térben közelebbi példa lehet erre a Kunszentmárton mellett Istvánháza, amelyet még a második világháború előtt is Pusztai Istvánházaának neveztek, s amely Szelevény politikai községének volt része csakúgy, mint Pálóczi-pusztá vagy Gyalupusztá.

³¹ „Hatod magával Ló hátakon meg indulá” – kitétel egyértelműen jelzi, hogy a szervezett és tudatos kivándorlást, új helyre költözést megelőzi és előkészíti a letelepedésre számba jöhető pusztá-települések megtekintése. Lényegében erről szól az egész „Megszálló levél”.

Sülyi Pusztára³², mely a Tisza mellett vagy on, el érkeztek, aholis Határjait meg járván, Két napi mulatást³³ tettek, de azon Pusztá nem lévén előttök tezetes, Rofnál³⁴ a Tiszán által jöven, valamely becsülletes Embernél meg szállottak, kinek Szándékjokat ki nyilatkoztatván, vették javaslatát, hogy közel Tiszabőj Pusztát³⁵ meg Szálhattyák; el indulván tehát oda érkeztek, és Situssát³⁶, Határjait meg járván, egy más között meg egyeztek azon, hogy a Folyó Tisza mellett meg telepedgyenek és Lakjonak³⁷, amintis jelül, és bizonyoságnak okáért, hogy mások azon Pusztát Lakó Helynek el ne foglalják, a Földben Karókatis vertek, mint el foglalásnak jeleit³⁸, azon idő közben érkezik egy éltés Öreg Ember³⁹ hozzájuk, és Munkájok(na)k czéllyát tudakozá, kinek midőn Szándékjokat fel nyitották volna, Szép Példákkal akarattyokat meg gátolta, és azt javallotta, hogy mivel a Nemes Jásásgból indultanak által a Tiszán Lakó Helyet Szemlélni, ne földes Uraság fölgyre, hanem Kún földre Siessenek, ahol

³² Sülyi pusztá, ma Tiszasüly község. A települést a 17–18. század fordulón (1696) 4 telkes jobbágy és 7 zsellér lakta. 1703-ban még 10 családott írnak itt össze, de 1704-ben, a Rákóczi szabadságharc idején a kurucokkal ellenséges, s Habsburg befolyás alatt álló rákok (szerbek) fel-dülják, s nem népesül be újra. (BAGI – Soós 1989. 596.) Ennek kissé ellent mondani látszik, hogy Heves megye az 1708-i adóívetéskor a helyben lakókra 100, az elfutottakra pedig 3 és fél dica adóterhet rótt ki. (Vesd össze: BAGI – Soós 1989. 598.)

³³ Két napi mulatás = két napig időztek

³⁴ Rof = Tiszaroff község. A község a török hódoltság után 1693-ban már az újratelepült községek között van. Lakossága azonban ingadozott. Említik a települést az 1697-es és az 1701-es összeírásokban is. A rákok 1706-os betörésekor elpusztul, de lakói Rákóczi rakamazi birtokaira telepítve megmenekülnek. 1707-től ismét lakott hely. (Vesd össze: CSEPPENTŐ – Soós 1989. 558–559.) A tiszaroffi rév már a középkorban jelentős átkelőhely volt a Tiszán. Az 1697-ben visszatelepülő falu mellett gázló biztosította a tiszaí átkelést. (CSEPPENTŐ – Soós 1989. 569.) Valószínű ezen keltek át a lakóhelyet kereső jászapátiak is.

³⁵ Tiszabőj Pusztá = Tiszabő község. Tiszabő 1703-ban már népes pusztá, 12 család lakja. Lakói az északi megyékből érkeztek. 1710-ben, se faluközössége. sem egyháza nincs. 1713-ban katolikus jobbágysok népesítik be. Az 1715-ös összeírásban már zsellérek és jobbágysok szerepelnek a település lakóiként. 1716-ban ismét nagyobb tömegű népesség érkezik az északi megyékből. (Vesd össze: Soós 1958. 30–31., BOTKA – Soós – Szabó 1989. 295.) Az 1716. évi újranépesítés után a katolikus hívek a nagykörűi plébániához tartoztak egészen 1738-ig, amely régiebb idő óta lakott hely, s anyakönyvét is 1697-től vezetik. (Soós 1985. 290, 292.) 1720 után több lakosa költözött Kunszentmártonba: Csík János, Barna István, Nagy Márton, Nagy András, Tóth László és Simon István. (BENEDEK 1971. 139.)

³⁶ Situssát = fekvését

³⁷ Tiszabő község máig a folyó mellett fekszik.

³⁸ A foglalásnak, a föld birtokba vételének máig ez a jele: karókat vernek a földbe. A területfoglalásnak ez a feudális jogban is ismert módja volt. Különösen lehetett élni vele a török hódoltság utáni időkben, amikor viszonylag nagy megművelten területek birtokba vételére volt lehetőség. (Vesd össze: TÁRKÁNY SZÜCS 1981. 595.) Elsősorban határjelekként idézi a földbe ástott fákat, karókat Takács Lajos a 18–19. századi Dunántúlról, de alkalmazásuk általánosnak látszik. (TAKÁCS 1987. 74–75.) Furcsa viszont a visszaemlékezésben az a körülmény, hogy azért verték le a foglalás karóit, hogy „mások azon Pusztát Lakó Helynek el ne foglalják”. Láttuk ugyanis a 25. jegyzetben idézett munkákban, hogy Tiszabő a jelzett 1718–1719-es években már lakott hely volt. Ha 1719-ben jöttek a jászapátiak, akkor ők már nem lehettek első foglálók. Tudjuk, hogy Tiszabő temploma is állott ekkor, jóllehet a Rákóczi szabadságharc idején a templom szentélyét a kurucok lebontották és téglanyagából Nagyörűben sörházat építettek. (BENEDEK 1971. 130.) Lehet, hogy Tiszabő megtekintése még annak 1716-os benépesülése előtt történt? Ez utóbbit valószínűsíti a „Megszálló levél” egy későbbi adata. (Lásd 44. jegyzet!) Vagy itt a „megszállás” történetét elmondó 94 éves Radics István emlékezetében keveredtek össze az események?

³⁹ Öreg Ember = epikus segítő. A korabeli kommunikációs viszonyok között a vándorembereknek fontos szerep jutott a hírek, ismeretek továbbításában.

mint eddig, úgy ez utánis a Földes Uraság igájátul mentek lehessenek⁴⁰, tanácsolta pedig, hogy Csorba nevű Kún Pusztá⁴¹ nem meszire lévén, azt válaszáik magoknak, mert annak bőv. Határja, és jó fölgye vagyon; meg nyugodván azért azon jó Öreg Embernek beszédin, ott hattak a Tiszabői Pusztát, még a Karókat sem Szedték fel a földből, hanem Csorbára folyvást el mentenek, mely is igen meg teezett, mivel minden felől tágas határjai voltak, azértis a Határ járás és vizgalás után a Telken⁴² a Pusztá Templom⁴³ mellett meg Szállottak⁴⁴, és Karókat a földben verték; midőn pedig mindmagok, mind jószágok a Víz nem létele miatt⁴⁵ igen meg Szomjuhozta volna, Kintelenek voltak azon Pusztátis ott hagyni és uttyokat tovább követni, amintis jöven (2. oldal) a Tűri Szállások⁴⁶

⁴⁰ Az 1710-es években már a Jászkun kerületek eladása után, az adásvételnek zálogba adással változtatása után (1715) vagyunk. Mindez a kerületek lakói számára azt jelentette, hogy jobbágyok módjára kellett adózniuk és jobbágyi terhekkal tartoztak földesuruknak. (Nem kívánok itt sem ezzel az eseménnyel, sem általában a Hármaskerület, azaz a Jászság és a Kunságok történetével foglalkozni. E tekintetben a legfrissebb eredményeket is feldolgozó népszerű összefoglalásokhoz utasítom az Olvasót, Bellon Tibor és Szabó László monográfiáihoz. Vésd össze: BELLON 1979., SZABÓ 1982.) Meglepő a részletben, hogy egykori kiváltságaikra egy idegen „Öreg Ember” figyelmezteti a „nemes Jászságból” jövő jászapátiakat, mintha ők maguk nem lennének e körülménnyel tisztában. Figyelemre méltó még ugyanakkor az öreg ember hely- és feudális jogismerete. Mindez azt is jelzi, hogy a 17. század végi nagy pusztulások, a 18. század eleji rác pusztítások ellenére mindig is volt a népességnek egy kisebb-nagyobb rétege, amely mozgása révén az elnéptelenedett területeket (is) jól ismerte.

⁴¹ Csorba = Kuncsorba község. A kunok betelepülése után itt megalakult település volt Csorbajánosszállás, vagy Csorbaszállás. A török hódoltság idején, a 17. század közepén néptelenedett el. 1699-ben, a Pentz-féle összeírás idején egykori templomának romjai még látszottak. 1718–1719-től az akkor újratelepülő Kunszentmárton árendálja, majd az 1745. évi redempciókor 5000.- forintért magához is váltja a pusztát felét, míg a fennmaradó részt feleséfe arányban Kisújszállás és Túrkeve szerzi meg. (ANTAL 1980. 508–509.) Lehetséges, hogy Csorba pusztá bérletében, majd megváltásában közrejátszott, hogy területét a honkeresés során nagyjából már megismerték a későbbi kunszentmártoniak. A múlt század közepén kezdett tanyásodni a 1897-ben vált önálló községgé, szakadt el Kunszentmártontól. (Vésd össze: DÓSA – SZABÓ 1936. 101–111., ANTAL 1980. 508–509.)

⁴² Teleknek ebben az esetben az elpusztult település belterületét nevezzük.

⁴³ A pusztá templomra utalás megerősíti a Pentz-féle összeírás adatát: a templom romjai még az ezutáni évtizedekben is meglátszottak. A foglalás jeleként itt verték le újra karóikat.

⁴⁴ Radics István visszaemlékezése Csorba és Mesterszállás esetében utal utoljára az utazáshoz szükséges időre, az egyes helyeken eltöltött éjszakákra. Sülynél két napot időztek, Roffon egy, Csorbán és Mesterszálláson szintén egy-egy éjszakát töltöttek. A körút későbbi állomásainál (Szolnok, Jenő-pusztá, Alattyán) Radics István nem említi az eltöltött időt. Ennek alapján az első honkereső körút 8–10 napig tarthatott. Természetesen jó volna tudni, milyen évszakban indultak útnak. A „Megszálló levél” dátuma (1719 pünkösöd szombatja) nem a kereső út időpontjára utal. Valószínű az új lakhely keresésére is a koraőszi és későtavaszi időszak lehetett alkalmas, amikor sem a mezőgazdasági munkák, sem pedig az esőtől járhatatlan utak nem akadályozták az útrakelést, s a határjárás is lehetséges volt a vetés legázolása nélkül, illetőleg a tavaszi, még vegetáció nélküli határban a határjelek is jobban megfigyelhetők lehettek. (Vésd össze: DÓSA – SZABÓ 1936. 41.) Sajnos, az utazás időbeli és egyéb körülményei továbbra is homályban maradnak. Mint kevésbé lényeges elemeket, a visszaemlékezés már nem tartotta annyira fontosnak őket. Jellemző még a korabeli viszonyokra, hogy éjszakai szállást is magámberek nélkül vettek, még nincs meg az az útmenti, viszonylag jól elhelyezett csárda-hálózat, amit majd egy évszázaddal később már szerte e vidéken – korabeli térképeken is rögzítve – láthatunk.

⁴⁵ Kuncsorbának állandó folyóvíze nincs, nem volt. Észak-nyugat felől a Tisza, dél-délkelet felől a Berettyó folyó volt legközelebb. A folyószabályozás előtt legtöbbször a Tisza árja öntötte el a határ laposabb részeit. A víz olyan nagy fontosságú volt ebben az időben, hogy hiánya a terület elhagyására készítette a jászapátiakat.

⁴⁶ Tűri Szállások = mezőtűri tanyák. Ekkor valószínűleg állattartó tanya. A települési folytonosságát mindvégig megőrző Mezőtúron – szemben a környező településekkel – már a 18. század

között Mester Szállási Pusztá⁴⁷ felé, elerkeztek a Túri Kalapos Halomhoz, aholis bizonyos Mészér Emberre tanálkozván, túle tanácsot kértek, hogy mondaná meg, ha a Mesterszállási pusztá alkalmas lenne Lakó Helynek, vagy sem? Melyre a Mészér Ember⁴⁸ azt feleli, Édes Baratim való ugyan, hogy a Mesterszállási Pusstának Szép folyó vize vagy, de minden felől a Szomszédok, úgy el csipkettek belőle, hogy majd csak fél Pusstának mondhatom⁴⁹, az melly fölgye megmaradottis, Lapos, Székes, és gödrös. Demind az által magok Szemeikkel kívánván meg Látni, meg indultak, és a Körözs⁵⁰ Vize mellé érkezvén, bizonyos Öcsödi⁵¹ embereket tanáltak, Kik a Vizezt Kecével halászták, mivel pedig ők olyan hállót Soha az előtt nem láttak, igen Csudálkoztak rajt⁵², az után egy jó Pozsarat⁵³ vévén magok(na)k, jól Lakának és Lovaikatis meg itaták. Tapasztalván pedig azon Pusstának Csekélységét más nap meg indulának, Szolnok⁵⁴ felé, aholis bizonyos jó ismerősse Titulált Radits Istvány Uramnak azt tanácsolta, hogy hamár Lakó helyet keresnek, hal-

elején megjelentek a kiosztott jobbágytelkeken a tanyák. Ezek neve szállás, nemcsak állattartó külterületi tanyát jelenthetett, hanem a mezőgazdasági üzem határbeli központját. Ezt igazolják, hogy ezeken a szállásokon lakó- és gazdasági épületek, istállók, fészerek, szőlő- és gyümölcsöskertek vannak. (Vesd össze: Soós 1958. 11–12., Soós – Szabó 1980. 630.)

⁴⁷ Mester Szállási Pusztá = Mesterszállás község. A középkori Kolbázszerékhez tartozó kun község a 16. század végén elpusztult, s nem is települt újjá. Pentz János 1699. évi összeírásában is pusztaként említi azzal, hogy templomának romjai még látszanak. (Vesd össze: Dósa – Szabó 1936. 91–101., Szabó – Szabó 1980. 600.)

⁴⁸ Újabb epikus segítő.

⁴⁹ A pusztá települések esetében általános szokás volt, hogy területét a szomszédos lakott települések bérelték és földműveléssel, vagy még gyakrabban legeltető állattartással hasznosították. A hosszú lakatlan időszak alatt pedig – s Mesterszállás esetében ez már több, mint egy évszázad volt – könnyen előfordulhatott, hogy a határjelek megsemmisültek, vagy tudatosan elrontották őket. A Mesterszállás határát leíró mészér ember valószínűleg mezőtúri lehetett – Mezőtúr volt az egyedüli tartósan lakott hely a környékben –, mindenesetre jól ismerte a vidéket. Valószínűleg méheivel abban a körzetben vándorolt. (A méhészkedés 18. századi nagykunsági jelentőségéről Szilágyi Miklós írt tanulmányt: SZILÁGYI 1966. 71–90.)

⁵⁰ Körözs = Körös folyó. A környék népnélvénben a folyó nevét mind a mai napig -zs-vel ejtik. (Lásd: KAKUK 1972., KISS 1978. 358.)

⁵¹ Az egykor kun faluként ismert, majd Külső-Szolnok megyéhez tartozó Öcsöd 1714-ben települt újjá, de népessége a középkorival folytonosságot mutat. A Mezőtúrról visszatelepült egykori öcsödi lakosság mellé más vidékekről is érkeztek lakosok. (Szabó 1989. 82–83.) Mint a Körös alsó folyásának egyik legelőször újjáalakult községe, helyzeti előnyét ki is használta határának kialakításánál. Erre utalnak a határperek Kunszentmártonnal, amit Öcsöd sorra megnyert. (Dósa–Szabó 1933–1934. 70–79.)

⁵² Kece = kecehaló. Jellegzetesen nagyvízi, folyóvízi használatra alkalmas szerszám. A nagyvizet nélkülöző Jászságban ismeretlen. Talán ezért is került be a „Megszálló levél” szövegébe, a hitelesítés igényével, s mintegy a rácsodálkozás élményének erősségét is jelezve. A kecehaló használatával azután a 18. század utolsó harmadáig megismerkedett s megtanult velük halászni a kunszentmártoni nép. (Vesd össze: SZILÁGYI 1974. 145.)

⁵³ Pozsár = ponty, halfajta. (SZINNYEI 1897–1901. 204.) A Magyar Nyelv Történeti-etimológiai Szótára szerint ismeretlen eredetű szó, a ponttyal való összekapcsolása téves. (TESz III. 1976. 271.) A „Megszálló levél” szövegösszefüggéséből a ponty jelentésre mellett súlymérték értelmezésére is következtethetünk.

⁵⁴ Szolnok = Szolnok városa, ma Jász-Nagykun-Szolnok megye székhelye. A 18. század elején Heves és Külső-Szolnok egyesített vármegyék tiszai járásának székhelye. Hadászati jelentőségét erre az időre vára elvesztette. A város jelentőségét a közlekedésben és a kereskedelemben (sószállítás) elfoglalt szerepe biztosította. (Vesd össze: Soós 1958. 29–30., Szabó – Szabó 1989. 238–239.)

lotta, hogy túl a Tiszán Levő Jenei Pusztát⁵⁵, ha valami jó Emberek meg Szállának, a Feir Barátok⁵⁶ oda engednék, ezen tanács adás mindnyájok(na)k teczésekre Léven Szolnokból Jenei Puszta menének, egész Pusztának Szélit, hosszát meg járván, magoknak, minden tetovázás nélkül Lakó helyül el választották, ház helyeket mindenik magának, ahol teczett, ki mért, és kiki, amaga ház helyin a Karót a Földbe verte⁵⁷, az után egy hátan magok(na)k Szőlő helyetis⁵⁸ tanálván, ott is ház hely Szerint, Szőlő földeketis osztottak magok(na)k, már helybe lévén a munka, ki tanúlták, hogy azon Pusztá volna, Alattyányon⁵⁹ Lakozó Nagy János, Feir Barátok Tisztartójára bízva, el indulván azért Titulált Radits Istvány Uram vezérlése, és mindenekben tüle Származott igazgatás alatt épen Alattyányra, ameg nevezett Tisztartóhoz jutottak. Kinekis Szép köszöntések után Szándékjokat tudtára adtak, nem is volt haszontalan kérések, mert a Tisztartónak úgys parancsolattya volt a Földes uraságtúl, hogy ha valamely Számos Papista Catholicus Emberek⁶⁰ Jenei pusztát meg akarnák Szállani, jó Accordra⁶¹ alatt, bizvást meg engedheti, ez így Léven az Egyességhez fognak és úgy accordálnak egyes akarattal, hogy: minden pár jármos ökörtül, akarmennyi lészen fizessenek egy tallért, minden Tehéntül Két Iceze vaját, egy napi jutúl, három Iceze vaját; Közönséges Lakosok pedig öszveséggel tizenkét Szekér Szénát, Sóós halat, három akós hordóval, es tizenkét Pozsár fris halakat⁶²: így s(z)épen az Egyesség meg Léven Titulált Radits Istvány Uram Egy Iceze Pálinkát hozatván áldomásnak⁶³, egyenlő képen meg kezdteték innya⁶⁴,

⁵⁵ Jenei Pusztá (Jenei pusztá) = a jelenlegi Jászkarajenő község egyik alkotórésze. A Jászsó-szentgyörgy és Jászfényszaru által birtokolt Kara pusztát 1852-ben egyesítették a Földváry-családdal elcserélt Jenő pusztával, amelyért cserébe az említett jász települések a távolabbi, Kiskunfélegyháza mellett Kisujszállás pusztát adták. Jenő pusztá Külső-Szolnok vármegyéhez tartozott. (FÉNYES 1851. II. 154., BOGNÁR 1978. 90–93.)

⁵⁶ Feir Barátok = premontrei szerzetesek. Jenő pusztá a 16. századtól fele részben a jánoshidi (később egyesített csornai-jánoshidi) prépostság birtoka volt Jánoshida, Alattyán, Mizse, Tótkér, Tóalmás és Szászberény községekkel ill. pusztákkal. (Soós – SZABÓ 1980. 94–95.)

⁵⁷ A földfoglalás jelképes eseményét a leírás mindig megemlíti.

⁵⁸ Szőlő hely = szőlőskertek mindig szorosan hozzátartoztak ebben az időben a települések képéhez, gazdálkodásához még itt az Alföldön is. A feljegyzés szerint a szőlőskerteket viszont egymás mellett, a lakóházak rendjében mérték ki.

⁵⁹ Alattyány = Alattyán község. Közigazgatásilag mindig Heves megyéhez tartozott. Csak az 1876-os megyerendezéskor csatolták Jász-Nagykúnszolnok vármegyéhez. A 18. században a jánoshidi premontrei prépostság birtokközpontja, innen igazgatták a fentebb említett birtoktesteket, pusztákat, közöttük Jenő-pusztát is. (Soós 1958. 25., Soós – SZABÓ 1980. 95.)

⁶⁰ Hogy katolikus legyen a letelepülő lakosság, a katolikus birtokos (jelen esetben a premontrei rend) elvárása volt. Ez a katolikus restaurációnak egyik fontos eszköze volt abban az időben.

⁶¹ Accordra = egyezsége

⁶² Tizenkét pozsár fris halakat = ebben az összefüggésben a pozsár valóban nem pontynak, hanem súlymértékegységnek értelmezhető, s a jobbágyi járandóság mennyiségét jelentik. - Látjuk, hogy az adóalap, a *dica*, két jármos ökörtül volt. Ez után az adóalap után kellett volna tehát fizetni az egyezség szerint: 1 tallért, amely a 18. században egyenlő volt fél körmőci arannyal, vagy 2 rajnai német forinttal (ez volt a legáltalánosabban használt pénznem, amelylyel a kunszentmártoni jegyzőkönyvekben és számadásokban is találkozunk, *rhénus* vagy *rhénus forint* néven), vagy 2 és két ötöd magyar ezüst forinttal volt egyenértékű (BÁN 1980. 734.); a természetbeni szolgáltatások közül 1 *icze* (*icce*) az kb. 0,9 liternek felelt meg, 2 *icce* kb. 1,8 liter, az egy napi juhfejés után járó 3 *icce* vaja a teljes fejős juhnyáj utáni járandóság lehetett (BÁN 1980. 964.); a 3 darab *akós hordóval* mért sózott hal mennyisége már több volt, 1 *akó* = 64 budai *icce*, azaz kb. 58 liter (BÁN 1980. 964.)

⁶³ Áldomás = szimbolikus jogi aktus, amely megpecsételi az adásvétel tényét.

⁶⁴ Palatalizáció, amely még a 20. eleji századi kunszentmártoni nyelvjárásban is ismert volt.

azon közben Radits Istvány Uram parancsolja, hogy jöjön Notárius⁶⁵, és Contrahállyanak⁶⁶, midőn pedig a Contractus íráshoz fogna a Notarius, parancsolja Radits Istvány Ur, hogy így ird a Contractust: Hogy ezen alkunk, és egyességünk, meg másolhatatlanul, Örökössen, még a maradékunknál is állandó Lészen. Ezen Czikkelyt halván a Tisztartó, fel ugrott, és protestált, hogy ő nem örökössen Contratált, hanem csak három Esztendeig, melyre Radits Istvány Ur felelt, hacsak három esztendeig (3. oldal) adod, tarcs magadnak, édes Tisztartó Ur, el indultak azért minnyájan és hoszas fáradozások után, ismét vissza mentek magok Lakta fölgyökben Jász Apatira. Volt az utanis Sokszor egymás között beszélgetések, hogy valamelyik Pusztát, az mellyeket már meg vizgáltak. Szállják meg, de semmiképen egy más között meg nem egyezhettek, hanem, majd három esztendő⁶⁷ rajtok el folyván, törtint, hogy Radits Istvány Ur Jász Mihály Telkire, a Vizi Malomban⁶⁸ menván, több véle Lévvő Társaival, akkoris az Lakó hely választás felől beszélgettek, halván Szavokat bizonyos Öreg Koldús⁶⁹, hozzájuk járul, és így kezdi Szavainak folyamtyát. Hallom édes fiaim, hogy némely némelly Pusztákat emlegettek, hogy meg kívánnatok Szállani, lássatok mit Cselekesztek, de Én Ugyan meg öregettem, Sok Helyeket ifiúságomtól fogvást öszve jártam, de meg vallom édes fiaim, hogy sehol jobb Lakó Helynek való Pusztát nem láttam, mint túl a Körözs Vizin Szent Márton nevezetű Kún Pusztá⁷⁰ légyen, ha valahova akartok

⁶⁵ Nótárius = jegyző.

⁶⁶ Contrahál, contrahállyanak = szerződést kössönek

⁶⁷ „... majd három esztendő rajtok el folyván...” – Ha a „Megszálló levél” dátumából (1719) következtetünk vissza, akkor mindezek az eddig leírt események, ez a hosszú, új lakóhelyet kereső első út nagy valószínűséggel 1716 őszén (vagy legkésőbb 1717 tavaszán) zajlott. Ebből a valószínűsíthető évszámból válik érthetővé, hogy Radics István korábban miért említhette lakatlannak Tiszabót. Bizonyára az 1716-ban odaérkező nagyobb telepess hullám előtt járhattak a helyszínen. (Vesd össze: 12. és 15. jegyzet!) Fontos a viszszaemlékezésnek az az utalása, hogy a jelzett években sem adták fel a kitelepülés tervét. Ez a körülmény, s több más adat is, egyfajta bizonytalanságot tükröz a letelepülés, a „megszállás” pontos idejét illetően. Valószínűleg a „Megszálló levél” 1719. évi dátuma sokkal inkább egy hosszabb, egy-két éves időszak lezárása lehetett, mintsem egy egyszeri esemény időpontja. (Vesd össze: Dósa – Szabó 1936. 38–41.)

⁶⁸ Jász Mihály Telek = Jásztelek község. A 15–16. századtól említik okleveles források. Lakossága mindvégig folyamatosnak mondható. (SZABÓ – SZABÓ 1980. 388.) A Mihálytelki Pethe Péter már 1484-es végrendeletében említi a Tarna folyón lévő vízimalmát. Ez a malom nagyobb környéket látott el. A korai 18. századi vízrajzi felvételek alapján látható, hogy Tarnabod és Mihálytelek között 6 malom található. Jászapátinak, Jászkisérnek és Jászládánynak nem volt malma ekkor. (NEMES 1981. 50, 58.) Így válik érthetővé, hogy miért jártak az apátiák örletni Mihálytelkére, s miért ment Radics István is ide.

⁶⁹ Abban az időben, de egészen a 20. század elejéig a vándor koldusoknak nagyon fontos szerepe volt a hírek közvetítésében, továbbadásában. Ezért is hallgatnak a nagyidejű öreg koldusra, aki Kunszentmárton pusztát ajánlja nekik. A koldusokról lásd: GUNDA 1972.; MOLNÁR kézirat

⁷⁰ Szent Márton nevezetű Kún Pusztá = Kunszentmárton: A város történetéről ebben a rövid jegyzetben nem kívánok még vázlatosan sem szólni. A 16–17. század folyamán a török háborúk, a hódoltság kiméltelen viszonyai, a függetlenségi harcok – utoljára a Thököly-felkelés – következtében Kunszentmárton több ízben elpusztult, de újra is éledt. Az 1682-re bizonyosan újratelepülő Kunszentmárton lakosainak még a nevét is ismerjük: „Sz. Martonyi Emberekk nevei Nagy István, Nagy Benke, Gálfy Benke, Tatár Gergely, Varga Pál, Tatár Bálint, Polya Marczy, Nagy Kőrincz, Jenei féle (?), Sulye Mihály, Szilágyi András, Tott János, Makk Tott János, Keresztes András, Úfer (vagy Afer) Mátyás, Nagy Mihók, Demjén András, Szallay Mihály, Keresztes Tamás, Ujj Ferke, Keresztes István, Turij-Kiss Péter, Bagoly Ferencz. Ezek laktanak

Lakni menni, azon Pusztát el ne hagyatok. azon Öreg Embernek Szép Szavain meg nyugodván, már többen is egyes akarattal az eljövételre magokat ajálván, Kún Sz. Mártony Pusztájának Szemléléssire meg indultak, és Öcsödnél a Körözs Vizin által jöven, meg Szállottak, bizonyos öcsödi Sülye Mihály⁷¹ igen embersiges Embernél, Kiis mind magokat, mind Jóságokat jól tartván, egészen le rajzolta előttök Kún Sz. Mártonnak minden határait⁷², és valamiképen azon Öreg Ember nékiek meg mondotta a Szerint tanálták, már sok járasok, kelések, fáradozások, és sok elme törések után, minnyájan meg nyugottak

annak előtte való időben Sz. Martony circa annum 1677. et 1780. et ultra.” (Idézi Dósa-Szabó 1936. 29. az egykori kunszentmártoni levéltár Fasc. 32. no. 2. hivatkozással.)

Benedek Gyula szerint Kunszentmárton a 17-18. század fordulóján sem volt egészen lakatlan. Kutatásai szerint már 1699-től kezdve vonzza a betelepülőket. A jövevények első nagyobb hullámát 1699 és 1720 között regisztrálja, akik szerint majdnem kizárólag Nógrád megyéből jöttek. 1699-ből megemlíti Sigó Andrást Nagydaróczi, 1703-ban Lados Istvánt Endrefalváról, 1712-ben Öze Ferencet Baglyasaljáról, Gecse Pált Kazárról. Tóth György és Tóth János 1717-ben érkezett Nyitráról (Nyitra m.), 1719-ben Halabányi György Sávolyról (Nógrád m.), Telek István pedig Kecsenyből (Nógrád m.) települt Kunszentmártonba. Benedek Gyula szerint a települők második hulláma a Külső-Szolnok megyei Tiszabórról és Nagykörűből jött Kunszentmártonba. (Tiszabórról lásd 12. jegyzet!) Nagykörűből említi Kis (?) János, Sári András, Tóth István, Sári Gergely, Kis Mihály, Baik (?) Márton, illetőleg a Heves megyei Adácsról Nagy Pál nevét. (Benedek Gyula 1971. 128.) Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a jársági betelepülőkre Benedek Gyula egyáltalán nem utal, jöllehet azok is az általa vizsgált időszakban költöztek Kunszentmártonba, s lettek annak mindmáig meghatározó népessége. E hallgatás okát nem tudom, Benedek Gyula egyáltalán nem utal rá.

⁷¹ Radics István visszaemlékezése itt nem utal az útvonalra, amelyen megérkeztek Kunszentmártonba. Két útvonalat feltételezhetünk: 1. Jászapati – Jászsás – Jászalsószentgyörgy – Újszász – Zagyvarékas – Szolnok – Varsány (a mai Rákócziútfalva) – Mesterszállás – Öcsöd – Kunszentmárton; illetőleg 2. Jászapati – Tiszasüly – Tiszaroff – Tiszabó – Fegyvernek – Kuncsorba – Mesterszállás – Öcsöd – Kunszentmárton. Mindkét útvonal ismert volt már Radics Istváné előtt az előző, három évvel korábbi honkereső körútjuk révén. Kunszentmártonba érkezésük előtt megszálltak Öcsödnön egy Sülye Mihály nevű „igen embersiges Embernél”. A történelmi források véletlen egybeesése lehetővé teszi, hogy ennek a Sülye Mihálynak életét, sorsát néhány ponton megismerjük. A 25. jegyzetben röviden már utaltam Öcsöd századforduló körüli életére, s 1714-es megtelepülésére. Békés megye 1720-as összeírásában Öcsödnél találkozunk Sülye Mihály nevével (EMBER 1977. 144.), 1719-1720-ban tehát biztosan itt élt. Ezt megelőzően azonban valószínűleg Polgár lakója volt, onnan 1717-ben költözhetett Öcsödre, akkor, amikor Polgár elveszítette hajdú kiváltságait, s lakói a jobbagyí függőség és a katolikus vallásra való áttérés elől több megyébe szétszóródtak. A polgári hajdúkról 1720-ban Heves és Szabolcs vármegye összeírást készített. A Szabolcs megyei összeírás Öcsödot is megemlíti, ahol Sülye Mihály és Sülye János egykori polgári lakos élt a conscriptio idején. (NYAKAS é.n. 12.) A kunszentmártoni „Megszálló levél”, Békés megye illetőleg Szabolcs megye 1720-as összeírása között meglévő egy-két év különbség azt sejteti, hogy nagy valószínűséggel ugyanarról a személyről van szó.

⁷² Az öcsödi Sülye Mihály honnan ismerte olyan jól? Azalatt a két-három év alatt ismerte meg, amely Polgárról Öcsödre kerülése után eltelt? Elképzelhető, hiszen általános gyakorlat szerint a pusztá teleptelések határát a környező községek valamilyen módon használták. A bérlethez, de a használat bármilyen formájához is nyilván ismerni kellett a használatba vett pusztá határait. Egy körülmény azonban további megfontolásra késztet. A bevezetőben és a 70. jegyzetben röviden utaltam Kunszentmárton 1680 körül összeírt, az 1686-os végső pusztulás előtti utolsó lakosaira. Ebben a névsorban találunk egy „Sülye Mihály” nevű embert. Az ékezet elmaradása ellenére azt mondhatjuk, hogy névazonosságról van szó. De vajon azonos személyről is? Az emberi életkort tekintetbe véve még ez sem teljesen elképzelhetetlen. Hiszen egy 1655 körül született embert 1680 körül már felnőttként összeírhattak, s ez az ember 1720 körül is még csak 60-65 éves lehetett. Nem kizárt tehát, hogy az 1680-ból Kunszentmártonból említett Sülye Mihály ugyanaz a polgári hajdú, majd pedig az öcsödiek összeírásában szereplő személlyel, aki esetleg Kunszentmártonból kerülhetett egykor Polgárra, de esetleg Kunszentmártonban születvén és nevelkedvén jól ismerhette a város határait, ezért írhatta le azt olyan pontosan a hont kereső járságiaknak.

ezen Pusztának meg Szállásan, és Karóikat a földbe vervén, nagy örömmel vissza tértek Jász Apatira, és kevés idő múlva öszve adák magokat; ezen Szám Szerint, amint itten még maradékunknakis emlékezetinek⁷³, és más ujonnan a Kész fundusra⁷⁴ jövők(ne)k előttök hordozandó tisztesség tételnek jeliért, nevezet Szerint le rajzoltatnak, úgy mint ezen írásnak idejin, 1762-dik esztendőben, 13-dik napján Januariusnak, már sokszor nevezett Nzts. Radics Istvány Ur a Helségnek Sokszor bírója lévén, de Szemei világátúl meg fosztatván, idejenek 94-dik esztendeit Helségünkben el érvén, élő nyelvivel ezen Deductiót maga declaralta⁷⁵. Meg Szállók pedig az többiek ezek: Tóth Mátyás, Radics Gergely, Nagy Miklós, Faragó Péter, Baktaj Mártony, Pente Istvány, Józsa János, Kiss Balázs, Szilvásj Mártony, Kovács János, Juhász Gáspár, Gyenes Albert, Gyenes János, és más Szegény sorsú emberek⁷⁶. De az nevezettek az Helségnek első zsengejiban, a Határok ki keresésiben⁷⁷, és más minden impetitiók¹ ellen Szorossan és Hathamossan éjjel nappal dolgoztak: Kik(ne)k munkálkodások által a Posteritások², már most békességben Laknak. Az meg Szállás volt Ao 1719. Pünkösd Szombattyán³.”

⁷³ „Megszálló levél” itt újra elbeszéli a foglalás jelképes cselekedeit. Ehhez annyit lehet hozzáfűzni, hogy a kunszentmártoni történeti hagyomány ennek helyét is ismerni véli, s a Vereskeresztnél jelöli meg. Ebből a részből kiderül az is, hogy a „megszállás” történetének, s az abban résztvevők nevének felsorolására szükség van a közösségben azért is, hogy megőrizze azt „maradékunknak is emlékezetinek” illetőleg hogy a később beköltözők előtt az alapítók érdemeit hangsúlyozzák és esetleges előjogaikat ezzel az eseménnyel legitimálják, magyarázzák.

⁷⁴ Fundus = telek

⁷⁵ Deductio = nyilatkozat. A szöveg kiemeli az „élő nyelvivel”, azaz szóban. Arra is gondolnunk kell, hogy az élőszoval elmondott visszaemlékezést az írásba foglaló személy szerkesztette meg, azaz neki is szerepe volt a végső szövegforma elnyerésében. Declarat = kinyilvánít, nyilatkozik

⁷⁶ A visszaemlékezéssel ellentétben nem valószínű, hogy a szegénysorsúnak említett emberek annyira elesettek voltak. Hiszen egy új élet elindításához bizonyos anyagi tehetség (tőke, állattalomány, valamennyi ingóság stb.) szükséges volt. Gondoljunk vissza a premontrei barátok intézőjével majdnem megkötött szerződésre, amelynek terheit vállaltak volna a jászapátiak. E kérdés tisztázása természetesen csak Jászapáti 17–18. századfordulói társadalmának alapos, elemző vizsgálata után lehetséges.

Itt, a „Megszálló levél” végén Radics István csak 13, öt magát is beleszámítva 14 nevet sorol föl, s név nélkül utal „más Szegény sorsú emberek”-re. Ezt a sovány listát Dósa József egyéb forrásokból – elsősorban az anyakönyvi bejegyzésekből – kiegészítette. (Dósa – Szabó 1936. 46–47.)

⁷⁷ A hosszú ideig lakatlan települések egykori biztos határjelei, amelyek ebben az időben természetes vízfolyások, dombok, fák, mesterséges földhányások, földbe ástott karók, ritkábban kövek stb. voltak, s évtizedekig nem tudták megújítani őket, gyakran elpusztultak. Tudatos elrontásuk is megtörténhetett, hogy a szomszédos községek így kisebb-nagyobb részt magukhoz kaparintottak. (Részletesen lásd: Takács 1987.) Ezért említi az új telepések egyik első és legfontosabb teendőjeként a „Határok ki keresését” az elbeszélés. Az újtelepítés utáni első határjárásokról részletesen tájékoztat Dósa József. (Dósa – Szabó 1936. 70. skk.)

¹ Impetio = támadás, vád, kereset

² Posteritasok = utódok

³ 1719. pünkösd szombattját jelöli meg az elbeszélés a meg-szállás napjaként. Valószínűnek látszik, hogy ez egy befejező aktusa volt csupán egy több évig tartó folyamatnak. Más források ugyanis a jászapátiak és jászalsószentgyörgyiek kunszentmártoni letelepedését 1718-ra teszik, s ebben az évben indul a legrégibb kunszentmártoni anyakönyv is. (Részletes összefoglalását lásd: Dósa – Szabó 1936. 38–41.) Egy 1771-es, a körösi révvél kapcsolatos okmányból arról értesülünk, hogy Kunszentmárton 1718. május 18-án ülték meg eleink. (Dósa – Szabó 1936. 38–39.) Ugyanakkor az új község alapításának száz éves évfordulóját Kunszentmárton városa 1819-ben ülte meg, s ennek alapja a Radics István által elmondott „Megszálló levél” dátuma volt. (Dósa – Szabó 1936. 39.) A 200 éves évforduló megünnepléséről nem tudok. A 250. évfordulón, 1969-ben állíttatta fel Kunszentmárton akkori vezetése azt az emlékkövet, amely ma is a városi parkban áll, emlékeztetve az utókort e nagy jelentőségű eseményre.

IRODALOM

ANTAL Árpád

- 1980 Kuncsorba. In: TÓTH Tibor (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből I. Szolnok*, 507–517.

ASSMANN, Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Kiadó, Budapest.

BAGI Gábor – Soós Imre

- 1989 Tiszasüly. In: BOTKA János (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből II. Szolnok*, 595–610.

BÁN Péter

- 1980 *Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I-II*. Eger.

BARNA Gábor

- 1991 A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3. kötet. Budapest, 209–244.
1993 A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. In: *Szerzetesrendek az Alföldön. Kármeliták Kunszentmártonban*. Várostarténeti és néprajzi tanulmányok 1. Szerk. BARNA Gábor. Kunszentmárton, 67–102.
1994 *A mai Kunszentmárton megalapításának története. A „Megszálló levél”*. Várostarténeti és néprajzi tanulmányok 2. Szerk. Józsa László. Kunszentmárton.
2000 *Kunszentmárton és a Nagykunság. Kulturális alkalmazkodás és a mezővárosi kultúra*. (Kézirat, sajtó alatt)

BELLON Tibor

- 1979 *Nagykunság*. Budapest.

BENEDEK Gyula

- 1971 *Adatok Külső-Szolnok vármegye betelepülés történetéhez 1690–1730. között*. *Jáskunság*, 123–132.

BOGNÁR András

- 1978 *Pesty Frigyes helységnévtárából*. 1. *Jáskunság*. Szolnok.

BOTKA János (szerk.)

- 1989 *Adatok Szolnok megye történetéből II. Szolnok*.

BOTKA János – Soós Imre – SZABÓ István

- 1989 Tiszaszó. In: BOTKA János (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből II. Szolnok*, 293–313.

CSEPPENTŐ Miklós – Soós Imre

- 1989 Tiszaroff. In: BOTKA János (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből II. Szolnok*, 557–578.

DÓSA József – SZABÓ Elek

- 1936 *Kunszentmárton története*. I. Kunszentmárton.

EMBER Győző

- 1977 *Az újjátelepült Békés megye első összeírásai*. Békéscsaba.

FÉNYES Elek

- 1851 *Magyar ország geographiai szótára II*. Pest.

FODOR Ferenc

1942 *A Jászság életrajza*. Budapest.

GULYÁS Éva

1974 Kenyér- és kalácssütés Jászapátiban és Kunszentmártonban. In: *Tiszazugi Füzetek I. Kunszentmárton – Szolnok*, 69–75.

GUNDA Béla

1972 Die Bettler in der Gesellschaft eines Dorfes. *Festschrift Matthias Zender*. Hrsg. Ennen, Edith – Wiegelmann, Günter. Bonn, 623–634.

JÓZSA László

1990 *Kunszentmárton utcanévei*. h.n. (Kunszentmárton)

JUHÁSZ Antal (szerk.)

1990 *Migráció és település a Duna-Tisza közén*. Szeged.

KAKUK Mátyás

1972 *Kunszentmárton földrajzi nevei*. Szolnok.

KISS Lajos

1978 *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest.

N. KOVÁCS Tímea

1999 Előszó. A kultúra narratívái, narratívák a kultúráról. In: N. Kovács Tímea vál. A kultúra narratívái. *Narratívák 3. Kijárat Kiadó*, Budapest, 7–15.

MELETYINSZKIJ, J.M.

1975 A mese strukturális-tipológiai kutatása. In: V.J. PROPP: *A mese morfológiája*. Budapest, Gondolat, 220–281.

MOLNÁR Ágnes

1980 *Koldusok és társadalmi szerepük a Tiszazug egyházi ünnepeiben*. (Kézirat)

NEMES Gerzson

1981 *A Zagyva- és a Tarna völgy jászkerületi vízügyeinek krónikája (1279–1876)*. Szolnok.

NYAKAS Miklós

é.n. A hajdúváros pusztulásától a jobbágyfelszabadításig 1717–1848. (Fejezet Polgár történetéből) *Hajdúsági Közlemények 2.* h.n.

OLRIK, Axel

1982 A népköltészet epikus törvényei. In: TÁLASI István (szerk.) *Néprajzi szöveggyűjtemény I. kötet*. Tankönyvkiadó, Budapest, 453–462.

PROPP, V.J.

1975 *A mese morfológiája*. Budapest, Gondolat.

RICOEUR, Paul

1999 Emlékezet – felejtés – történelem. In: N. Kovács Tímea vál. A kultúra narratívái. *Narratívák 3. Kijárat Kiadó*, Budapest, 51–68.

RÜSEN, Jörn

1999 A történelem retorikája. In: N. Kovács Tímea vál. A kultúra narratívái. *Narratívák 3. Kijárat Kiadó*, Budapest, 39–50.

Soós Imre

1958 *A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon*. Szolnok.

Soós Imre

1985 *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése.* Eger.

Soós Imre – SZABÓ László

1980 Alattyán. In: TÓTH Tibor (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből.* Szolnok, 93–105.

1980 Mezőtúr. In: TÓTH Tibor (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből.* Szolnok, 619–644.

SZABÓ Ferenc

1989 Öcsöd. In: BOTKA János (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből II.* Szolnok, 81–106.

SZABÓ István – SZABÓ László

1980 Jásztelek. In: TÓTH Tibor (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből.* Szolnok, 387–396.

1989 Szolnok. In: BOTKA János (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből.* Szolnok, 233–292.

SZABÓ László

1974 Jászapáti és Kunszentmárton anyagi kultúrájának összevetése. In: *Tiszazugi Füzetek I. Kunszentmárton – Szolnok*, 49–68.

1982 *Jászság.* Budapest.

SZILÁGYI Miklós

1966 A halászat Túrkevéen és Kunszentmártonban a XVIII. század második felében. In: *Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához.* Szolnok, 5–70.

1974 A halászat szerepe Kunszentmárton XVIII. századi gazdálkodásában. *Jubileumi évkönyv a Jász Múzeum alapításának 100. évfordulójára.* Jászberény, 145–152.

SZINNYEI József

1897–1901 *Magyar tájszótár II.* Budapest.

TAKÁCS Lajos

1987 *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon.* Budapest.

TÁRKÁNY Szűcs Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások.* Budapest.

TESZ

1976 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III.* Budapest.

TÓTH János

1976 *A Jászkunság helyzete a 18. század végén.* (Bede Kovich Lőrinc kéziratot könyve) Jászberény.

TÓTH Tibor (szerk.)

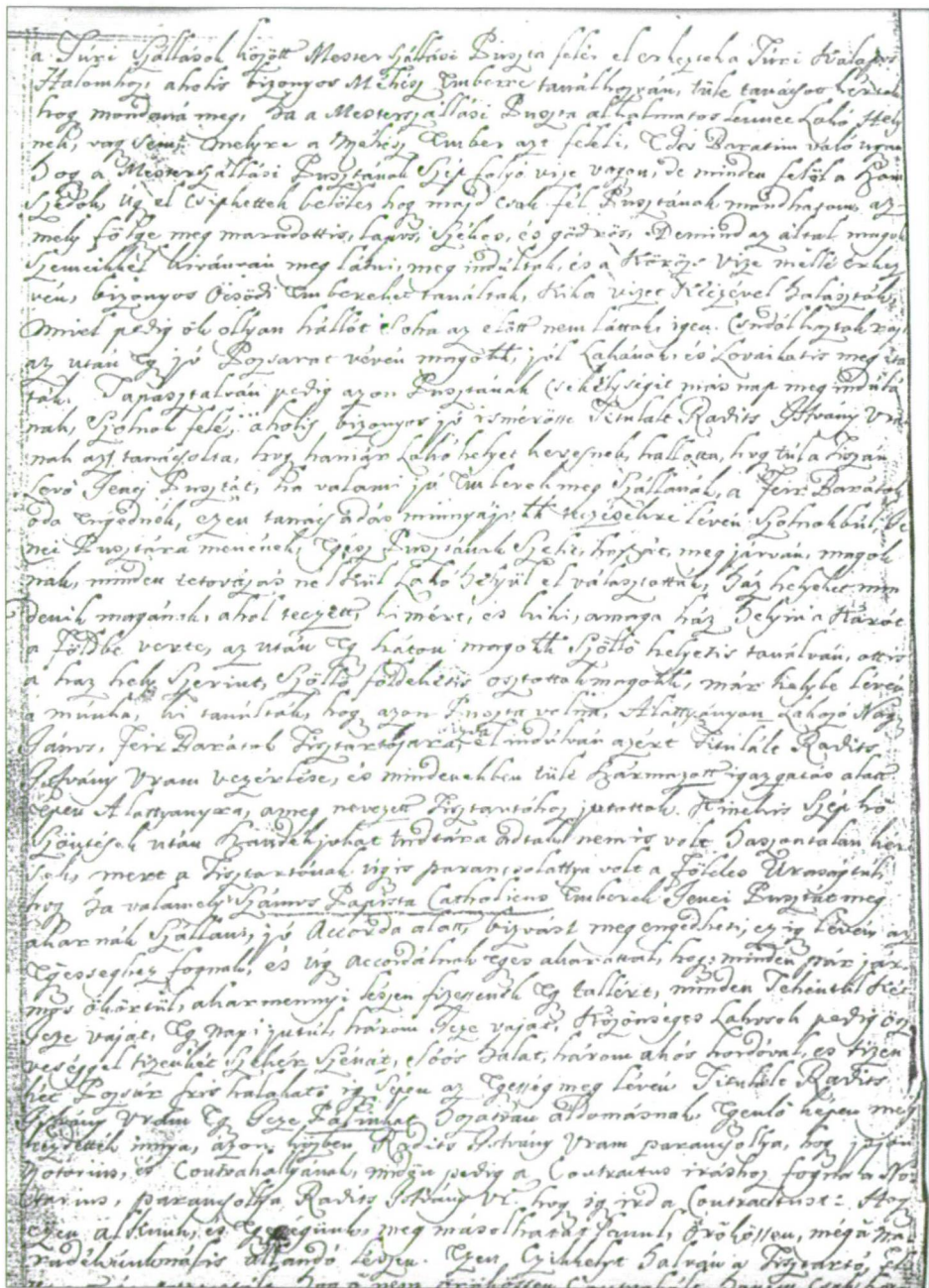
1980 *Adatok Szolnok megye történetéből I.* Szolnok.

VÁNDORFY Kálmán

1895 *Jász-Apáthi város egyházának multja és jelene.* Eger.

2. kép: A „Megszálló Levél” első oldala a tanácski jegyzőkönyvben, második oldal

[illegible]

3. kép: A „Megszálló Levél” első oldala a tanácsi jegyzőkönyvben, harmadik oldal

RADICS ISTVÁN, KUNSZENTMÁRTON ÚJJÁALAPÍTÁSÁNAK A „MEGSZÁLLÁSNAK” VEZETŐJE, A TELEPÜLÉS ELSŐ FŐBÍRÓJA ÉS KORA

Két nappal ezelőtt, ami az idén, 2012-ben Hamvazószerdára esett, volt éppen 250. évfordulója, hogy elhunyt településünk, Kunszentmárton török hódoltság utáni újrászervezője, megalapítója és első főbírója, az ún. *megszállás* vezetője, Radics István. Azokra az elődökre, jeles személyiségekre, akiknek városunk lassan három évszázados újkori történetében sokat köszönhetünk, emlékezni nemcsak kötelességünk, hanem az emlékezéssel saját emberségünkről, kulturáltságunkról és szülőföldünk szeretetéről is bizonyítványt állítunk ki. Magunkat jellemezzük azzal, hogyan ápoljuk az elődök, a minket megelőző generációk emlékét, hogyan ismerjük el és becsüljük meg életük munkásságát.

Rövid írásomban megkísérlem röviden összefoglalni Radics Istvánnal kapcsolatos, még be nem fejezett kutatásaim eddigi eredményeit.¹

A Megszálló levél

Radics Istvánról alig van néhány közvetlen adatunk. A pontos és részletes képmegrajzolását a források hiánya akadályozza. A kunszentmártoni és jászapáti tanácsjegyzőkönyvek, összeírások, egyéb 18. századi eseti iratok mellett fontos forrásaink voltak az anyakönyvek, valamint a szomszédos települések (Öcsöd, Csongrád), a váci és egri egyházmegyei levéltárak iratanyaga. A kutatásnak még nem értem minden vonalon a végére, mert menet közben is újabb kérdések és összefüggések bukkantak fel, amelyeket ellenőrizni kell. Személyiség- és korrajzom tehát még nem lezárt.

Legfontosabb forrás maga a „Megszálló levél”. Ez nem más, mint a Jászapátiból Kunszentmártonba kitelepülés történeti elbeszélése, a kirajzás után 42 évvel, a jobbágysorból való önmegváltás korszakfordító eseménye, az 1745-ös redemptio után 16 évvel.

A történetet tíz hónappal halála előtt maga Radics István mondta tollba 1761. április 29-én. A szöveget a tanácsjegyzőkönyvben megörökítették, sőt, később valaki piros ceruzával körülrajzolta, hogy ezzel is kiemelve. A 18-19. századi kunszentmártoniak számára ez lett a nagy „elbeszélés”, narrativum, kunszentmártoniságuk, a kunszentmártoni öntudat megörökítője, szép kifejezője és erősítője, amit sok család a jegyzőkönyvből kimásoltatott, s odahaza őrzött. Megismerjük belőle egy kisebb közösség útrakelésének, új lakóhely

¹ Elhangzott vetítettképes előadásként 2012. február 24-én Kunszentmártonban, a városi képviselőtestület és a Szent Márton Plébánia közös ünnepi rendkívüli ülésén, a Városháza nagytermében.

keresésének indítékait, látjuk a tudatos szervezés egyes állomásait és véletlenszerűnek tűnő jegyeit. A szövegből megismerjük a kirajzás vezetőjét, Radics Istvánt is.

Amikor a Megszálló levelet, a honkeresést elbeszélő történetet tanácsi jegyzőkönyvbe rögzítették, „örökre fel tartandó Dícsíretre méltó, és el felejthetetlen emlékezetű, sótt Maradékinknális zengedező Szóval említendő Nemzetes, és Vitezlő Radics Istvány Uram”-ként, azaz kellő reverenciával említették személyét.² Radics István ekkor már 94 éves vak ember volt.

A Megszálló levél sűrítve adja elő az eseményeket. A történet idősíkjait gyakran összemosza, nyilvánvalóan kiemel, elhallgat, szelektál. Egyfajta utólagos igazolásként is értelmezhető. Az elbeszélés aláhúzza az akció tudatos és jól megszervezett voltát. Az előretekintő, gondos, felelősséggel gondolkodó gazdaember alakja bontakozik ki nemcsak Radics István magáról rajzolt képében, hanem kortársai bemutatásában is.

Az elbeszélést először Vándorfy János jelentette meg Jászapáti története című könyvében, 1895-ben. Majd közzétette Dósa József és Szabó Elek is, Kunszentmárton története I. kötetében. Végül 1994-ben, a megszállás 275. évfordulóján magam írtam elemzést róla.

A Megszálló levél szerint a honkeresők kétszer indultak útnak. (1–2. kép) Első útjukon Kuncsorbaig és Tiszajenőig jutottak el. Második, már Kunszentmártonba vezető útjuk során pedig azt említi Radics István, hogy egy „Bizonyos Öcsödi Sülye Mihály igen embersíges Ember” mind őket, mind a „Jószágokat” jól tartotta és leírta nekik Kunszentmárton határait. Sülye Mihályról úgy véljük, hogy valószínűsíthetően az 1686-ban elpusztult Kunszentmárton egyik lakója volt. Ezért ismerhette olyan alaposan Kunszentmárton határát, hogy azt részletesen leírhatta Radics Istvánéknak, akik mindent elmondása szerint találtak. Rekonstruálható életútját másutt megírtam.³ Érdemes az ő nevét is megjegyeznünk és emlékezetünkben tartanunk.

Honkeresésük állomásai: Tiszabő, Kuncsorba, Mesterszállás, Tiszajenő, s végül Kunszentmárton. A helyválasztás egyik szempontja az volt, hogy a Jászsághoz hasonlóan kiváltságos területre költözzenek, vagy ha ez nem megy, akkor kedvező feltételeket nyerjenek (Tiszajenő).

Ez a Megszálló levél egyik fontos forrásunk.

Radics István és a Radics család

Halotti anyakönyvi bejegyzése

Másik fontos és közvetlen forrásunk halálának bejegyzése a kunszentmártoni halotti anyakönyvben, 1762. február 22-én:

„Stephanus Radics famosus et a[ni]mosus Vir ille, qui ante an[n]os 46 implantavit hanc Possessionem Obýt tam ae[ta]tis anno 95 Sol[iciter]” (1762. feb-

² BARNÁ 1994. 7.

³ BARNÁ 2003.

ruár 22. Radics István híres és lelkes férfi, aki 46 évvel ezelőtt ezt a falut megalapította, elhunyt mintegy 95 éves korában.) (3. kép)

Híres és lelkes férfiú, jellemzi őt az anyakönyvi beírás. A nagy kort megért Radics István méltán lehetett híres utódai körében, és övezhette a település minden lakójának tisztelete. De mit jelent az „animosus” jelző? Dósa József „lelkesnek” fordította a *Kunszentmárton története I.* kötetében.⁴ De a kor szóhasználatában az *animosus* jelentése kicsit tágabb volt, mint amit ma mi a lelkes kifejezésen értünk: a *lelkes* mellett *bátor*, *bizakodó*, *lelkiismeretes* és *becsületes* tartalmat is hordozta.⁵ Ha tehát mindezeket a értelmezéseket is figyelembe vesszük, akkor értjük meg, hogy az anyakönyvi bejegyzést végző pap, Nagy Pál, milyen korabeli véleményt foglalt össze Radics István halálakor. Nagy Pál volt nem mellesleg Kunszentmárton első olyan plébánosa, akit az 1745-ben, a redemptióval visszanyert kegyúri jogok alapján választottak, s aki maga is helybeli születésű volt.⁶

A halotti anyakönyvi bejegyzésből és a Megszálló levél kapcsán jelzett életkorból kiszámítható, hogy Radics István 1667-ben, 1667 körül született. Kunszentmárton megalapításakor negyvenes-ötvenes éveinek fordulóján járhatott. Az anyakönyvi bejegyzés alapján a megszállás 1716-ra tehető. Ha ez így volt, akkor 49 éves volt. Ha azonban az általa 1761. április 29-én tollba mondott (?) Megszálló levél tanúságát nézzük, akkor – 1719-ben – már 52 éves lehetett. Ezek az egymástól eltérő évszámok, valamint bizonyos peres iratokban feltűnő újabb évszámok azt mutatják – s ezt helyesen értelmezte és foglalta össze Dósa József –, hogy a település megszállása 1717-ben vette kezdetét, folytatódott 1718-ban és 1719-ben nyert befejezést.⁷

Valószínű, hogy Radics István egész életével rászolgált ezekre a jelzőkre: jászapáti kisbírói tevékenységével, az új lakóhely kitartó keresésével és megszervezésével, a kunszentmártoni kirajzás, megszállás levezénylésével, az új település közigazgatásának megszervezésével, s valószínűsíthetően közmegelégedésre végzett, becsületes főbírói munkájával.

Dósa József is hasonlóan értékelte Radics István személyiségjegyeit: „helyes ítélőképességű, föltétlen becsületes, tiszta kezű”⁸ volt. Jászapátiban jövevény horvát volt. De alkalmazkodó-képesnek is kellett lennie, hogy beilleszkedjen egy más nyelvű, más kultúrájú, de az övéhez hasonló, erősen katolikus közösségbe. Vallásossága biztosan megkönnyítette a jászapáti megtelepedését. Gyors helyzetfelismerése segítette határozott döntéseiben, de azokat felül is tudta vizsgálni, ha a helyzet úgy kívánta. Saját és – a Megszálló levélből látjuk – közössége érdekeit határozottan és következetesen felismerte és képviselte. Kitartó és céltudatos lehetett munkájában, tervei megvalósításában. Ebből fakadóan munkás. Nagyon valószínű, hogy ennek során számos konfliktust is vállalt, sok meg-nem-értéssel is találkozott. Buzgó vallásos

⁴ DÓSA-SZABÓ 1936. 42.

⁵ *Lexikon latinitatis Medii Aevi Hungariae. Vol. I. Fasc. 2.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 174.

⁶ DÓSA-SZABÓ 1936. 128–129. Ő építtette 1767-ben a plébánia mai épületét, ami tehát az idén 245 éves! Könyvei közül néhány megmaradt a plébánia könyvtárában.

⁷ DÓSA-SZABÓ 1936. 40–42.

⁸ DÓSA-SZABÓ 1936. 42.

ember lehetett, aki betegségében – miután kifogyott az emberi tudományból – a gondviselő Istenre és a Boldogasszony közbenjáró segítségére bízta magát.

Szükségesek voltak ezek a tulajdonságok az új település életének megindításához is, hiszen a közérdek érvényesítése számos egyéni érdeket sérthetett. A középületek helyének, házhelyeknek, szántóknak kijelölése, a település határainak megállapítása, közösségi jogok (mészárszék, kocsmá, rév) bérletbe adása, stb. nem mehetett konfliktusok nélkül, ezek a feladatok ilyen embert igényeltek. Ezt mutatja a több éves honkeresés néhány epizódja is: a földfoglalást jelző karók azonnali leverése Tiszabón, Kuncsorbán, nehogy más megelőzze őket, hiszen ez a korabeli jogszokások jelképrendszere szerint a birtokbavételt jelentette.⁹ Magára és közösségére nézve előnytelen megállapodásokba nem ment bele: azonnal megszakította a pálosok tisztartójával folytatott tárgyalásokat, amint az hátrányosnak bizonyult a jászapátiak részére. A példákat – főleg a Megszálló levél alapján – még folytathatnánk.

Hogy mindez egy idealizáló kép Radics Istvánról? Könnyen lehet. Ám életműve ilyen személyiségjegyekre, jellemre enged következtetni. Olyan férfiú volt tehát, aki animálni = lelkesíteni tudta társait, akire hallgatni és akit követni érdemes volt. Ennek ellenére, egy évvel később, halálhírére a tanácsjegyzőkönyvben nem öröközték meg, pedig más, későbbi bíró esetében, még Radics István életében megtették.¹⁰ Ez pedig meglepő. Figyelmetlenség csupán? A kortársak irigysége és mindig meglévő hálátlanságát, könnyen felejtését jelzi?

A Radics név és a Radics család eredete

Nomen est omen – szoktuk mondani. Radics István neve a munkáról szól. Horvátul: raditi = munkálkodni, dolgozni. Nevét *Radits*, *Radich*, *Radics* formában is írták. (A Radić név máig gyakori Horvátországban. Horvátosan Rádicsnak ejtendő.) A Megszálló levél tanúsítja, hogy a kortársak őt tartották a Jászapátiból való kitelepülés szellemi atyjának.

Születési helyét azonban nem ismerjük meg. Nagy valószínűséggel nem Jászapáti volt, hiszen az 1699. évi ún. Pentz-féle szerint ugyanis az akkori Jászapátiban még nem lakott egyetlen Radics nevezetű család sem.¹¹

Vándorfy János Jászapáti történetéről szóló munkájából annyit tudhatunk meg még, hogy a jászapáti Radics (Radits, Radich) család a horvátországi Gradiskáról származott a jász településre, ám forrását nem nevezi meg.¹² A Radics név gyakori Horvátországban. A különböző, Radics névet viselő családokat nagyon nehéz szétválasztani, még a nemeseket is.

A mai Horvátországban két Gradiska nevű település létezik: az egyik a Száva folyó partján, ma 500-600 lelkes kis település, Ógradiska, horvátul Stara

⁹ TÁRKÁNY-SZÜCS 1981. 595.

¹⁰ Óhatatlanul Ökrös József élete és halálának példája jutott eszembe. Őt pedig a rózsafüzér társulat nem említette meg halálakor a jegyzőkönyvben. Vö: BARNÁ 1998. 23.

¹¹ MOL V. et C. fasc. 71. no. 4. (fotómásolata a JNkSzML-ban). Lásd még: VÁNDORFY 1895. 150.

¹² VÁNDORFY 1895. 150. Forrását azonban nem nevezi meg.

Gradiska, németül Alt-Gradisch, valamint közelében egy Újgradiska, Nova Gradiska város. Ez utóbbi azonban csak a 18. század második felében keletkezett, így származási helyként tehát kizárható. Ógradiska, az egykori Pozsega, a mai Brod-Posavna megyében, Szlavóniában van, ami abban a korban a katonai határőrvidék része volt.¹³

A család horvát származásának tudata Jászapátiban még elevenen élt az 1720-as években. Hangot kapott az 1720-as évek Német Lovagrend elleni szervezkedő parasztmegmozdulásaiban is, amikor a súlyosbodó terhek miatt 1726 augusztusában lázadás tört ki.¹⁴ Erre az elégedetlenségre utal a Megszálló levél is, mint a Jászapátiból történő kirajzás egyik indítékára.¹⁵ 1726. augusztus 10-én a jászapáti elégedetlenkedők elfoglalták a községházát, ahol Radich Márton bíró próbálta lecsillapítani őket. Am Tóth Mihály, a lázongás vezetője, ezeket mondotta neki: „Nincs szükségünk horvát bíróra, csak magyarra! Előbb menj a császárhoz, hozd el onnan a kiváltságot, azután légy bíró!”¹⁶

E véleményben egyrészt a jövővennyel szembeni kritika, másrészt a jászkun kiváltságok iránti igény is megfogalmazódik. Jászapáti lakosságának nagyobb része ebben a korban jövevény volt, nem volt tehát mit Radics István szemére hányni. A kiváltságok visszaszerzéséről pedig már az 1715. évi országgyűlés is határozatot hozott, de az 1745. évi önmegváltásig nem történtek konkrét lépések. Az 1726-os jászapáti zendülés mellett tüntettek a kunszentmártoniak. Ez nemcsak azt jelenti, hogy hasonló gondokkal küszködtek, hanem azt is, hogy eleven kapcsolat létezhetett még a kitelepülés utáni évtizedben is, hiszen a hírek jöttek és mentek. A kapcsolatra más példákat is idézek majd! A tüntetőket azonban szétkergették.¹⁷

Figyelemre méltó azonban, hogy Kunszentmártonban sosem volt kérdés Radics István nemzetisége. (Megemlítem, hogy később, a 18. század közepétől még egy horvát származású család játszott fontos szerepet Kunszentmárton életében: a Gergulics család.)¹⁸

Nem tudjuk biztosan, hogy a Radicsok személyileg nemesek voltak-e, bár Radics Istvánt a kunszentmártoni Megszálló levél „nemzetes és vitézlő” jelzővel illeti.¹⁹ Nem tudjuk, hogy a jászapáti Radics-család kapcsolódik-e, s ha igen, hogyan, a nemességet III. Ferdinándtól 1652-ben elnyerő Radics Gáspárhoz és családjához (nemességet neje Hajdú Ilona, gyermekeik István, Tamás, Péter, György, Jakab, Anna, Ilona nyertek), akiknek nemességét Heves és Külső Szolnok vármegyében 1653. évben hirdették ki.²⁰ Az életkori adatok alapján az sem volna kizárható, hogy Radics István azonos a nemességet nyert Radics Gáspár István nevű gyermekével. Ha Radics István ennek a csa-

¹³ http://en.wikipedia.org/wiki/Stara_Gradi%C5%A1ka. Letöltve 2012. február 5.

¹⁴ Kiss 1979. 169 skk.

¹⁵ A tehetősebb gazdák mértéken felüli megadóztatására utalnak a Megszálló levél első mondatai.

¹⁶ Kiss 1979. 190–191.

¹⁷ Kiss 1979. 203.

¹⁸ Kakuk Mátyás szerint már 1752-ben felbukkan a Gergulits név. Kakuk 2008. 144.

¹⁹ BARNÁ 1994. 7. – A Radics család leszármazottai az 1820-as években nemességért folyamodtak. Dr. Szabó János (Kunszentmárton) közlése. Adatát köszönöm!

²⁰ KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. Arcanum Digitéka. Radics.

ládnak leszármazottja volna, akkor szülei Radics feltételezett 1667-es születése előtt már a vidékre költöztek.

Radics István kései leszármazottja, a kunszentmártoni Radics József 1824-ben nemessége igazolását keresi. „Nemessége keresésében” Bathó János kunszentmártoni segéd(jegyzővel) kigyűjteti apai ági felmenőit, rokonait.²¹ (4-5-6. kép) A nemesség kereséséhez mellékeli a Radics család redemptionális levelét, azaz annak igazolását, hogy két részletben, 250 és 66 rajnai forint értékben járult hozzá az önmegváltáshoz, azaz ilyen értékben kapott „kerthely földet” és ugar földet. (7-8. kép) Radics József azonban nem a megszállást vezető Radics Istvánra, dédapjára, hanem annak tíz évesen Kunszentmártonba került fiára, Istvánra hivatkozik hangsúlyosan. Az ő házasságát, s leszármazottait említi.²² Vele kapcsolatban a redemptionális levél azt emeli ki, hogy „zászlótartó” volt „az elmúlt Insurrectionnak alkalmatosságával Nms Jász és két Kunságbul álló N. Regiment Oberstere Melghos Groff Haller Gábor Úr Commandója alatt”. Ez önmagában még nem a nemesség igazolása, hiszen a jászok és a kunok az 1681. évi 46. tc. 10. pontja értelmében insurrectiókor tartoznak katonát állítani.²³ A nemes Radics Gáspár családjához való kötődést jelezheti, hogy a keresztnévek ismétlődnek: Gáspár, István, Ilona.

A Német Lovagrendnek egy 1713-as összeírása két Radics családfőt is említ Jászapátiból. Feltételezhető, hogy az összeírásban név szerint említett, módosabb Radics István azonos a kunszentmártoni kirajzást vezető személylyel.²⁴ A másik, Radics György valamivel szegényebb volt, de ő is rendelkezett 4 ökörrrel, 1 gulyára járó tehénnel és 30 sertéssel.²⁵

A Kunszentmártonba történő kirajzás után is maradtak Radics leszármazottak Jászapátiban. Radics Márton 1721-ben pl. főbíró (ordinarius judex) Jászapátiban.²⁶

²¹ „Ezer hétszáz tizen kilencz esztendőül egész ezer nyoltzszáz huszon ötödik esztendeig terjedő Plébániai Protocolluma Kun-Szent-Mártony Várossának itt élő Radics Istványnak szarmazását eképpen adja elő.” valamint a „Redemptiorúl ugymint 250, pózna földekrül nem külömben 66.pózna ugar földekrül való örökös Levél 1748” – címet viselő irat dr. Szabó János tulajdonában. Felhasználását, közlési engedélyezését ezúton köszönöm neki!

²² Radics István 1728. október 31-én házasságra lépett Gyénés (Gyenes) Erzsébettel, akitől tíz gyermeke született. Az utolsó, Radics József 1756. március 11-én. Radics József 1775. február 19-én lépett házasságra Oláh Katalinnal, aki 1794. december 15-én elhunyt. Ebből a házasságból tizenegy gyermeke született. Második házasságát 1795. január 7-én kötötte özvegy Mészáros Erzsébettel, akitől még két gyermeke származott. A nemességért folyamodó Radics József 1785. április 19-én született. A fenti adatok a nemesség igazolását kereső folyamodványhoz összeállított leszármazási táblázatból valók: „Ezer hétszáz tizen kilencz esztendőül egész ezer nyoltzszáz huszon ötödik esztendeig terjedő Plébániai Protocolluma Kun-Szent-Mártony Várossának itt élő Radics Istványnak szarmazását eképpen adja elő.” Dr. Szabó János engedélyével közlöm.

²³ „Redemptiorúl ugymint 250, pózna földekrül nem külömben 66. pózna ugar földekrül való örökös Levél 1748” – címet viselő irat dr. Szabó János tulajdonában. Felhasználását, közlési engedélyezését ezúton köszönöm neki! V.ö.: Botka 1999. 24. Az 1745. évi insurrectiókor kiállított, hét századra osztott lovas ezred ezredparancsnoka volt Haller Gábor ezredes. A századok vezetőit a század katonái választották, akik fizetést kaptak: a kapitány 200, a hadnagy 130, a zászlótartó pedig 100 rajnai forintot. Botka 1999. 44–45

²⁴ JNKSZML Jász-Kun Kerület Összeírás 1713. IV. 3. 1. Jászapáti.

²⁵ JNKSZML Jász-Kun Kerület Összeírás 1713. IV. 3. 1. Jászapáti.

²⁶ JNKSZML V. 800. 137. Közigazgatási iratok, lelkész szerződése 1721–1850. 1721. november 16-án kelt levélben.

Radics István Jászapáti évei

A Radics család jászapáti történetéről sem tudunk sokat mondani. Valamikor 1699 és 1713 között kerülhettek a településre. Ha 1710–11-ben már ott éltek, akkor szerencsésen túléltek a nagy pestisjárványt, ami a település 600 lakosát vitte sírba. Ennek ellenére az 1713-as összeírásban kimutatható lakosságszám emelkedést látunk, ennek oka a nagyarányú beköltözésben van. A születések száma alapján Fodor Ferenc, a Jászság monográfusa szerint valószínűleg „csupa fiatal bevándorló család jött ide letelepedni”.²⁷ Az 1713-as összeírás 102 gazda és 97 zsellércsaládot említ Jászapátiban. A korabeli gazdálkodási körülményekhez viszonyítva egyfajta viszonylagos túlnépesedés következett be a községben. Ez állt az 1717–1719-es kunszentmártoni kirajzás háttérében is, amint ezt a kunszentmártoni Megszálló levél említi.²⁸ Fodor Ferenc szerint Kunszentmártonba „a fiatal, életerős családok vándoroltak leginkább”.²⁹

A viszonylag tehetős Radics István és családja ebben a jászapáti társadalomban élt tehát. Jászapáti életéről és tevékenységéről csak azt tudjuk, hogy kisbíró volt az 1710-es években. A kisbíró majdnem utolsó volt a tisztviselői rangsorban, a főbíró, a másodbíró (vagy törvénybíró, a tanácsbeliek, az adószedő (perceptor) és a rendre ügyelő hadnagy után következett. Alatta álltak még a bakterek, a tizedesek és a „helység Gazda-Aszszonya” – ha a kunszentmártoni rangsort nézzük, s ami valószínű egyezett a jászapáti szerkezettel. Feladatkörére korabeli esküformulája utal.³⁰ Azaz a községi és városi tanács határozatainak ismertetése mellett részt vállalt a város gazdálkodásában is. Eszerint bizonyos közmunkákra neki kellett polgártársait beosztania.

Kunszentmártoni anyakönyvi adatok alapján tudjuk, hogy Radics István felesége Fazekas Sára volt, aki 56 éves korában, 1739. november 28-án, már Kunszentmártonban halt meg. Fazekas Sára tehát 1685 körül születhetett. Harmincas éveinek elején járt, amikor a család Kunszentmártonba kiköltözött. Jászapáti 19. század végi historiográfusa, Vándorfy János szerint a Fazekas család eredeti jászapáti lakosnak számít.³¹ Feltételezhetjük, hogy a Jászapátiba beköltöző viszonylag tehetős Radics család a helybeliekkel való összeházasodás révén gyökeresedett be a jászsági társadalomba. Nem tudjuk, mikor kötöttek házasságot, de biztosan Jászapátiban, hiszen Fazekas Sára, a feleség

²⁷ FODOR 1942. 414.

²⁸ FODOR 1942. 414–415.

²⁹ FODOR 1942. 414.

³⁰ JNKSZML V. 1900. I. Protocollum 1733–1785. 239. „Én NN esküszöm, hogy én ezen fel vett Kiss Bírói hivatalomat hiven igazán Istennek szent Kegyelmeivel tőlem ki telhetőképpen folytatom félre tevényt Atyafiságot, rokonságot, haragot, gyűlölködséget, félelmet, igiretet, adományt, egy szóval minden emberi tekintetet az Helység Gabonájára, buzájára, arpagára, Zabjára egy szóval valamit kezünkre bízunk, akár feő Biránk, akár személyet viselő 2dik Biránk, igazán gondgyát viseljük, azokból magunknak semmit nem tulajdonítunk, sem másnak feő Biramnak hire, engedelme nélkül semmit az helység javaiból ki nem adok; ha valamit ezen Tanátsi Házba hallok mind azokat az Nemes Tanáts akarata nélkül ki nem jelentem, magamban tartom. Elöljáróimnak parantsolatit, szorgalmasan végzem, viszem, ha pedig Valakit tapasztalok Elöljáróim ellen munkálódni, beszélni, ezt be jelentem. Eő Felsőge, nemes Districtusok, és az Helység szükségű forspontozásaik, munkáiban, amennyire lehet, igaz sort tartok. Isten engem stb.”

³¹ VÁNDORFY 1895. 146–147.

jászapáti, feltehetőleg az 1699-es Pentz-féle összeírás és az 1713-as népesség összeírás között. Radics István és a felesége közötti nagy korkülönbség, 18 év, azt a feltételezést is megengedi, hogy Fazekas Sára második felesége volt Radics Istvánnak. Jászapátiban a lányok abban az időben még többnyire 20 éves koruk előtt férjhez mentek, a legények is 20 éves koruk körül. Ezt a kérdést az 1698-tól induló jászapáti anyakönyvek alapján talán tisztázni lehet a későbbiek során.³² Nem tudjuk, hogy Jászapátiban hány gyermekük született. Valószínűleg az ő fiuk volt Radics István, később Kunszentmártonban többször bíróságot viselt ember, aki 79 éves korában, 1787. május 25-én halt meg. Ennek alapján 1708 körül született, feltehetően még Jászapátiban.

Az 1713-as összeírás két asszonyt említ a Radics István családjában és egy cselédet. A Radics-gazdaság leírása alapján (8 ökör, 2 fejős tehén, 2 ló, 1 ménesbe járó ló, 40 disznó, 2 kila búza, 30 kila köles és 20 kila árpa) alapján rekonstruálni lehet az állattartás és a növénytermesztés egyensúlyára alapozott termelést. A földművelés munkáját és a teherhordást ökörrrel végezhette, két lova a közlekedést szolgálhatta inkább, mintsem a teherszállítást. A jószágállomány mögé feltételezhetjük a megfelelő gazdasági épületeket, eszközöket és szállító járműveket. A két fejőstehén nyilván ellátta a családot tejjel, amiből különböző tejtermékeket készíthettek. Ennek is nyilván megvolt a saját eszközkészlete. (A Jászság tehéntartása és tejgazdálkodása máig jelentős!) A felsorolt gabonafélék a termelés arányait mutatják, ám nem biztos, hogy pontosan. Kevésnek tűnik a búza, s meglepően magasnak a köles aránya.³³ Ismert ugyanakkor, hogy a köles másodvetésként is beért gyakran, s fontos kásanövénye volt a 19. század végéig az alföldi parasztgazdaságoknak. Nem tudjuk, hol lakott a Radics család Jászapátiban. (9. kép)

A Megszálló levélből tudjuk, hogy Radics István és más jászapáti gazda, Mihálytelekre járt a Zagyván felállított vízimalomba őrletni. (10. kép) Jászapátiban csak szárazmalom működött. A vízimalomba járás azonban napokig tartó elfoglaltság volt, hiszen amíg sorra kerültek és a megőrölt gabonával hazajutottak, több napig is eltarthatott. Itt és ezért lehetőség nyílt máshonnan származó emberekkel való találkozásra, a világ dolgának megbeszélésére, ahogy azt a Megszálló levélből ismerjük: itt kaptak fontos útmutatást Kunszentmárton megszállására.

Radics István kunszentmártoni évei

A 18. század eleji kunszentmártoni levéltári adatok nagyon hiányosak. Az első tanácsjegyzőkönyv, ami feltételezhetően 1718/1719-től 1732-ig tartalmazta az adatokat, s amiből Radics István és az első évtized szervező tevékenységét nyomon kísérhetnénk, elveszett. Nagyon hiányosak a különböző ügyek kapcsán keletkezett ún. szálas iratok is. Feltételeztem például, hogy Radics István (vagy más) Kunszentmárton főbírójaként levéllel fordult a váci, majd az egri püspökhöz. E tényeket tudjuk is, de levélnek egyik egyházi levéltárban sincs

³² Soós 1985. 372.

³³ BELLON 1981.

nyoma. Ugyancsak feltételeztem, hogy a szomszédos településekkel (főleg Szentessel és Öcsöddel) folytatott korai (1720 körüli) határperek kapcsán szintén váltott levelet, azok tulajdonosaival (Harruckern és Károlyi család), s a települések bíráival.³⁴ Ám egyelőre itt sem találtam pozitív adatokat.

A megszálló levél szerint „a Helségnek sokszor bírója” volt. Dósa József feltételezi, hogy 1718-tól már bírója is volt az újjáalakult községnek, s szerinte „ki lett volna az első bíró más, mint a vezér: Radics István uram”.³⁵ Ez valószínű. Annak idején a főbírókat egy évre választották. Az első, név szerint említett kunszentmártoni bírót csak 1720-ból ismerjük egy öcsödiekkel kapcsolatos határper kapcsán: s ez a főbíró Tóth Mátyás, az egyik, Jászapátiból ide költözött első foglалó volt.³⁶ Radics István ekkor törvénybíró volt.³⁷ Tóth Mátyás valószínűleg tekintélyes ember lehetett, mert a Megszálló levél tollbamondásakor a foglалók névsorában elsőként őt említette név szerint Radics István.³⁸ (11. kép)

Radics István Kunszentmárton egyik legmódosabb embere volt az 1720-1730-as években. Jászapátiban szerzett vagyonát megnövelte.

Radics István gazdasága Kunszentmártonban (1720, 1725.)

1720

Nomina et Cognomina Colonorum et Inquilinorum	Terrae Arabiles ... (szántóföldek pozsonyi mérőben)	Prata calcatorum (rétek kaszásban)	Kunszentmártonba település ideje
Radics István	11	10	1718

1725 állami összeírás

Név	Személy	Jármos ökör	Bérelt ökör	Fejős tehén	Hámos csikó, ló	Meddő csikó	Gulyabeli borjas tehén	Úszó	Göblyös ökör	Ellő juh	Sertés	Búza, kila = 62,08 liter	Árpa, köles, zab	Köpi méz
Radics István	2	4	-	2	3	5	2	11	4	60	9	40	40	-

Az 1733-mal induló tanácsi jegyzőkönyvekben több ízben találkozunk Radics István nevű főbíróval. Először egy 1733. évi levélben, amellyel nyilvánosan kijelentik, hogy erőszak útján nem fogják használni Bábocka földjét.³⁹ Majd 1734-ban, amikor Kálmán János jákóhalmi plébános vizitált Kunszentmártonban, ketten írták alá a plébánosi javadalmazással kapcsolatos levelet.⁴⁰ Radics ekkor már 67 éves lehetett. 1740-ben ismét egy Radics István a település főbírája. Ha a várost alapító Radics Istvánról van szó, akkor ő már 73 éves volt. A kérdés óhatatlanul adódik: megválasztanak-e főbírónak ilyen idős korban egy embert?

³⁴ SZABÓ 1987.

³⁵ DÓSA-SZABÓ 1936. 48.

³⁶ DÓSA-SZABÓ 1936. 46., BARNA 1994. 9.

³⁷ DÓSA-SZABÓ 1936. 50.

³⁸ BARNA 1994. 9.

³⁹ BENEDEK 2002. 192-193.

⁴⁰ DÓSA-SZABÓ 1936. 155., BENEDEK 2002. 203.

Ugyanakkor az 1740-es évektől egy másik Radics István is felbukkan a kunszentmártoni tanácsi jegyzőkönyvi írásokban. A két Radics István elkülönítése azonban nem mindig könnyű. Hiszen feltételezzük, hogy az idősödő városalapító Radics István egyre inkább visszavonul a közélettől, és fiatalabbak lépnek a helyébe. A fia például. Az adatok alapján mégis úgy gondolom, hogy 1733-ban és 1740-ben még a kirazást vezető Radics Istvánt választhatták főbíróvá. Fia, a másik Radics István 1744 után töltötte be több alkalommal is a főbírói és a törvénybírói szerepkört.⁴¹

Radics Istvánnak és feleségének Kunszentmártonban 1719 és 1731 között még öt gyermeke született. Az 1719. március 16-án született fiú keresztlőjére jött el Jászapátiból Csomortányi Imre⁴² plébános, és hozta magával az első kunszentmártoni anyakönyvet. Ebbe másolta be azután Sydó Mátyás tanító (ludimagister) az általa 1718. szeptember havától megkeresztelt gyerekek adatait. A kunszentmártoni anyakönyvekben ezt követően egyre több Radics nevű családdal találkozunk. Várségi, rokoni kapcsolataikat azonban a jövőben még tisztázni kell.⁴³

1745-ben, amikor a jászkunok önerőből váltották meg magukat a jobbágy-sorból, a befizetett összegek arányában kaptak földet. A kunszentmártoni névsorában ott van Radics István a legnagyobb földváltók között a maga 250 frt-jával.⁴⁴ Nem tudjuk azonban, hogy a megszállást vezető Radics Istvánról van-e szó, vagy a már említett fiáról, akit ezektől az évektől többször bírónak választottak.

Feltételezhetjük, hogy Radics István Jászapátiban maradt rokonságát is többször meglátogatta. Hiszen a kapcsolatok a két település, Jászapáti és Kunszentmárton között sokáig fennálltak. Ezt jelzi, hogy nyilván rokoni kapcsolatai miatt 1745-ben Kunszentmártonba jött bérházasodni a jászapáti Kovács Erzsébet is.⁴⁵

A Radics-család kunszentmártoni lakóházának helyét nem ismerjük. Valószínű, hogy a korabeli településszerkezetnek megfelelően volt egy házuk a belső magban, s egy ólaskertjük a település külső övezetében. Eredetileg Kunszentmárton is kétfeltes település volt, mint Jászapáti, ez a jellege csak a 19. század elején folyamán szűnt meg. (12–13. kép)

⁴¹ JNKSZML V. 1900. Tanácsülés jegyzőkönyv, Kunszentmárton 1766–1783. 18. 1733: HORVÁTH András, 1734: RADICS István (DÓSA-SZABÓ 1936. 155.), 1736: DÓSA István, 1738: KOVÁCS János, 1740: RADICS István, 1741: FARKAS Ferenc, 1743: NAGY István, 1744: P. KOVÁCS János, 1744: GAÁL Imre, törvénybíró RADICS István, 1747: KISS Balázs, 1749: törvénybíró RADICS István, 1750: SZIROM István, törvénybíró RADICS István, 1751: GÁL (!) Imre, törvénybíró RADICS István, 1753: SZTBENEDEKY István (Bozóky), 1756: PÁLL Imre, 1759/1760: RADICS István. JNKSZML V. 1900. I. Protocollum Kunszentmártoniense 1733–1785. 19, 64, 67, 68, 77, 88, 92, 93, 94.

⁴² VÁNDORFFY 1895. 94–95. Csomortányi Imre 1704–1729 volt Jászapáti plébánosa.

⁴³ Ebben sokat segítenek Kakuk Mátyás értékes anyakönyvi kutatásai. Remélem, hogy munkája, bár torózbán maradt, hamarosan napvilágot lát!

⁴⁴ DÓSA-SZABÓ 1936. 5–61. + JNKSZML

⁴⁵ Kakuk Mátyás: Kunszentmártoni családnevek mutatója 1567–1719–1888–1944. Kézirat.

Radics István máriaradnai gyógyulása

Kunszentmárton történetének írója, Dósa József „szinte szentül vallásos” férfiúként emlegeti Radics Istvánt. Megjegyzi, hogy „még egy máriaradnai csoda hőseként is emlegetik.”⁴⁶ Mit tudunk erről az eseményről?

Radics István az 1720-as évek közepére beteg lett. Ekkor már közeledett a 60. életéhez. Betegségéről és csodás gyógyulásáról Szűz Mária közbenjárására 18. századi nyomtatott és kéziratos forrásokból értesülünk.

Máriaradna Arad megyei település. Ferences házának fa kápolnáját a Maros bal partját még 1718-ig uraló török 1695-ben felgyújtotta. A tűzvészben minden elégett, kivéve egy papír kép, amit egy helybeli ember egy vándor olasz képárustól vett, s a ferencesek kápolnájának adományozott. Ez a kegyhely alapító csodája. (14. kép)

A csoda hírére meginduló búcsújárásokban a Szűzanya közbenjárására sok gyógyulás és imameghallgatás történt. Ezeket feljegyezték egy könyvben, a mirákulumok könyvében. Ennek kézirata ma a temesvári püspökség levéltárában található. A 18. században nyomtatott könyvekben is megjelentették azonban a leghíresebb csodás gyógyulásokat. Így jelent meg Radics István története a *Világos Berkes hegy* ... című máriaradnai mirákulumos könyvben, aminek én az 1797. évi váci kiadását használtam Balla János segítőkézségéből. Ez a könyv Kunszentmártonban több család birtokában megvolt, megvan.⁴⁷

„VIII.

Ezer hétszáz huszonhatodik Esztendőben Radits István Körös folyóvize mellett Kún-Szent-Mártoni lakos, olyan nehéz nyavalyába esett, hogy szörnyű kínokat két esztendeig szenvedne egész testében és harmadfél lábakon, avagy mankókkal járni kényszerítetne. Az emberi gondviselés nagy volt ugyan körülötte, de nem lett könnyebbségére. Végezetre csudálatosképpen egy éjszaka némelly öregtől megintetett, hogy haszontalan költene gyógyulásra, ha csak a' boldogságos Szűznek Templomába, melly Napkelet felé vagyon, magát nem vitetné, és ott alázatos ájtatossággal a' szentséges Szűzet nem kérné, hogy annak esedezése által egészségét visszanyerné. Felébredvén álmából az említett intést kibeszéllette háznépének és szomszédjainak, szerket készített, és nem tudván merre induljon, Nádlak felé vette útját, holott és egyebütt is kérdezkedett, merre volna a' szentséges Szűznek Napkelet felé Temploma, mert azokban az időkben annyira mint a' mostaniban el nem híresedett. Feltalálván pediglen aztat, két napokat és éjszakát imádságban, és Máriához emelt szívbéli fohászkodásokban töltött; azoknak utána harmad' napra kelvén, midőn a' kegyelmes Kép előtt szent Mise szolgáltatnék, jobban lett, sőt egészen meggyógyult. Mankóit a' nyert kegyelemnek, és malasztnak bizonyosságára, és emlékezetére a' Radnai Templomban felfüggesztette, maga pediglen áldván, és magasztalván az Isteni malasztnak Anyját, visszatért lakóhelyére. Méltán mondhatjuk tehát boldog Amadeussal, hogy Mária

⁴⁶ DÓSA–SZABÓ 1936. 42. és a 125. jegyzetben.

⁴⁷ Magam Balla János példányát használtam kutatásaim során, ezúton köszönöm neki!

üdvösséget szerez mind a' lelkeknek 's mind a' testnek, mert adatott neki hatalom mind a' testnek, mind a' léleknek feltámasztására.”⁴⁸ (15. kép)

A történet generációkon át a szájhagyományba is beépült, ismert volt Kunszentmártonban. Az Élő Rózsaüzér Társulat megalakítása, 1851 után, Ökrös József például a következő formában írta meg a társulati jegyzőkönyvben: „Úgyan is Tsak nem azota minekutánna eldődeink é' Nemes Várost megszállották volna, minden Esztendőben szokása volt é' Város lakosainak Egyszer Esztendőben Radnára Zarándokoskodni. – Már az első szálló Emberekből való férfiú vettete még enek alapját, amit a' Történetek bizonyítanak: Túdni illik. Radits Istvány ki is hoszu sinlődő betegségben lévén, haszontalan költött minden orvoságokra, és már az orvosokbul is kifogyván: semi reminysige nem lévén a meg gyógyuláshoz, Történt azonban hogy egy éjjeli álmában azon jelenést halotta, hogy haszontalanul költene minden orvoságokra hatsak a' Boldogságos Szűznek képét mely Napkelet felé vagyon még nem látogatná, és azt nem kérné: melyet is miután telyesétet volna előbeni egisigét még nyerte épen és egiségesen jött Szeretet Városunkba haza; Mankoit a' Radnai Templomba hagyván: Ezen törtinettül fogva oly lelkesedéssel volt a' Radnai Butsú iránt a' Nagy Kun Sz: Mártonyi Nép, hogy azt mint egy Nemzeti Butsújának ismérte, és törekedett oda elméni többször életébe.”⁴⁹ (16–17. kép)

E történetben Radics István már nemcsak a város megalapítójaként, hanem a kunszentmártoniak máriaradnai nemzeti zarándoklatának elindítójaként is szerepel. Kétszeresen is hős, alapító.

Az esetet a csodás gyógyulások (mirákulumok) kéziratos máriaradnai könyve 98. oldala pontosabb diagnózis közlésével jelzi: „Stephanus Radics, Kún-Szent-Márton ...gravibus tumoribus, et ulceribus sanantur”⁵⁰ (Radics István súlyos dagatokból és fekélyes sebekből meggyógyult.)

Radics István mellett más kunszentmártoniak is visszanyerték egészségüket a Radnai Szűzanya közbenjárására: 1727-ben például – egy évvel Radics István után – egy Gulyás Mátyás.⁵¹ Az 1746 és 1749 között feljegyzett csodás gyógyulások között olvashatunk még egy kunszentmártoni nevet, Szabó Istvánét.⁵² Hármójuk közül azonban Radics István kunszentmártoni társadalmi pozíciója, valamint csodás gyógyulásának a nyomtatott mirákulumos könyvbe való felvétele az ő esetét tette híressé és követendő mintává.

⁴⁸ *Világos Berkes hegy ... 1797.* 113–115.

⁴⁹ BARNÁ 1998. 103–104.

⁵⁰ Roos 2004. 480. ahol idézi a kéziratot 98. oldalán írtakat.

⁵¹ Roos 2004. 480. idézi a kéziratot 93. oldalán írottakat. nevű férfi Kun-Szent-Mártonból, akinek nevét 1728. október 15. dátummal jegyezték fel a mirákulumos könyv 93. oldalán. Esetét tehát előbb feljegyezték (93. oldal), mint Radics Istvánét (98. oldal). Radics István gyógyulása azonban egy évvel korábban történt. Gulyás Mátyás is tehetős ember lehetett, hiszen azonosítható a földmegváltók, redemptusok listájában szereplő Gulyás Mátyás személyével, aki 150 forint értékben váltott földet. Dósa-Szabó 1936. 59. Lásd még Kakuk Mátyás *Kunszentmártoni családnevek mutatója 1567–1719-1888–1944.* Kézirat.

⁵² Roos 2004. 480. ahol idézi a kéziratot 178. oldalán írottakat. Szabó István Márton nevű apjával (?), testvérével (?) fordul elő a földmegváltók névsorában, ketten 240 forint értékű földet váltottak, azaz a legnagyobb redemptus gazdák közé sorolhatók.

A nagytemplom bal oldali hajójának Szent Ferenc oltárán láthatjuk a Radnai Szűzanya sajátos ábrázolását, egy kolostormunka formájában. (18. kép) Már a második templomunkról tudjuk, hogy volt Szent Ferenc oltára. S tudjuk azt is, hogy a Szent Ferenc-oltár tabernákulumszerű építménye jelenlegi templomunk építése során, 1790-ben egy már meglévő korábbi oltárról lett ide áthelyezve. Nem túlzás tehát azt feltételeznünk, hogy Radics István még életében láthatta ezt a képet, s imádkozhatott előtte, hálát adva csodás máriaradnai felgyógyulására emlékezve.⁵³ Sőt, az a véleményt is megkockáztathatjuk, hogy esetleg éppen Radics István csodás gyógyulása játszhattott szerepet a kép elkészítésében, s az tehát már az 1721-ben elkészült második, vagy az 1745-ben elkészült harmadik templomban is látható volt. És nem valószínűtlen az a feltételezés sem, hogy esetleg Radics Istvánnak és említett társainak személy szerint is köze lehetett e kép elkészítéséhez.

S bár ezek csupán feltételezések voltak, annyi azonban bizonyos, hogy a Máriaradnára induló kunszentmártoni búcsúsok ennél az oltárnál mondanak máig búcsút szülőföldjüknek, templomuknak, mielőtt nekivágnának a radnai zárandokútnak.

Innen indult tehát a város kapcsolata Máriaradnával, amelyet Ökrös József „nemzeti butsujárásnak” nevezett. A 18. századi zárandokutakról még nem találtunk feljegyzéseket. A helyi hagyomány alapján úgy tudjuk, hogy a kunszentmártoniak hagyományos radnai búcsújárása mindig Pünkösdkor volt. Ezt egy kicsit árnyalja a radnai kolostor 18–20. századot is átfogó misemondatási jegyzőkönyve, ami szerint a kunszentmártoniak Pünkösöd mellett Szentháromság vasárnapján is Máriaradnára zárandokoltak.⁵⁴ E könyvek alapján Martin Roos egyháztörténész, a jelenlegi temesvári püspök, összegyűjtötte a kunszentmártoni misemondatások éveit 1711/17-től egészen 1933-ig.⁵⁵ E lista azonban nem pontos. Hiszen más forrásból, pl. a rózsafüzér társulat jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a kunszentmártoniak 1851-ben Máriaradnán ismerkedtek meg az Élő Rózsafüzér gyakorlatával. S további, rózsafüzér társulati jegyzőkönyvben szereplő évek sem jelennek meg a radnai ferences templom misemondatási jegyzőkönyvében.⁵⁶ Ami azonban nagyon meglepő és elemzésre vár, hogy Máriaradnán már 1711/17-ből is van kunszentmártoni vonatkozású feljegyzés, azaz az 1719-es megszállás előtti évekből. Ennek alapján Radics István zárandoklata tudatosan a Radnai Szűzanyához vezetett, gondosan megtervezett búcsújárás lehetett.

Máriaradna és Kunszentmárton kapcsolatának és a meggyökeresedő búcsús tiszteletnek egyéb írásos és tárgyi emlékei is maradtak. A Radnai Szűz tiszteletét felkaroló hálás kunszentmártoniak már az 1700-as évek közepén rendszeresen végrendelkeztek a radnai kolostor és az atyák javára: hol egy borjút, hol egy lovat ajándékozva nekik végrendeletükben.⁵⁷ Radna hírért és

⁵³ DÓSA-SZABÓ 1936. 227., JÓZSA 2009. 155.

⁵⁴ Roos 2004. 594.

⁵⁵ Roos 2004. 594. Eszerint 1711/1717, 1726, 1727, 1728, 1746/1749, 1767, 1820, 1858, 1863, 1889–1892, 1898–1901, 1903, 1904, 1906–1918, 1933 szerepelnek az évek sorában.

⁵⁶ BARNA 1998. 103. skk.

⁵⁷ Még nyilván a kegyhely kezdeti dinamizmusa, s Radics István, Gulyás Mátyás és Szabó István csodás gyógyulásának és az azévi nagy pestisjárványnak hatására, 1739-ben Csombok János

a Radnai Szűzanya kegyképeinek tiszteletét a kunszentmártoni hívek körében abban az időben az aradi minorita atyák is terjeszthették, akiknek házuk, alamizsna gyűjtő központjuk volt Kunszentmártonban a mai Rákóczi Ferenc utca és a Garay utca/Veress János utca térségében.⁵⁸

Csodás radnai gyógyulása után Radics István túlélte az 1739. évi nagy pestisjárványt, ami a település lakosságának nagy részét elvitte.⁵⁹

A Veres-kereszt

A település északi peremén, a Körös-gát mellett áll Kunszentmárton legrégibb építménye, a Veres-kereszt. Nevét a vörös színű kőről kapta, amiből a rövid szárú kereszt és az azt tartó barokk oszlop is készült. Talapzatán a ma már nehezen olvasható szöveg: HANC CRUCEM / ERRIGI CURAVIT / D FRAN GAT.../ CUM FRATRE SUO / PAULO INCOLA / KUNSZENTMARTO / NENSIS AD / 1730. Azaz: Ezt a keresztet emeltette Gátsi Ferenc, Pál testvérével, kunszentmártoni lakos, az Úrnak 1730 [esztendejében]. Valószínűleg korábban közelebb állt a folyóhoz, ahonnan 1862-ben hozták jelenlegi helyére, hogy az árvizektől megvédjék.

A Veres-kereszt 1730. augusztus 10-i felállítási ünnepségén Radics István valószínűleg részt vett. Az utókor a kereszt felállítását a város újjátelepülésének emlékéhez kötötte, azaz „a város alapításának emlékkeresztjének” tartja.⁶⁰ Így mellette emlékeztek meg az újratelepítés 200. évfordulójáról 1930-ban, s egyúttal a kereszt felállításának bicentenáriumáról is.⁶¹ (19. kép)

A kunszentmártoni közigazgatás megszervezése

Bár Dósa József úgy vélte, hogy „egyházi és községi szervezet még nem kötötte őket (t.i. az első telepeseket BG) csak épen a legtermészetesebb közös érdek: a megélhetés. Bizonyára volt közöttük egy, a többiek bizalmát élvező tekintélyesebb gazda, ki valamelyes rendet tartott közöttük, kijelölte a szántás alá veendő jobb minőségű és fekvésű földeket, kijelölte kinek-kinek jószágál-

---

„egy üsző tinót” hagyományozott a radnai atyáknak, míg Molnár Márton ugyanebben az évben egy „seregély szürke vedfű kanczát”. DÓSA-SZABÓ 1936. 247–248 A 18. század első felében az aradi minoriták gyakorta kisegítettek Kunszentmártonban, ahogyan az anyakönyvi bejegyzések mutatják, lásd: DÓSA-SZABÓ 1936. 124–125. Az aradi minoritáknak háza is volt Kunszentmártonban, amely arra utal, hogy a kolduló körútjaik során Kunszentmárton egy-fajta központi helynek, gyűjtőhelynek számított. 1762 után, amikor a plébánia kápláni állást kapott, egyre kevésbé volt szükség a minoriták segítségére. Házukat ezért 1772-ben eladták. DÓSA-SZABÓ 1936. 151.

⁵⁸ DÓSA-SZABÓ 1936. 151. A szoros kapcsolat jeleként a kunszentmártoni Balla család egy Szent Rókus szobrot állíttatott, a rózsafüzér társulat pedig a kegytemplomban máig használatos stációs képeket adományozta. BARNA 1993. 73.

⁵⁹ DÓSA-SZABÓ 1936. 125–126.

⁶⁰ JÓZSA 1999. 245.

⁶¹ JÓZSA 1999. 245–246.

lományához képest a legelőket, kaszálókat, főleg pedig gondja volt rá, hogy beszedje [...] a reá eső árendarészt [...]»⁶²

Ez azonban aligha lehetett így. Az új település intézményi kereteit a korabeli törvények szabták meg. A Jászkunságot 1702-ben a korona eladta a Német Lovagrendnek, azaz lakóit jobbágysorba taszították, ám a gyakorlatban viszonylag szabad helyhatósági autonómia alakult ki. A Német Lovagrendnek nem állt érdekében, hogy a helyhatósági szervezetek életébe belenyúljon, hiszen azok az adószedés és a bérlemények beszedését maguk intézték. Az éves adó így a Lovagrend számára a helyi igazgatás önállóságával vált elérhetővé.⁶³

Radics Istvánnak (és társainak) 1717–1719 közötti legfőbb intézkedései abból álltak, hogy megszervezzék a községi önkormányzatot, kialakítsák és megszervezzék annak gazdálkodását, elindítsák a községi élet alapját jelentő adószedést, ami feltétele volt a politikai község működésének. Ebből a befolyt adóból kellett fizetni a település bérlésének folytonosan emelkedő évi 30–200 forintját.⁶⁴

A település élén álló tanácsok működését hagyományosan négy területre oszthatjuk: 1. politikai igazgatás, 2. gazdasági irányítás, 3. rendészeti igazgatás és 4. jogszolgáltatás.⁶⁵ E területeket érintő intézkedésekből említek néhány példát, amelyekben Radics Istvánnak meghatározó szerepe lehetett!

A megszállás utáni első évtized mindenek előtt a település határának pontos kijelölését kívánta meg. Talán ez volt az egyik legfontosabb kötelessége az új községi vezetésnek, hiszen a hosszú lakatlan időszak alatt, a községsszervezet hiánya miatt, a szomszédok bizony nagy területeket elbirtokolhattak. Ezért hosszú éveken keresztül tartó határperek voltak Szentessel, Öcsöddel, Mesterszállás kapcsán pedig Mezőtúrral. Ezekben az eljárásokban, feltételezhetjük, hogy Radics István Kunszentmárton egyik vezetőjeként eljár.

A település vezetőjeként 1719-ben már gondoskodott a révátkelés megszervezéséről.⁶⁶

A városvezetés pénzügyeiért a bíró volt felelős. Hivatalának lejártá utáni évben, már az új bíró működése alatt, pontosan el kellett számolnia, felmentést kellett kérnie és kapnia a pénzügyekről a település vezetésétől. Minden bírónak el kellett számolnia. Radics István elszámolásairól nincs adatunk.

A tanács, s így a főbíró feladata volt a községi javak (üzletek: mézsárszék, kocsmák, a Körös halászó vizének, a közös használatban lévő földeknek) gazdaságos, a közösség érdekeit szolgáló használata: bérlemények, jogok együttes kezelése.⁶⁷ A boltok, a rév stb. bérbeadására 1733-tól vannak folyamatosan adataink.

Kunszentmárton a 18. század első felében a Nagy-kunság viszonylag jól iparosodott települése volt. A korabeli összeírás szerint ugyan Kunszentmártonban görög kereskedő ekkor még nem volt, más nagykun telepü-

⁶² DÓSA–SZABÓ 1936. 47–48.

⁶³ BÁNKINÉ 1995. 16–17.

⁶⁴ DÓSA–SZABÓ 1936. 47.

⁶⁵ GULYÁS 2008. 68.

⁶⁶ DÓSA–SZABÓ 1936. 49.

⁶⁷ GULYÁS 2008. 68–72.

lésen 1-2, kézműves ugyanakkor Kunszentmártonban 29, Karcagon 12, Kunhegyesen, Kunmadarason és Túrkevén, 7-8, Kisújszálláson 3, molnár Kunszentmártonban 2, másutt 3-4, Karcagon 6. Kunszentmárton messze a legiparosodottabb településnek tűnik. Ugyanakkor kocsmárost nem írtak össze Kunszentmártonban, míg másutt 1-2 volt.⁶⁸ Kunszentmártonban 62 kapásnyi szőlőt telepítettek a Mátraalja községeiből a szőlőkultúra tapasztalataival rendelkező új gazdák.⁶⁹ (1 kapás szőlő = kb. 200 négyszögöl) E szőlőkertek Kunszentmártonban a Köttön halomnál és Péterszögben voltak. Lásd a 9. képet!

A korabeli összeírások adatai szerint 1720-ban Kunszentmárton lakosságából a 15 évnél idősebb férfiak száma 117 volt. Kunszentmárton állatállománya 1720-ban 598 szarvasmarha, 152 ló, 527 juh, 228 sertés volt.⁷⁰ 1720–1728 között óriási fejlődés zajlott le Kunszentmártonban. A gazdák száma az 1720-as 41-ről 1728-ra 156-ra növekedett. A vetésterület 115,16 pc-ről (= pozsonyi köből = 1100–1200 négyszögöl = 1 magyar hold, vagy kishold, = 4 vékányi vetőmag került bele) 1003,75 pc-re, a szántó területe 1720-ban 230,32 pc, 1728-ban pedig már 2007,50 pc, az összes művelt földterülete 1720-ban 1600,11 pc, 1728-ban pedig 4071,24 pc. Ennek megfelelően a termés is nagymértékben nőtt: az 1720. évi 2666,65 pozsonyi köbőlől 1728-ra 5428, 32 pozsonyi köből-re.⁷¹ (20. kép)

Az első évtized fejlődésének számai

1720

Gazdák száma	vetésterület	szántó	összes művelt terület	Termés
41	115,16 pc = pozsonyi köből = magyar hold	230,32 pc	1600,11 pc	2666,65

1728

Gazdák száma	vetésterület	szántó	összes művelt terület	termés
156	2007,50 pc	2070,50 pc	4071,24 pc	5428,32 pc

A község tanácsa általában 12 szenátorból, esküdttől állt, élén a főbíróval, akivel együtt választották. Hivataluk gyakran akadályozta őket a saját gazdaságuk vitelében. Emiatt munkájukért a tanács tagjai a jászkun kerületek minden helységében adómentességet (immunitás) élveztek, és felmentették őket a közmunka alól is.

A tanácsüléseken a főbíró elnökölt. Utalványozási joga volt. Tekintélyes, példamutató, pedagógiai érzékkel megáldott emberek lehettek, és kellett hogy legyenek a főbírók. (Tanulságos, hogy ezeket az erkölcsi elvárásokat 1823-ban írásban is rögzítették.) Munkáját a másodbíró segítette, aki Kunszentmártonban általában a község/város saját területén való gazdálko-

⁶⁸ Kiss 1979. 131.

⁶⁹ Kiss 1979. 130.

⁷⁰ Kiss 1979. 132.

⁷¹ Kiss 1979. 134.

dását vezette. Volt pusztagazda is, aki nálunk Mesterszállásra és Kuncsorbára ügyelt. A nótárius, a jegyző kinevezett, fizetett tisztségviselő volt.

Az 1745. évi redemptio után a helyi önkormányzat élén a tanács állott, amely a redemptus lakosság érdekeit fejezte ki, tagjai is csak redemptusok és földváltó nemesek voltak, de intézkedéseik és normáik az egész közösségre vonatkoztak. Ám ez a szerkezet nem különbözött a redemptió előtti településigazgatási szerkezettől.

Radics István és az első főbírók idejében véghezvitt középítkezések közül a községháza, városháza, iskolák, boltok voltak a legfontosabbak. (A templomokat külön nem említem, hiszen azokat Józsa László ismertette előadásában.) A község-, később városháza valószínűleg a mai helyén épült fel a községgé szerveződés elején. A 18. század közepén a mai Deák Ferenc úti iskola helyén pedig a Nagykun kerületi ház kapott helyet, amit azután 1783-ban költöztettek át a Körös partján felépült, ma is látható épületegyüttesbe. Helyén pedig a fiúk és a lányok iskolája kapott helyet.⁷² Radics István életében tehát nyilván állt egy községháza és felépült a régi Distructuális (=kerületi) ház.

A magánépítkezések bizonyos felügyeletét is a tanács látta el.

Az egyházi élet a 18. század első felében

Ám legalább ugyanilyen fontosságúnak tarthatták az egyházközség megszervezését is, templom és plébánia építést.

A letelepedés után előbb a váci püspöktől kértek, de nem kaptak papot. Ekkor folyamodtak az egri püspökhöz, aki tudott papot küldeni. Ezért tartozott Kunszentmárton évszázadokon keresztül az egri egyházmegyékhez.

Az egyházi szervezkedés első jele, hogy volt kántoruk (=licenciátusok), Sydó (=Zsidó) Mátyás, aki keresztelt, temetett, tanított, vezette 1718-tól az anyakönyvet. Jött a telepésekkel? Az 1718-as esztendőben azonban Kunszentmárton rövid ideig Csongrád plébániájához tartozhatott, mert 1718. októberében két keresztelést is találtam a csongrádi anyakönyvbe bejegyezve:

„2. Octobris idem (= P. Gabriel Szentmiklósy⁷³) baptisavi infantem Nom-i Gregorium Natus es par. Gregorio Radics⁷⁴ Catharina Kiss. Patrini Matthias Tott,⁷⁵ Anna Victor ex Sz. Martón”

„7. die idem baptisavi infantem nom-i Catharinam Matthiae Fodor⁷⁶ Anna Gődény. Patrini Blasius Kovács, Cather. Tot ex Sz. Martón”⁷⁷

A tanító Molnár Ambrus „mester” volt, aki az első telepésekkel érkezett.⁷⁸ 1719-ben azonban új kántor érkezett Lenkes Péter személyében, míg 1725-

⁷² JÓZSA É.N. 15., HEGEDŰS 2008. 89–90.

⁷³ Szentmiklósy Gábor Csongrád 3. ismert plébánosa volt a török alóli felszabadulás után, aki 1712–1720 között működött a településen.

⁷⁴ Radics Gergely, az apa, akit a Megszálló levél 2. helyen említ a községet alapítók névsorában. DÓSA–SZABÓ 1936. 45. BARNÁ 1994.

⁷⁵ Tóth Mátyás, a keresztapa a megszálló telepések között említve, mégpedig az első helyen a Megszálló levélben! DÓSA–SZABÓ 1936. 45. BARNÁ 1994.

⁷⁶ Fodor Mátyás nem szerepel sem a Megszálló levélben, sem az anyakönyvben, sem más korabeli forrásban. Valószínűsíthető, hogy gyorsan továbbköltözött Kunszentmártonból.

⁷⁷ Csongrád, Plébániai irattár, Kereszteltek anyakönyve 1704–1744 I. 40. oldal

⁷⁸ DÓSA–SZABÓ 1936. 48.

től egy újabb névvel, Ambrus István kántorral találkozunk.⁷⁹ Papot azonban Zatkó Mátyás személyében csak 1721-ben kapott a település.⁸⁰

Ezt megelőzően, 1720. júliusa és 1721. májusa között, azaz tíz hónapon keresztül Kunszentmárton Csongrád filiálisa volt. A csongrádi plébános, Szigedi Mátyás volt, aki átjárt Kunszentmártonba.⁸¹

Radics István életében hét plébános működött Kunszentmártonban. Kunszentmárton 7. plébánosa a helybeli születésű Nagy Pál volt, „fia Nagy István tekintélyes gazdának, ki 1742-ben bírója volt a községnek”, és első volt, akit a redemptio adta kegyúri joggal élve, a település választott plébánosának.⁸² Őt azért is kell külön megemlíteni, mert 1762. február 23-án vagy 24-én ő temette el Radics Istvánt, a település első bíróját és megalapítóját. Feltételezzük, hogy az első kunszentmártoni származású pap búcsúztatójában átérezhette ezt a történeti egybeesést, hogy ő, aki gyerekkorától ismerte az idős Radics Istvánt, s bizonyára jól tudta a „megszállás” történetét is, temeti el ezt a nagy embert.

1. templom: kisméretű templom a Szentháromság tiszteletére, valószínűleg a Bethlen Gábor és a Kölcsey utca sarkán, Bozóky Ferenc egykori telkén, az első temető helyén állhatott.
2. templom 1721-ben (vagy 1722-ben) valószínűleg a mai templom helyén, vagy közvetlen környékén épült.
3. templom: 1741-ben kezdték el építeni és 1745-ben készült el.⁸³

Azaz mindhárom templom építését megérte Radics István, az első kettőnél valószínűleg közre is működött.

Radics István emlékezete

Már Dósa József sajnálkozik azon, hogy „sírjának helye ismeretlen. De egészen bizonyos, hogy a »a templom kerítésében,« vagyis a templomot akkor körülvevő téglakerítésen belől temettetett el – miután a helység minden előkelősége, sőt minden redemptor tiszteletből itt kapott örök nyugvó helyet. Milyen kár, hogy e nekünk olyan nagy és jeles ember sírját maradandólag nem jelölték meg.”⁸⁴ Ezt a mulasztást az egyházközség jóvoltából, s a városi képviselő-testület közreműködésével pótolni kellene!

Az emlékállítást azonban már korábban megkezdődött. Akkor, amikor Józsa László tanár úr javaslatára utcát neveztek el *Radics bíróról*, a horvátból lett járszági magyarról, akinek városunk újkori megalapítását köszönhetjük. Az utcanév, s a majdan megáldandó emlékmű idézze fel mindig tevékenységét, alakját, városalapító őseinkkel együtt! A vállalkozó szellemű, mindig a közösségért dolgozó Radics István élete legyen példa elsősorban a mindenkori városvezetés, de minden kunszentmártoni előtt is, aki úgy dolgozott másokért, közösségéért, hogy cselekedeteit mindig Isten törvényeihez mérte!

⁷⁹ DÓSA-SZABÓ 1936. 49.

⁸⁰ DÓSA-SZABÓ 1936. 51.

⁸¹ DÓSA-SZABÓ 1936. 122–124. ill. 154.

⁸² DÓSA-SZABÓ 1936. 128.

⁸³ DÓSA-SZABÓ 1936. 205–215., JÓZSA 2009. 21–26.

⁸⁴ DÓSA-SZABÓ 1936. 42.

IRODALOM

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

- 1995 *A Jászkun kerület igazgatása 1745–1876. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei* 51. Szolnok.

BARNA Gábor

- 1993 *A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. In: Szerzetesrendek az Alföldön. Kármeliták Kunszentmártonban. Várostoprténeti és néprajzi tanulmányok* 1. Szerk. Józsa László, Kunszentmárton, 67–102.
- 1994 *A mai Kunszentmárton megalapításának története. A „Megszálló Levél”. Várostoprténeti és néprajzi tanulmányok* 2. Kunszentmárton Város Önkormányzata, Kunszentmárton.
- 1998 *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata / Living Rosary Confraternity in Kunszentmárton. Devotio Hungarorum* 5. Néprajzi Tanszék, Szeged.
- 2003 Sülye Mihály története. A 18. századi népmozgások dokumentálhatóságának kérdései. In: VIGA Gyula – HOLLÓ Szilvia Andrea – Cs. SCHWALM Edit (szerk.) *Vándorutak–Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor 60. születésnapja alkalmából. Archeolingua*, Budapest, 31–38.

BELLON Tibor

- 1981 *A köles termesztése és keleti párhuzamai. Ethnographia* XCII. 233–258.

BENEDEK Gyula

- 2002 *Kunszentmárton város oklevelei és fontosabb iratai 1333–1737. Documentatio Historica* VII. Szolnok.

BOTKA János

- 1999 *A kun és jász népcsoporti jogok védelmezése a XVI. század közepétől a redemptióig. Zounok* 14. *A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, Szolnok, 9–56.
- 2010 *Kunok-jászok katonáskodása és bandériumi hagyományai. Zounok* 25. *A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, Szolnok, 9–56.

DÓSA József – SZABÓ Elek

- 1936 *Kunszentmárton története I. Kunszentmárton.*

FODOR Ferenc

- 1942 *A Jászság életrajza.* Budapest.

GULYÁS Katalin

- 2008 *Kunszentmárton közigazgatása a 19. század közepéig. In: BARNA Gábor – PUSZTAI Gabriella (szerk.) „...Körös vizinek napkeleti partján...” Kunszentmárton, a mezőváros. Kunszentmárton, 63–79.*

HEGEDŰS József dr.

- 2008 *Kunszentmárton egészségügyének története. In: BARNA Gábor – PUSZTAI Gabriella (szerk.) „...Körös vizinek napkeleti partján...” Kunszentmárton, a mezőváros. Kunszentmárton, 276–305.*

JÓZSA László

- 2009 „Isten hajléka az emberek között”. A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 21. METEM, Szeged–Budapest.

KAKUK Mátyás

2008

- é.n. Kunszentmártoni családnevek mutatója 1567-1719-1888-1944. Kézirat.

KEMPELEN Béla

- É.n. Magyar nemes családok. Arcanum Digitéka. Radics.

KISS József

- 1979 A Jászkun Kerület parasztsága a Német Lovagrend földesúri hatósága idején. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lexikon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. Vol. I. Fasc. 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Roos, Martin

- 2004 Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südwesten Europas. Band II. Schnell und Steiner. Regensburg.

Soós Imre

- 1985 Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Szent István Társulat, Budapest.

SZABÓ Ferenc

- 1987 Öcsöd története dokumentumokban 1705–1960. Szolnok.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

- 1981 Magyar jogi népszokások. Gondolat, Budapest.

VÁNDORFY Kálmán

- 1895 Jász-Apáthi egyházának multja és jelene. Eger.

Világos Berkes-hegy avagy Máriának az isteni Malaszt anyjának Kegyelmes Képe, melly Nemes Magyarországban a Radnai Hegyeken naprul napra Isteni Malasztokkal világosodik. Vác, 1796. 113–115.

1762 Januarius

Die 4. Anna Pap filia Elisabetha obiit aetatis annis 2. - fol.
 Die 5. Anna D. Hoffer Ludovicus Hoffer prope Károly lazararia obiit - fol.
 Die 6. Georgij Omory filia Helena obiit aetatis annis 2. - - - - fol.
 Die 10. Stephanus Vargamalius obiit aetatis annis 5. - fol.
 Die 10. Laurantij Muratovic filius aetatis annis 1. - - - - aetatis.
 Die 11. Catharinam Bernyisz O. Virginem obiit aetatis annis 60. - aetatis.
 Die 17. Simon Takus filia obiit aetatis annis 26. - - - - fol.
 Die 23. Michaelis Gulyas filium Barbaram aetatis annis 1. - fol.
 Die 24. Martinus Jereuch. Barbaram aetatis annis 2. - - - - fol.
 Die 29. Georgij Hoffer infantem Johannem aetatis annis 1 1/2. - - - fol.
 Die 30. Stephanus Helmond filium Helenam aetatis annis 1. - fol.

Februarius

Die 6. Urbanus Janos filium Catharina aetatis annis 3. - - - - fol.
 Die 14. Francisca Garagi filiam Helenam aetatis annis 4. - - - - fol.
 Die 22. Stephanus Lukacs Janos & aetatis annis Viri illi qui ante annos
 40 implantari Janos Possessionem obiit aetatis annis 95. - fol.
 Die 24. Francisca Garagi filiam Michael obiit aetatis annis 1. - fol.
 Die 24. - - - - - fol.

3. kép: Radics István „vir illustrissimus” halotti anyakönyvi bejegyzése 1762. február 22.

11. kép: Kunszentmárton 1722-1807 közötti pecsétje, ezt használhatta Radics István is

[illegible]

4. kép: A Radics család leszármazási táblája

[illegible][illegible]

5. kép: A Radics család leszármazási táblája

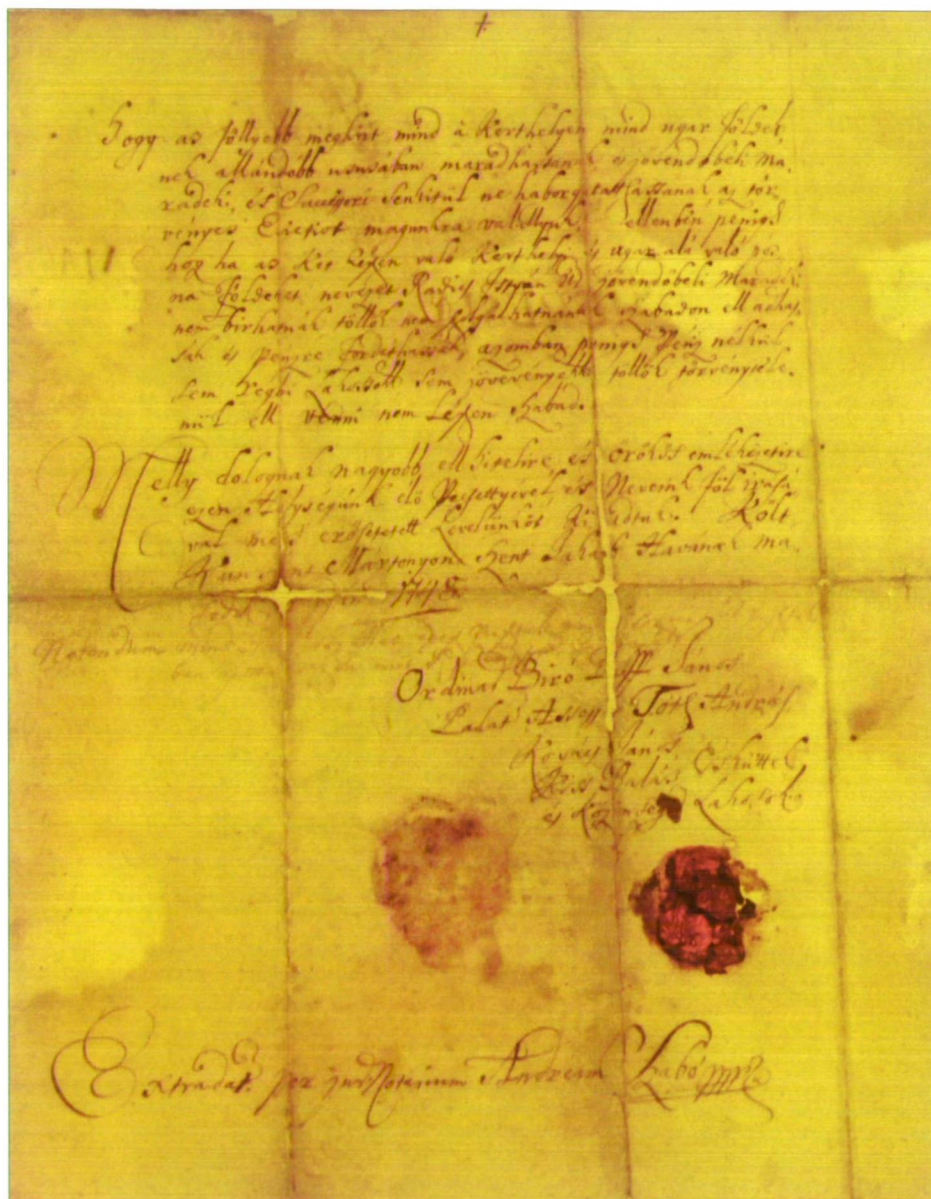
[illegible]

6. kép: A Radics család leszármazási táblája

[illegible]

7. kép: A Radics család redemptionális levele, 1748

8. kép: A Radics család redemptionális levele, 1748

9. kép: Jászapáti az első katonai felmérésen, 1784

10. kép: Mihálytelek malmai, köztük a vízalom feltüntetésével az első katonai felmérésen, 1784

12. kép: Kunszentmárton és határa, szőlőskertjei az első katonai felmérésen, 1784

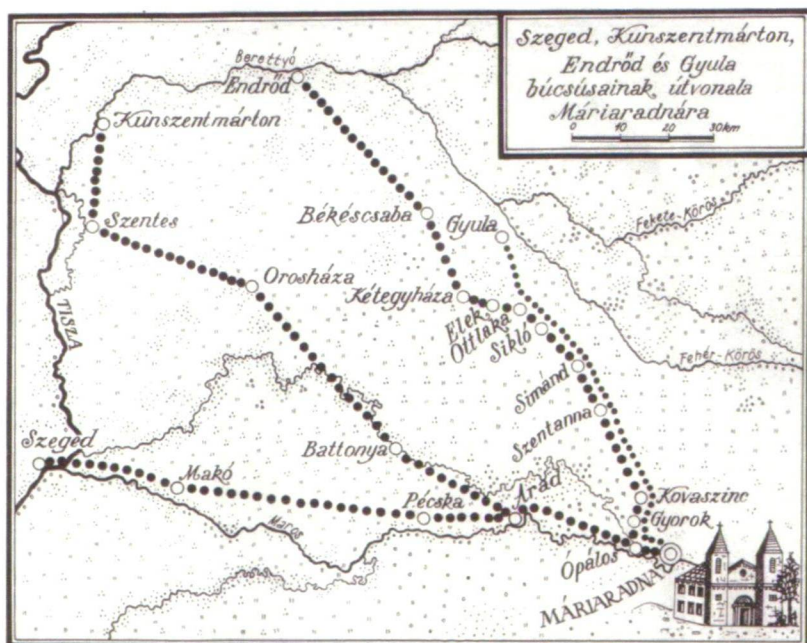

13. kép: Kunszentmárton belterülete az első katonai felmérésen, 1784

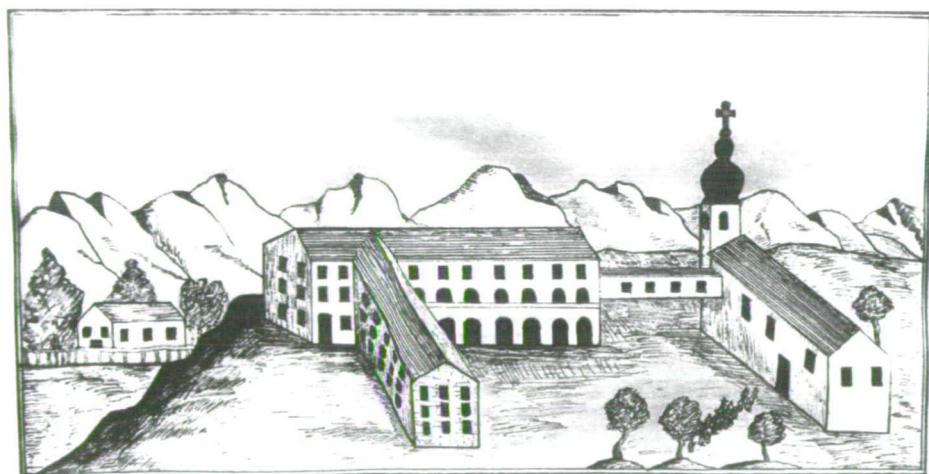
14. kép: A máriaradnai kegykép

15. kép: Radics István, majd később a kunszentmártoniak radnai gyalogos zarándokútja

16. kép: A 18. századi kegyoltár. Ez előtt imádkozott Radics István

Conventus Mariae Immaculate a. 1750.
Maria-Radnaii Conventus 1750-és évi kiadása.

17. kép: A 18. századi radnai kolostor

18. A Szent Márton plébániatemplom Szent Ferenc oltára a máriaradnai kegykép másolatával, kolostormunka a 18. század első feléből

19. kép: A Veres-kereszt, állították 1730-ban

— 113 —

ges Szűnhöz fordultak, és leány-
kákat annak oltalmába, és ha-
talmas segédelmébe alázatos szív-
vel ajánlották, és imé három hó-
napok, és három hetek után min-
deneknek álmélkodására, és a' szű-
léknek megmagyarázhatatlan örö-
mökre a' leányzó semmi gyötrő-
dést nem szenvedett. Nincsen
tudniillik semmiféle nyomorúság,
mellyet Mária el ne távozthas-
son, nincsen semmi inség, melly-
től meg ne szabadíthasson. Ezen
történetről bizonyosságot tettek a'
tisztelendő Atya Leopold Piáris-
ta, Liss Tamás, Szegedi Polgár,
Prontstetter Jakab, ki a' tekin-
tetes Harrach Regementjéből Seb-
gyógyító horbély vala, és az em-
lített leánykának orvoslására vá-
lasztatott. *IX. fejezet.*

Ezzer hétszáz huszonhatodik Es-
zterpében Radics István Kőrös
folyósra mellett Kún-Szent Már-
toni lakos, olly módon nyavalyá-
sodott.

— 114 —

esett, hogy anörnyű kínokat két
esztendőig szenvedne egész testé-
ben és harmadfél lábokon, avagy
mankókkal járni kényszerítetne. Az
emberi gondviselés nagy volt u-
gyan körülötte, de nem lett köny-
nyebbségére. Végezetre csudála-
tosképpen egy éjszaka némelly
öregtől megintetett, hogy haszon-
talan költene gyógyulására, ha
csak a' boldogságos Szűznek Tem-
plomába, melly Napkelet felé va-
gyon, magát nem vitetné, és ott
alázatos ájtatossággal a' szentséges
Szűzet nem kérné, hogy annak
megdezésé által egészét vissza-
nyerné. Felebredvén álmából az
említett íntést kibeszéllette házné-
pének és szomszédjainak, szeke-
ret készített, és nem tudván mer-
re induljon, Nádlak felé vette út-
ját, holott és egyébűt is kérde-
kedett, merre volna a' szentséges
Szűznek Napkelet felé Temploma,
mert azokban az időkben annyira
mint a' mostaniakban el nem hirt.

— 115 —

sedett. Feltalálván pediglen aztat,
két napokat és éjszakát imádság-
ban, és Máriához emelt szívbeli
fohászkodásokban töltött; azoknak
utána harmad' napra kelvén,
midőn a' kegyelmes Kép előtszent
Mise szolgáltatnék, jobban lett,
sőt egészen meggyógyult. Man-
kóit a' nyert kegyelemnek, és ma-
lasznak bizonyására, és emlé-
keztére a' Radnai Templomban
felfüggesztette, maga pediglen áld-
ván, és magasztalván az Isteni
malasztnak Anyját, visszatért lakó
helyébe. Méltán mondhatjuk to-
hát boldog Amadeussal, hogy Má-
ria üdvességet szerez mind a' lel-
keknek és mind a' testeknek, mert
adatott neki hatalom mind a' testnek,
mind a' léleknek feltámasztására.

IX.

Némelly Eretnek, nevezet sze-
rint Szabó Ferencz, hat hó-
napok alatt nagy betegségben sín-
lődött, orvosoltatta ugyan magát,

20. kép: Radics István csodás gyógyulása a Világos Berkes-hegy című kötetben

SÜLYE MIHÁLY TÖRTÉNETE

A 18. századi népmozgások dokumentálhatóságának kérdései

Kunszentmárton (Jász-Nagykun-Szolnok megye) 18. század eleji újratelepítésének történetét 1762. január 13-án, az esemény megtörténte után 33 évvel jegyezték fel a tanácsi jegyzőkönyvbe.¹ A történetet Radics István, az újratelepítés vezetője, halála előtt egy hónappal beszélte el. A folklorisztikus elemekben bővelkedő leírás nemcsak arról ad képet, hogyan történt egy török hódoltság alatt elpusztult település újra megülése, megszállása, hanem fényt vet az egyéni és közösségi boldogulásukat mindjobban elősegíteni akaró a korabeli emberek törekvéseire, cselekedeteik mozgatórugóira, s arra is, hogyan látták, láttatták elődeink saját maguk tetteit évek-évtizedek távlatából. A 18. századi belső migrációs folyamatok e ritka forrását különböző szempontokból két ízben is elemeztem: először mint a belső migrációk leírását, másodszer pedig mint a kunszentmártoni öntudat fontos forrását és megerősítőjét.²

Rövid írásomban most a kunszentmártoni „Megszálló levélben” szereplő egyik személy sorsát, életének néhány mozzanatát, mikrotörténelmét szeretném felvillantani és értelmezni, s ezen keresztül a 17–18. századi belső migrációban szerepet játszó mozgatórugókra: motivációkra, életstratégiákra, érzelmi indíttatásokra is szeretnék utalni. Ez a személy pedig az „öcsödi Sülye Mihály igen embersiges ember”.

A Kunszentmárton határait jól ismerő Sülye Mihály

Személyét a város alapítását elébeszélő ún. „Megszálló levél” is említi. Nézzük ennek rá vonatkozó részletét az elbeszélés keretébe illesztve!

„Minek utánna még in Anno 1719. Nemes Jász Apáti Helsége Számos Néppel meg Szaporodott volna, és némely mostoha időkben az Nép csaknem erejin felül terheltenék, látván az Elöl járók, hogy az meg kívántatott Summa Penzt, az Szegénység meg nem adhatná, magok között oly rendelést tettek: hogy az Kik tehetőssebb Gazdák, a Szegénység Segedelmire Contribuállyonak annyit, melyből az meg kívántató Summa ki tellyen, és az után lassan, lassan, a Szegénységtől fogják incassálni, amintis Nagy András nevezetű, Tanácsbéli Emberen 300 Frtokat, Sóty János akkori Törvin Birón 200 fr. és így a többinis értekekhez képest követtek. De Nagy András magát

¹ Ez az évszámítás elfogadja Kunszentmárton benépesítését vezető Radics István visszaemlékezésének dátumát: 1719. pünkösöd szombatját. Ez rögzült a helyi történeti tudatban is, így emlékeztek meg a megtelepedés százados évfordulójáról is. Kétszáz éves jubileumot 1919-ben a kommün és a román megszállás idején nem tartottak, 1969-ben azonban a 250. évfordulót megünnepelte a város. V.ö.: BARNA 1994. 17. 58. jegyzetben. E dátum mellett azonban más évszámok is felbukkannak a 18. század derekán rögzített periratokban, visszaemlékezésekben: 1717, 1718. BENEDEK Gyula ezeket gyűjtötte. Lásd: BENEDEK 2002. 149–150.

² BARNA 1994, BARNA 2002.

azon Pénz le fizetésire elégtelennek ismervén, ameg adásra magát nem ajánlotta, hanem, öröke fel tartandó Dícsíretre méltó, és el felejthetetlen emlékezetű, sött Maradékinknális zengedező Szóval említendő Nemzetes, és Vitezlő Radics Istvány Uram, mint akkor időben Jász Apáti Kis Bíró, maga hathatós tanács adásával Nagy Andrást, más több jeles Férfiakkal arra ösztönözte, hogy a Népnek el sokasulása, és az Földnek szük volta miatt magok(na)k valamelly Pusztát Lakó helyül választanának. ... [A jászapátiak Radics István vezetésével Tisasüly, Tiszabő, Kuncsorba, Mesterszállás, Jászkarajenő akkor pusztá helyeket keresték fel, de különböző okok miatt egyiket sem ülték meg. BG] ...majd három esztendő [1716–1718, BG] rajtok el folyván, törtint, hogy Radits Istvány Ur Jász Mihály Telkire, a Vizi Malomban menvén, több véle Lévo Társaival, akkoris az Lakó hely választás felől beszélgettek, halván Szavokat bizonyos Öreg Koldús, hozzájuk járúl, és így kezdi Szavainak folyamattyát. Hallom édes fiam, hogy némely némelly Pusztákat emlegettek, hogy meg kívánnatok Szállani, lássatok mit Cselekesztek, de Én Ugyan meg öregettem, Sok Helyeket ifiúságomtól fogvást öszve jártam, de meg valloim édes fiam, hogy sehol jobb Lakó Helynek való Pusztát nem láttam, mint túl a Körözs Vizin Szent Márton nevezetű Kún Pusztá légyen, ha valahova akartok Lakni menni, azon Pusztát el ne hagyatok. azon Öreg Embernek Szép Szavain meg nyugodván, már többenis egyes akarattal az el jövetelre magokat ajálván, *Kún Sz. Mártony Pusztájának Szemléléssire meg indúltak, és Öcsödnél a Körözs Vizin által jöven, meg Szállottak, bizonyos öcsödi Sülye Mihály igen embersíges Embernél, Kiis mind magokat, mind Jószágokat jól tartván, egészen le rajzolta előttök Kún Sz. Mártonnak minden határjait, és valamiképen azon Öreg Ember nékiek meg mondotta a Szerint tanálták,* [kiemelés BG] már sok járások, kelések, fáradozások, és sok elme törések után, minnyájan meg nyugottak ezen Pusztának meg Szállásan, és Karóikat a földbe vervén, nagy örömmel vissza tértek Jász Apatira, és kevés idő múlva öszve adák magokat; ezen Szám Szerint, amint itten még maradékúnknakis emlékezetinek, és más ujonnan a Kész fundusra jövoök(ne)k előttök hordozandó tisztesség tételnek jeliért, nevezet Szerint le rajzoltatnak, úgy mint ezen írásnak idejin, 1762-dik esztendőben, 13-dik napján Januariusnak, már sokszor nevezett Nzts. Radics Istvány Ur a Helségnek Sokszor bírója lévén, de Szemei világátúl meg fosztatván, idejenek 94-dik esztendeit Helségünkben el érvén, élő nyelvivel ezen Deductiót maga declaralta. Meg Szállók pedig az többiek ezek: Tóth Mátyás, Radics Gergely, Nagy Miklós, Faragó Péter, Baktaj Mártony, Pente Istvány, Józsa János, Kiss Balázs, Szilvásj Mártony, Kovács János, Juhász Gáspár, Gyenes Albert, Gyenes János, és más Szegény sorsú emberek. De az nevezettek az Helségnek első zsengejiban, a Határok ki keresésiben, és más minden impetitiók ellen Szorossan és Hathatossan éjjel nappal dolgoztak: Kik(ne)k munkálkodások által a Posteritások, már most békességben Laknak. Az meg Szállás volt Ao 1719. Pünkösöd Szombattyán.”³

³ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Kunszentmárton tanácsi jegyzőkönyve 1766–1783. 9–11.

A társadalomtörténeti keret – a 17–18. század belső migrációi az Alföldön

A török hódoltság 17. század végi megszűnése után még évtizedekbe telt, amíg az elnéptelenedett egykori hódoltsági területek újra benépesedtek. Az 1686-os felszabadulást követő idők ugyanis még nem hoztak nyugalmat az ország életében. Az elkövetkező két-három évtized a kuruc mozgalmak, a Rákóczi szabadságharc időszaka, amikor tovább folytatódott a hadak járása az ezzel együtt járó megpróbáltatásokkal és szenvedésekkel együtt. A hadjáratok nem kímélték a föld egyszerű népét. Ilyen körülmények között csak a szabadságharc utáni évtizedben indulhatott meg a viszonylag néptelenné vált Alföld benépesítése. Ebben a nagy migrációban elsősorban az északi országtérületek magyar és nem magyar népe, valamint nagyszámú külföldi telepes vett részt.

E belső migráció kulturális hatása máig lemérhető. Így keletkeztek pl. az ún. palócos kultúrájú szigetek szerte a Dél-Alföldön,⁴ s így jöttek létre az alföldi, dél-alföldi szlovák települések is. E korban folytatódott a szerb és román beáramlás az Alföld peremvidékeire, s ekkor keletkeztek a bácskai ruszin községek. A külföldi betelepülés hatására pedig tovább színesedett a nemzetiségi kép: kialakultak a Bácska és a Bánság német települései, amelyek egészen a 20. század közepéig, a németiség szervezett kitelepítéséig éltek.⁵

E belső telepítési akcióban az északi magyar (palóc) csoportok mellett nagy létszámban vett részt a Jászság lakossága is, amely a török hódoltság alatt viszonylag kisebb veszteséget szenvedett, de azt is pótolni tudta éppen észak felől jövő telepésekkel.⁶ A jász kirajzás olyan erős és olyan nagy arányú volt a 18. század folyamán, hogy egyes kutatók különböző okokkal magyarázható jász sajátosságként tartják számon és jász expanzióként emlegetik.⁷ E folyamat méreteivel állítható párhuzamba Szeged szerepe a Duna-Tisza-köze és a Dél-Alföld 18–19. századi újránépesítésében.⁸ E társadalom- és településtörténeti folyamatoknak a vizsgálata különösen a 20. század második felében élenként fel mind a helytörténeti, mind pedig a néprajzi kutatásokban olyannyira, hogy ma az Alföld-kutatásnak egyik fontos összetevőjét éppen a migrációs kutatások jelentik.⁹

E jórészt 18., kisebb részt 19. századi folyamatokról ma már elég sokat tudunk, s fő vonásaiban jól ismerjük őket. Viszonylag kevés azonban tudásunk az egyes konkrét eseményekről, a kirajzások és új települések megalapításának, létrehozásának részleteiről. Csak kevés helyen ismerjük a kirajzások konkrét kiváltó okait, az új honfoglalás szimbolikus cselekményeit. Csak pár helyről tudjuk, hogy egy-egy népcsoport vagy egyén miért éppen azt a helyet választotta új lakóhelyéül, s miért nem egy másikat. Arról pedig szinte nincs semmi ismeretünk, hogy az egyének és kisebb családok hogyan élték meg

⁴ SZABÓ József 1990; KOVÁCH 1998; PALÁDI-KOVÁCS 1973.

⁵ KOSÁRY 1983.

⁶ FODOR 1942.

⁷ SZABÓ László 1982. 317–311.

⁸ BÁLINT 1976.

⁹ BÁLINT 1976., SZABÓ László 1982., JUHÁSZ (szerk.) 1990.

mindezt, költözéseiket vajon milyen törekvések, érzelmek és stratégiák motíválhatták.

Általánosságban az a kép él bennünk, hogy a viszonylag elnéptelenedett Alföldre telepedő jövevények elvadult, lakatlan tájat találtak itt, amelyet generációk küzdelmes munkájával termővé formáltak. A török portyázások, a háborúk és a felszabadító hadjáratok során elpusztult települések határai azonban gyakran a közeli lakott helységek, nagyobb városok számára jelentettek szabad használatú legelőterületet, azaz a korabeli gazdasági adottságok keretei között ezek lakói hasznosították őket. Az újra népesedett települések életében ez a mégoly vékony réteg is fontos szerepet töltött be. Sok esetben az elmenekült lakosság csak a szomszédos településig futott, s onnan járt vissza földjét művelni, a határt legeltetéssel hasznosítani addig, amíg végleg vissza nem települt. 1705–1706-ban Rabutin csapatai elől pl. Csongrád lakói húzódtak át a Tisza bal partjára, Tiszasasra.¹⁰ Néhány évvel később, 1715-ben pedig Tiszasas népe költözött át a folyó jobb partjára, Tiszaújfaluba, ahonnan azonban visszajártak még szőlőiket is művelni, s egy év múlva visszatelepedtek.¹¹ Ugyanígy tettek a szomszédos Tiszaug falu lakói is.¹² Máskor az elmenekült lakosság, vagy annak leszármazottai tértek vissza ősi lakhelyükre, akár évszázados távollét után is, amint ezt több Jász-Nagykun-Szolnok megyei, kunsági ill. Békés megyei település, pl. Csépa, Karcag vagy Öcsöd esetében tapasztalhatjuk.¹³ Az elmenekült vagy másutt a kiköltöztetett lakosság visszatelepítésekor a népesség kiegészülhetett csatlakozó népelemekkel, amint ez a Rákóczi szabadságharc idején a Tisza menti községeknél, vagy a nagykunsági városoknál történt.¹⁴ Kisebb-nagyobb számban sok helyen voltak tehát olyan emberek, akik egyfajta folytonosságot képviseltek az új és a pusztulás előtti népesség között. Ez lehetőséget teremtett a hagyomány átadására, elsősorban a földrajzi nevekhez kötődő lokális történeti, kulturális emlékezet továbbadására, átörökítésére.

Kunszentmárton és környékének 17. század végi pusztulása és 18. század eleji újratelepítése

A 16. és a 17. század többszöri megpróbáltatása és szenvedése után Kunszentmárton népére a török kiűzésével együtt járó hadjáratok hozták a végpusztulást. A település a török közigazgatási beosztás szerint ekkor a gyulai szandzsákhöz tartozott. Az eredeti középkori lakosság, amelynek 1567-es és 1579-es összeírását ismerjük¹⁵, vagy megsemmisült vagy pedig elbujdosása után nem tért vissza eredeti lakóhelyére. A 17. századból sajnos nem maradt fenn kunszentmártoni népesség összeírás. Egy feljegyzésből azonban, amelyet a régi kunszentmártoni levéltárból idéz Dósa József, ismerjük

¹⁰ BOTKA (szerk.) 1989. 580.

¹¹ BOTKA (szerk.) 1989. 580.

¹² BOTKA (szerk.) 1989. 673.

¹³ BARNÁK (szerk.) 1982., BOTKA (szerk.) 1989. 83.

¹⁴ BELLON 1979., BOTKA (szerk.) 1989. 580. (Tiszasas)

¹⁵ KÁLDY-NAGY 1982. 250–252.

Kunszentmárton 1685-86-os végpusztulása előtti utolsó lakóinak, a családfőknek névsorát: Nagy István, Nagy Benke, Gálffy Benke, Tatár Gergely, Varga Pál, Tatár Bálint, Polya Marczy, Nagy Lőrincz, Jenei féle(?), Sülye (Sülye) Mihály, Szilágyi András, Úfer (vagy Afer) Mátyás, Nagy Mihók, Demjén András, Szallay Mihály, Keresztes Tamás, Ujj Ferke, Keresztes István, Turij-Kiss Péter, Bagoly Ferencz.¹⁶ Egy-két esetben az egy évszázaddal korábbi összeírásokkal összevetve néhány azonosságot fedezhetünk fel. Ilyen formai egybeesés az 1567-es, 1579-es és az 1686-os névsor között a Tatár, a Demjén (Damján), Sülye (Sülye). A Nagy és Kis(s) családnevek ugyancsak megtalálhatók mind a 16., mind a 17. század végi feljegyzésben, ám közönségesen elterjedt használatuk az összehasonlítást lehetetlenné teszi.¹⁷ A szolnoki szandzsákban lévő, s a csongrádi náhijéhez tartozó környező települések lakosságát 1571-ben írták össze.¹⁸ A Kunszentmártonnal szomszédos Istvánházáról az összeírás szintén említ Szalai és Gálfi, Tizsakürtről pedig Keresztes nevű embereket.¹⁹ Emögött a szomszédos községek közötti házassági kapcsolatot, migrációt feltételezhetünk. Fontos megjegyeznünk, hogy egy-egy név (Gálffy, Tatár, Keresztes) a környező tiszazugi településeken mindmáig megtalálható.²⁰

Az 1686. évi hadi események miatt több környékbeli település lakói szétszéledtek, s közeli vagy távolabbi, valamilyen oknál fogva biztonságosabbnak tartott községbe, városba vették lakásukat. Öcsödőről például Hajdúszoboszlóra, Balmazújvárosba, Tizsakürtre, Tizsasasra, Mezőtúrra.²¹ Valószínű, hogy hasonló módon távolabbi és közelebbi településekre (pl. Tizsasas, Tizsakürt, Szentes) menekülhettek a kunszentmártoni lakosok is. A fentebb említett névazonosságok, valamint 18. század eleji határperekben kihallgatott tanúk vallomásai ezt támasztják alá.²²

A járszági honkeresők Kunszentmártonba érkezésük előtt megszálltak Öcsödön egy Sülye Mihály nevű „igen embersiges Embernél”, mondja a „Megszálló levélben” Radics István. A történeti források véletlen egybeesése lehetővé teszi, hogy ennek a Sülye Mihálynak életét, sorsát néhány ponton megismerjük. A „Megszálló levél” azt mondja erről a Sülye Mihályról, hogy a letelepedésre alkalmas helyet kereső járszágiaknak „... egészen le rajzolta előttök Kún Sz. Mártonnak minden határjait...”

Honnan ismerte olyan jól? Hiszen Öcsöd 1714-től csak települt újjá? Lakossága a Mezőtúrról visszatelepültek mellett több helyről származott.

¹⁶ DÓSA-SZABÓ 1936. 29. Közli Benedek Gyula is javított olvasattal néhány vezetéknev és a keresztnévek esetében, s másolatban közzéteszi az eredeti feljegyzést is. BENEDEK 2002. 128. Benedek Gyula véleménye szerint e névsor valószínűleg határperekben tanúskodó emberek nevét tartalmazza.

¹⁷ KÁLDY-NAGY 1982. 250–252. ill. DÓSA-SZABÓ 1936. 29.

¹⁸ GYÖRFFY 1956. 33–51.

¹⁹ Györffy 1956. 35–36.

²⁰ E névsorból több név ma is ismerősen cseng a környező tiszazugi községekben. A Tatár pl. Tizsakürtön, a Gálfi pedig Tizsasason, a Turi Kiss Csongrádon. Érdemes volna e körülményt egyszer részletesebben megvizsgálni.

²¹ BENEDEK 2002. 1590–160. Ehelyütt egy Öcsöd – Kunszentmárton közötti határperben kihallgatott tanúkat idézi. Lásd még: BOTKA (szerk.) 1989. 83.

²² BENEDEK 2002. 159–161. Az Öcsöd és Kunszentmárton közötti határperben kihallgatott tanúk, egykori kunszentmártoni lakosok, a per idején e településeken éltek.

Elképzelhető, hogy Sülye Mihály megismerte a szomszédos lakatlan faluk határait is, hiszen általános gyakorlat szerint a pusztá települések határát a környező községek valamilyen módon használták. Öcsöd így használta legel-tetéssel 1719-ig Békésszentandrás, 1722-ig pedig Szarvas határát.²³ A föld-használat bármilyen formájához nyilván ismerni kellett a használatba vett pusztá határait.²⁴ Egy körülmény azonban további megfontolásra készítet. Kunszentmárton 1680 körül összeírt, az 1686-os végső pusztulás előtti utolsó lakosairól felvett a névsorban is – ahogy már láttuk – találunk egy Sülye/Sülye Mihály nevű embert. A névazonosság biztosan fennáll. De vajon azonos személyt takarnak-e a nevek? Mit tudunk a kunszentmártoni alapító levélben említett, 1719-ben Öcsödön élt Sülye Mihályról? Próbáljuk összeszedni, egy-más mellé tenni, mérlegelni és értelmezni a rendelkezésünkre álló adatokat!

Az egykor kun faluként ismert, majd Külső-Szolnok megyéhez tartozó Öcsöd 1714-ben települt újjá, de népessége a középkorival bizonyos folytonosságot mutat. A Mezőtúrról visszatelepült egykori öcsödi lakosság mellé azonban más vidékekről is érkeztek telepesek.²⁵ Mint a Körös alsó folyásának egyik, a török hódoltság után legelőször újjáalakult községe, helyzeti előnyét ki is használta határának kialakításánál. Erre utalnak például a határpercek a szomszédos Kunszentmártonnal, amit Öcsöd sorra megnyert.²⁶ Az újjátelepült Békés megye 1720-as népesség összeírásában Öcsödnél találko-zunk egy Sülye Mihály nevű emberrel²⁷, 1719–1720-ban, amikor a járszágaiak Kunszentmártonban megtelepedtek, Sülye Mihály tehát már biztosan itt élt.

1720-ban nemcsak Békés vármegye, hanem Heves és Szabolcs vármegye is összeírást készíttetett a megye területéről szökött jobbágyokról, közöttük a szétszéledt egykori polgári hajdúkról, akik kiváltságaik elvesztése és református vallásuk védelme miatt az egri káptalan erőszakos föllépése miatt 1717-ben szétszéledtek. A Szabolcs megyei összeírás Öcsödöt is megemlíti, ahol Sülye Mihály és Sülye János egykori polgári lakos élt a conscriptio idején.²⁸ A névazonosság és az időbeli egybeesés valószínűsíti, hogy azonos személyről lehet szó. A kunszentmártoni „Megszálló levélben” említett Sülye Mihály tehát a 18. század elején valószínűleg Polgár lakója volt, ahonnan 1717-ben költözhetett Öcsödre. Akkor, amikor Polgár elveszítette hajdú kiváltságait, s lakói a jobbágyi függőség és a katolikus vallásra való áttérés elől több megyébe szét-szóródtak.

²³ BOTKA (szerk.) 1989. 83.

²⁴ Így nyilatkozott 1720-ban a Kunszentmárton és Öcsöd közötti határperben Gulyás János, kb. 68 éves volt szentesi gulyás, aki még 1719-ben is „a szentmártoni pusztán ... gulyáskodott volna”. BENEDEK 2002. 159-161. Ugyanebben a perben meghallgatták a Kürtön lakó Kecse [Kettze] Mihály kb. 50 éves embert is, aki elmondta, hogy az [1686. évi] „elpusztulásuk előtte Szentmártont gyermeki és ifjúi életében másokkal együtt lakta volna...”, az ő családneve azonban nem szerepel a már idézett 1686-os kunszentmártoni névsorban. BENEDEK 2002. 160.

²⁵ SZABÓ Ferenc 1989. 82-83. Benedek Gyula ugyanakkor arra utal, hogy sok „volt öcsödi lakos nem települt vissza a menekülési helyéről”. BENEDEK 2002. 161. 8. jegyzet. Nyilván mind a két állítás igaz. Ez is azt jelzi számunkra, hogy az merev általánosítások helyett sokkal inkább az egyének mikrotörténetére kell figyelmünket fordítani és sorsuk alakulását kell bemutatnunk.

²⁶ DÓSA-SZABÓ 1936. 70-79.

²⁷ EMBER 1977. 144.

²⁸ NYAKAS én. 12.

Valószínűsíthetjük azt is, hogy a Polgárról és az Öcsödről említett Sülye Mihály azonos személy lehet az 1686 előtti Kunszentmártonból említett Sülye Mihállyal, s megint csak nem csupán névazonosságról van szó. Sülye Mihály az 1686-os hadjáratban felperzselt Kunszentmártonból az északabbra fekvő, már nyugalmasabb Tisza menti, hajdú kiváltságokkal rendelkező Polgárra menekülhetett. Amikor kiváltságai elvesztése és református vallása megőrzése miatt néhány évtized múlva onnan is továbbköltözni kényszerült, feltehetően tudatosan választotta meg letelepedésének színhelyét: egykori szülőfaluja melletti szomszédos, már lakott Öcsödre menekült. A fiatal korából jól ismert vidék, az ismerős földrajzi és gazdasági körülmények, a homogén református környezet nyilvánvalóan megkönnyítették számára az ismételt váltást, a beilleszkedést illetve az újrakezdést, a mindennapi élet kereteinek az új helyen történő kialakítását. Ez a körülmény megfelelő magyarázatot adhat arra, hogy miért tudta olyan pontosan lerajzolni Kunszentmárton „minden határait”: Kunszentmártonban születvén és nevelkedvén jól ismerhette a települést, ezért írhatta le azt olyan pontosan a hont kereső jázságiaknak. Azaz ugyanolyan jól ismerte, mint egy 1720-as Kunszentmárton és Öcsöd közötti határperben kihallgatott, szomszédos vagy távolabbi településeken élő, 1686 előtt Kunszentmártonban és Öcsödön élt tanúk, akik elmondták, hol voltak a két település közötti határjelek. Ennek során több földrajzi nevet: víznevet, határrész nevet, halom nevét említették, amelyek egy részét mindmáig ismerik és használják.²⁹ E helynevek továbbörökítése a Jászságból származó telepes lakosságnak nyilván csak úgy elképzelhető, ha voltak emberek, akik azokat átadták, sőt a helyszíneket is megmutatták. Az egyik, ha nem az első ilyen ember az öcsödi „igen embersíges Sülye Mihály” lehetett. Emberséges volt, hiszen saját sorsán keresztül megérthette a letelepedésre alkalmas helyet kereső jászapátiaikat, átértezhetette sorsukat, s együtt érezhetett velük.

1718–1719 tájékán az öcsödi Sülye Mihály olyan gazdaember lehetett, aki be tudott fogadni éjszakára egy kisebb, öt-hat fős csoportot lovával együtt, őket megvendégelhette, elláthatta. Feltételezzük, hogy még nem lehetett hajlott korú ember. Egy 1655 körül született embert 1680 körül már felnőttként összeírhattak, s ez az ember 1720 körül is még csak 60-65 éves lehetett. Könnyen elképzelhető tehát, hogy az 1680-as évekből Kunszentmártonból említett Sülye Mihály a település 1686. évi pusztulásakor Polgárra menekült. Polgárról pedig élete újabb fordulóján, 1717-ben visszatért az általa jól ismert földre: az akkor lakatlan Kunszentmártonnal szomszédos Öcsödre költözött.

Az sem zárható ki, hogy a Sülye-Sülye család megegyezik az 1567-es és 1579-es összeírásban regisztrált Sula családnévvel. Ha ez így volna, akkor a Sülye-család története egy évszázaddal korábbi, már a 16. század közepétől nyomon követhető.

²⁹ Pl. Nádas-halom, Kisatrács. Vö.: KAKUK 1965., BALOGH – ÖRDÖG 1994. Sajnos Pesty Frigyes kérdőívére Kunszentmártonból semmitmondó válasz érkezett. Vö.: BOGNÁR 1978. 160–161.

Néhány tanulság

Ha mindezek a feltételezések igazak, akkor valószínűsíthetjük, hogy a 18. század eleji, s az Alföld újranépesedését hozó belső népmozgások nemcsak szervezett telepítések és spontán költözések, a jobbágyterhek könnyítése miatti tervszerű kirajzások vagy szökések voltak csupán, hanem bennük szerepet játszhattak tudatos érzelmi kötődéseken alapuló visszaköltözések is, azaz az egykori menekültek leszármazottai költöz(het)tek vissza őseik lakóhelyére. Ez utóbbira találunk példát a Kunszentmártonhoz közeli Csépa esetében is, ahol a 18. század első harmadában megtelepülő nemes családok egy része a 15. századi birtokos családdal állt leszármazási rokonságban³⁰, vagy a már említett Tiszasas és Öcsöd kapcsán³¹. A nem nemes családok esetében ezeket a szálakat természetesen sokkal nehezebb követni. Ezért lehet tanulságos a kunszentmártoni „Megszálló levélben” említett Sülye Mihály esete, s költözéseinek valószínűsíthető története. Az a körülmény, hogy mind Sülye Mihály, mind pedig más 17. század végén Kunszentmártonban élt emberek felbukkannak a 18. század elején Kunszentmártonnal kapcsolatban, jelzi, hogy a korabeli migrációk sok esetben nem légüres térben zajlottak, hanem mindig volt több-kevesebb ember, aki egy-egy területen a folytonosságot képviselte, a települések határait jól ismerte. S nemcsak a határjeleket tudta megmutatni egy-egy határper kapcsán, hanem bizonyára át is adta a táj földrajzi neveit éppúgy, mint a hozzájuk fűződő helyi történeti, névmagyarázó hagyományokat, elbeszéléseket.

Egyetlen ember, s példája nyomán mások néhány évtizedes sorsának, mikro-történelmének nyomon követése így árnyalhatja a 17-18. század belső migrációiról szóló ismereteinket, s a nagy folyamatokról a kisemberek mindennapi életére és törekvéseire irányítja figyelmünket.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1976 *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. I.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2. Szeged, 129–252.

BALOGH Lajos – ÖRDÖG Ferenc

1994 Kunszentmárton. In: *Jász-Nagykun-Szolnok megye földrajzi nevei V. Tiszazug.* Jászberény – Kunszentmárton, 75–88.

BARNA Gábor

1982 Csépa – egy alföldi palóc kirajzás népeletéről. Összegzés. In: BARNA Gábor (szerk.) *Csépa. Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből II.* Eger – Szolnok, 565–599.

1994 *A mai Kunszentmárton megalapításának története.* A „Megszálló Levél”. Várostörténeti és néprajzi tanulmányok 2. Szerkeszti Józsa László. Kunszentmárton.

³⁰ BARNA 1982. 575–576.

³¹ V.ö: 11., 12., 13. jegyzet!

- 2002 A történelmi emlékezet megszerkesztése: helyi identitás- és mítoszteremtés. (A „Megszálló levél”: Kunszentmárton 18. századi újratelepítéséről szóló elbeszélés). *Acta Papensia* II. évf. (2002) 1–2. szám 139–160.
- BENEDEK Gyula
2002 *Kunszentmárton város oklevelei és fontosabb iratai 1333–1737*. Latinból fordította és közreadta ~ Documentatio Historica VII. Szolnok.
- BOGNÁR András
1978 *Pesty Frigyes helységnévtárából*. I. Jászkunság. Szolnok.
- DÓSA József – SZABÓ Elek
1936 *Kunszentmárton története I*. Kunszentmárton.
- EMBER Győző
1977 *Az újjátelepült Békés megye első összeírásai*. Békéscsaba.
- FODOR Ferenc
1942 *A Jászság életrajza*. Budapest.
- GYÖRFFY Lajos
1956 *Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez*. Jászkunsági füzetek 1. Szolnok.
- JUHÁSZ Antal (szerk.)
1990 *Migráció és település a Duna-Tisza közén*. Szeged.
- KAKUK Mátyás
1965 *Kunszentmárton földrajzi nevei*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 2. Szolnok.
- KÁLDY-NAGY Gyula
1982 *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Békéscsaba.
- KOVÁCH Géza
1998 *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716–1848)*. Dél-Alföldi évszázadok 11. Szeged, 1998.
- NYAKAS Miklós
én. *A hajdúváros pusztulásától a jobbágyszabadításig 1717–1848*. Fejezet Polgár történetéből. Hajdúsági Közlemények 2. h.n.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1973 *Az anyagi kultúra alakulása néhány délföldi (bánsági) magyar faluban*. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* VII. 291–326.
- SZABÓ Ferenc
1989 *Öcsöd*. In: BOTKA János (szerk.) *Adatok Szolnok megye történetéből II*. Szolnok, 81–106.
- SZABÓ JÓZSEF
1990 *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászsigetek*. Békéscsaba–Kecskemét–Szeged.
- SZABÓ László
1982 *Jászság*. Budapest.

KUNSZIGET KUNOK A SZIGETKÖZBEN?

„Hát azért [hívják Kunszigetnek], mert itt a kunok letelepedtek annak idején. Még akkor csak ... nem volt se templom, iskola se, egypár ház volt csak, aztán ugye, mer régen volt már az, aztán ugye Kunsziget maradt. Mer sziget is volt ez. A vizek nem voltak úgy leeresztve, mint most, nagy vizek voltak, csak olyan kis sziget volt. Az én öregjeim beszéltek. Osztán arra épültek az az egypár ház. Aztán nem tudom én hogy, a víz eltávolodott, a községbe templom lett, több ház, minden, úgy folytatólagosan.

Körülbelül se tudom, hogy hányba volt az. Régen volt az. Mer a mi öregjeink is azt mondták, hogy régen volt, hát mikor lehetett az úgy. Nem emlékszek rája. Mer ők se tudták pozitív, hogy melyik évbe volt, hogy hány tizedbe volt. Csak azt mindig mondták, hogy egypár ház volt, azt körülvette a víz, osztán lecsapolták vagy mi, oszt így menekedtek meg. Azelőtt egy pici templom volt, akkor – nem tudom azt se, hányba volt – az abdai templommal lett megcserélve a mi templomunk rajza. Hogy azt Abdára akarták, az abdait meg ide. Osztán hát így lett ez a szép nagy templomunk, hogy megcserélték a rajzot. Abdán kisebb templom van, mondhatnám, hogy a fele. A mi templomunk szép nagy, világos, sok lelket befogad. Bérnálásakor vagy máskor mindenki befér és mindenkinek van ott helye.”¹

Győr környékét, a Szigetközt járva bárkinek feltűnhet, hogy a Kis-Duna mellett egy kun előnevű település található. Úgy tudjuk pedig, hogy ilyen települések a két Kunságban, a Kis- és Nagykunságban vannak, azon a területen, ahol a kunok a 13. században megtelepedtek. Hogyan kerül egy kun település mégis a Dunántúlra?

Ennek a kérdésnek vizsgálatára tettem kísérletet 1975-ben, a Várainé Bíró Ibolya akkori győri néprajzos múzeológus által szervezett Mosonmagyaróvár környéki terepkutatás során. Kunsziget nem volt teljesen ismeretlen előttem, mert gyerekkoromban többször hallottam Keller Lőrinc Juvenál kunszentmártoni kármelita szerzetes atyától emlegetni, aki ott született. Emlékszem véleményére is, hogy a kunszigetiek Kunszentmártonból, azaz az én szülővárosomból származnak, származtak, mondta. Ennek szerettem volna 1975-ben utána járni. Terepmunkám során a község több lakosával, inkább az idősebb generációból, magnetofonnal és füzet segítségével interjúkat készítettem, valamint átnéztem a plébániai iratokat. Ezen túlmenően pedig a településről és környékéről szóló publikációkat vettem még figyelembe. Nézzük először, hogy mit árulnak el az interjúk!

¹ Szalai Vincéné 71 éves r.k. 1975.

Kunszigeti emberek és családok emlékezései

„Hogy kik a legrégibb családok, azt Szalai Antalék tudnák megmondani. Ott a Felső utcán balra van egy nagy ház, ahogy Öttevényből gyűn, hát azok nemesek voltak, amikor az még fennállt. Azok tudják, mer az ember 78 éves lehet. Az tudja ezeket a régi leszármazásokat. Én azoknál szolgáltam annak idején. Parasztok voltak. Osztán sokszor beszéd közbe elmondta ezeket a régi öregjeiket, hogy nemesek voltak. Melyik volt a házuk, hány házuk volt. Mert kiadták így lakóknak a házakat, a lakók leszolgálták, vagy mit tudom én... Stoller Ambrus elődei is ilyen nemes parasztok voltak.”²

„Olyan családok nincsenek, akikre azt mondják, hogy kunok. Nem, mer az olyan régen volt, hogy az már elmosódott talán.”³

A monda szerint háromféle magyarázata van a kun névnek. A kunok tanyája Kun László idejibe Kunszentmiklós, Kunmadaras környékén volt. Egyesek szerint azért van itt kun nevű község, mert a mosoni Kisduna egyik ága miatt kapta a Sziget nevet, ami ág Abda felé megy. Miután Kun Lászlót, a királyt meggyilkolták, a kunok vezérét, egyesek elmenekültek ide, erre a Szigetre. Azokról nevezték el Kunszigetnek.⁴

A másik változat szerint „a Khuen-Héderváry családnak Héderváron volt a központja. A község jobbágyi viszonyban volt a Héderváryakkal. Így lett aztán a nevükből Kun-sziget, mert a névből a Héderváry-t elhagyták.”⁵

A harmadik változat az, hogy „régbben nem volt Kunsziget. Filiálisa volt Öttevénynek. A neve is Öttevény-sziget volt. Mikor önálló lett a község plébániái alapon, akkor az Öttevény nevet elhagyták és akkor vették fel a Kunsziget nevet.”⁶ De ennek magyarázatát nem tudja.

„Míg bíró voltam 1932-től 1944-ig, jöttek a községünkbe sokan, még a minisztériumból is. Egyszer jöttek ellenőrizni valami faültetést, vagy mit. Azok is csodálkoztak, hogy itt a Dunántúlon Kunsziget nevű helység van. Jönnek be hozzám hogy – Bíró úr, ez tényleg igaz, hogy itt kunok laknak, mert találkoztunk velük! Mert a kunoknak sokkal erősebb képcsontja (arccsont) volt. Osztt tényleg Virág Lajosnak és Nagy Gyurinak is olyan erős csontja van, meg nagy bajúszuk volt, úgy néztek ki, mint a kunok. Azt mondták ezek a pestiek, hogy teljesen kun származásúak.

De a nevek itt Kunszigeten ezt nem igazolják. Legtöbb a Szalai, van aztán még Jursics, Ivánkovics, Kuller, Keller, Stróbli, Stoller. A Szalaiakon kívül ezek német és szláv nevek. Több fajt igazolnak.”⁷

„A harmadik ember, akik azok a pestiek láttak és akit olyan kunfajtának mondtak, Varga Gyula volt. Az is úgy nézett ki tényleg. A Virág fajta is úgy néz ki, sunyi, apró szemük van, mint a kunoknak.”⁸

² Szalai Vincéné 71 éves r.k. 1975.

³ Szalai Vincéné 71 éves r.k. 1975.

⁴ id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

⁵ id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

⁶ id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

⁷ id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

⁸ id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

„Ez a Virág és Varga család ez idevaló, de nem tudják, hogy honnan jöttek ide. Nem törődtek vele biztosan. Nem úgy, mint a mi családunk, a Szalaiak.”⁹

„Azt, hogy pontosan melyik kun helyről települtek ide, azt nem tudom. Szerintem biztosabb az, hogy a Khuen-Héderváry családról nevezték el Kunszigetnek a községet. De azt is mondták, hogy Kunszentmártonból vagy Kunszentmiklósról települtek ide a kunok.”¹⁰

„Itt Kunszigeten senki sem tartja magát kunnak. Hacsak a régiak nem. De itt sok volt a sváb és a horvát.”¹¹

„A mi fajunk az 1600-as években, amikor Zrínyi és Frangepán fellázadtak a Habsburgok ellen, csatlakozott ehhez a felkeléshez. Ezt leverték, biztos tetszett olvasni már erről. A mi őseink is csatlakoztak ehhez, de amikor leverték, és Zrínyit meg Frangepánt kivégezték, akkor ezek meglógtak hárman: Tamás, Máté és Márton. A Zala folyónál lógtak meg. Innen kapták a nevüket is a Zalától, hogy Szalai, Zalai. De ezek már ott is, mint később itt is, vadászattal, halászattal és molnársággal foglalkoztak. Először nem is ide, hanem Vénekre mentek. Utána jöttek át ide. Az egyiknek kilenc férfi gyereke volt, a másiknak öt, a harmadiknak négy. Így volt olyan is, a 25%-a a falunak Szalai volt. De hogy nagyon sokan voltak, így lett előnevük, hogy könnyebben meg tudják őket különböztetni. Így van Molnár, Vadas, Máté és Funda Szalai. A Molnár Szalaiak voltak a molnárok, a Vadas a vadászok. A Funda meg úgy lett, hogy az mindig azt mondta, ha valamit el kellett dönteni, hogy ezt meg kell fundálni! Így lett Funda a ragadványneve.”¹²

„Minket az öttevényiek ürgéseknek csúfoltak. Mert addig, amíg itt nem volt templom, oda kellett vinni Húsvétkor a húst szenteltetni. Itt a két falu közt, az úgynevezett Koplalón egy gyerek ürgét fogott és beletette egy szígeti tányérjába. Az meg elszaladt a templomban. Így maradt rajtunk az ürgés név.”¹³

„A kunszigetiek lenézik a környékelieket, gőgösek.”¹⁴

„A kunszigetiek különböznek az öttevényiektől, akik főleg bevándorlók. Azok olyan virtuosak, nyakas kunok, mondta a régi plébános úr még. Nem is igen házasodnak a környékkel össze. Ott voltak az elzártságukban. Ma persze már más a helyzet.”¹⁵

Az írott forrásokból annyit tudunk még, hogy a település nevét belügyminiszteri engedéllyel 1882-ben Öttevényszigetről Kunszigetre változtatta.¹⁶

Rövid kutatásom és írásom is arra keresi a választ, hogy vajon ez a névváltoztatás miért következett be? Miért a Kun- előnevet kérték maguknak és vették fel, s miért nem pl. a közigazgatási egységhez tartozásra utaló nevet (Győr megye) vagy a közelükben folyó Dunára utalva a Duna- előnevet, mint

---

⁹ id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

¹⁰ id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

¹¹ id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

¹² id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

¹³ id. Szalai Antal 82 éves r.k. 1975.

¹⁴ Jursics Miklós 50 éves 1975.

¹⁵ XY plébániai házvezetőnő, Öttevény, 1975.

¹⁶ SZABÓ é.n. 233–237.

ahogy ez másutt, pl. az Alföldön a Tisza menti településeknél ebben az időszakban történt?

A fenti vélemények, interjúrészek arról beszélnek, hogy a kunszigeti emberek körében nem él a kun származás, vagy egyfajta kun származás emléke. A visszaemlékezések inkább egy társadalmi különbségről, a nemesek és jobbágyok viszonyáról beszélnek. Az előítéleteket is tartalmazó falucsúfók, azaz a külső környezet megítélése azonban már olyan tulajdonságokat ruház fel a kunszigetiekre, amelyeket többen a kunokra tartanak jellemzőnek. Ez egy szóval összefoglalva a virtuososságuk. Bizonyos elzárkózási tendenciát is felfedezni vélnek ezek a külső megfigyelők, amely a települési endogámiában nyilvánulna meg. Ezt az elzárkózást azonban nem mutatják sem a helybeli anyakönyvek, sem pedig a visszaemlékezések, vagy a mai tapasztalatok.

Úgy véljük azonban, hogy mindezek a vélemények a kunszigetiek külső fizikai antropológiai jellegzetességeiről, jellembeli tulajdonságairól és társadalmi elzárkózásukról (endogámia) a múlt század utolsó harmadától használatos Kun- előnév befolyásolta utólagos értelmezések és magyarázatok. Ám arra még nem kaptunk magyarázatot, hogy az 1882-től hivatalos Kun- előnév választásnak mi volt az oka és indoka?

Mit árulnak el a plébániai írott források a község nevééről?

„1881 év augusztus hó 10 én ünnepélyesen beiktatván a kunszigethi plébánia hivatalba, mindenek előtt Isten sz. házának rendezésére fordítottam figyelmemet és buzgóságomat.” – jegyezte fel Bollai Móríc sz. plébános 1882. december 11-én „Az Eöttevény Szigeti Szentegyház Székjeinek számadó Könyve 1845.” könyvbe, amelyet több évtizedig használtak még ezután a templomi ülésrend regisztrálására.

„A községnek eddigi Eöttevényt szigeth neve belügyminiszteri rendelet és engedéllyel Kúnszigethre változtattatott.” – áll a Holtak Anyakönyve IV. (1869–1892) 62. oldalán Bollai Móríc sz. plébános 1882. június 11-i bejegyzésében. Ugyanez szerepel a Házasultak anyakönyvében 1882. június 20-i, a Szülöttek anyakönyvében 1882. június 18-i dátummal, szintén Bollai Móríc sz. plébános tollából, jelezve egyúttal azt is, hogy a névváltoztatás után először halálesetet kellett regisztrálni, majd esküvőt, s végül keresztelő következett.

A plébániai irattárban található a plébániai könyvtár jegyzéke 1867-ből Kiss Mihály plébános idejéből és aláírásával. A könyvjegyzék keltezése a következő: „Kelt Kún ~ Eöttevény-Szigethen 1867. március 25.”

A község nevééről a Historia Domus a következőt írja első oldalán, 1828-ból: „Erectio Capellaria Localia in Eöttevény Szigeth.

Possessio haec in gremio J. Cottus (=Jauriensis Comitatus) et Dioecesis Jauriensis sita /: olim Kun-Szigeth dicta:/ sub diversio Dnis (Dominis) Terestribus, ut fertur diversas subit vacissitudinus. Hodie spectent ad J. Dominium Hédervár, quod Familias Comitum Viczay haereditantium est.”¹⁷

¹⁷ Historia Domus 1828. 1.

Az 1882. évi hivatalos, belügyminiszteri engedéllyel történt névváltoztatás előtti évből, 1881-ből származó bejegyzése Bollai Móricz plébánosnak még könnyen értelmezhető, hiszen feltételezhetően a községi előjáróság ekkor már benyújthatta névváltoztatás iránti kérvényét a belügyminiszterhez. De hogyan értelmezzük az ezt megelőző időből a Kunsziget névre való utalásokat? A kettős Kunsziget és Öttevény-sziget névhasználatot?

A helyben fellelhető egyházi levéltári források mindenesetre csak azt mutatják, hogy a településen már a 19. század elején élt a kun származásnak (?), kapcsolatnak (?) valamilyen emléke, hiszen az erre való utalás már a hivatalos névváltoztatás előtt is többször szerepelt plébániai okiratokon. Legrégibb említése 1828-ból származik. Ezt követi egy 1867-es írás, majd pedig az 1881–1882 év iratai és említései már a hivatalos belügyminiszteri névváltoztatás adminisztrációs folyamatát és eredményét tükrözik.

A névváltoztatás nem volt ritka jelenség akkortájt. Abban a korban következtek be a tudatos névváltozások, névmagyarosítások a településeknél. Különösen azoknál a községeknél volt ez fontos, amelyekből a korabeli ország területén több is volt. Márpedig Sziget valóban több volt, Győr megyétől Máramarosig. A névváltoztatás, a település nevének egyedivé tétele valószínűleg felsőbb utasításra, ösztönzésre történt. De miért választották a kun-előnevet egyéb lehetséges megoldások helyett?

Itt egy névmagyarozó hagyományról van szó, amely mögött részben történelmi, részben szociális, részben pedig földrajzi meghatározók húzódnak meg.¹⁸ Kunsziget nevében a „sziget” a földrajzi környezetből egyértelműen megmagyarázható. De a „kun” előtag értelmezése azonban már sokkal nehezebb. A település névváltoztatására a kiegyezés utáni időszakban került sor, amikor a közigazgatás igyekezett a sok azonos nevű települést valamilyen előtaggal egymástól megkülönböztetni. Így lett a sok „Keresztes”-ből Biharkeresztes, Mezökeresztes és egyéb előtagú „Keresztes”. Kunsziget esetében azonban ez a körülmény nem állt fenn, hiszen az Öttevényhez tartozás, az Öttevény szomszédságában fekvés megmutatkozott az Öttevény-sziget elnevezésben. A „Sziget” nevű települések sorában tehát jól elkülöníthető volt. Mi volt hát az oka annak, hogy az 1870-es évek végén, vagy az 1880-as évek legelején a falusi előjáróság, a település vezetői az előtag megváltoztatását kérték a belügyminisztertől? A szomszéd falutól, Öttevénytől való elkülönülés még a település nevében is?

1. Úgy tűnik ugyanis, hogy a névváltoztatás mögött – legalábbis napjainkban és a közelmúltban – nem húzódik meg semmiféle eredetahagyomány, eltérő származási tudat, sajátos településtörténeti hagyomány. A falu lakói, ahogy az interjú-részletekből láttuk, nem tartják magukat kunok leszármazottjának, hanem – nagyon helyesen és korrekt módon – németek és horvátok leszármazottjainak, kivéve néhány magyar családot. Ezeket a magyar vezetéknévű családokat meg is emlí-

¹⁸ FERENCZI 1968. 16.

tik, ám őket a közösségen belül nem tartják kunnak, mint ahogy ők maguk sem önmagukat.

2. A külső szemlélő keres, kereshet azonban bennük kun faji jegyeket, s találni is vél. Ilyenek voltak a Budapestről érkező miniszteriális kiküldöttek. Vagy ilyenek lehettek a lekipásztörök, vagy az idegenből származó plébániai alkalmazottak, házvezető nők, akik a lakosság ilyen vagy olyan jellembeli tulajdonságát az eredettel kívánta magyarázni. Ám ezt a falu nem, vagy csak részben fogadja el. A helybeliek, a korabeli szemlélők számára is ez a Dunántúlon szokatlan „kun” települési előnév utólagos értelmezésének, magyarázatának tűnt és tűnik.
3. Él egyfajta nemesi származástudat néhány családnál, a Szalaiak egy részénél. Más része viszont tudja, hogy ők jobbágy ill. zsellér származásúak voltak. Ez a társadalmi származástudat azonban nem áll kapcsolatban a kun eredethagyománnyal. A kunszigeti társadalmi hierarchiára vethet fényt a templomi ülésrend, illetőleg a székmegváltás anyakönyvének elemzése. Egy sokáig működő nagycsaládi, nemzeti rokonsági szerkezet meglétét tanúsítják a temetkezési szokások is.¹⁹

A kunszigeti társadalom egy része elég nyitott lehetett. Tudunk a cseregyerek intézményéről is, amelyben gazdaggyerekek, fiúk vettek részt, akik főleg Mosonszentmiklósról (ma Niklsdorf, Burgenland, Ausztria) mentek, míg onnan magyar szóra Kunszigetre jöttek. A szegényebbek közül pedig többen Nezsiderben (ma Neusiedl am See, Burgenland, Ausztria) szolgáltak. Ám egyik réteghez sem kötődik a kun eredettudat emléke.

A helyi szájhagyományban semmilyen epikus mag nem kötődik a „kun” előnév értelmezéséhez. Azaz nem található semmilyen mondahagyomány a kunokkal, a kun származással kapcsolatban. Úgy tűnik, egészen más jellegű hagyományról van itt szó, mint a viszonylag közeli Rábapatona esetében, ahol a kutatás besenyő eredethagyományról tudósít, amelyet a lakosság egy része is elfogad, magáénak vall, nemcsak a környezet.²⁰ Rábapatona esetében pedig emögött nem áll egy népnevet jelölő településnév sem, mint Kunsziget esetében.

A korábbi helytörténeti irodalom csak érintőleg foglalkozott Kunsziget történetével illetve nevének és lakóinak eredetével. Az 1920-as évek végén például ezt olvashatjuk a községről: „Eredetileg egy község volt közigazgatásilag Öttevénnyel, Öttevénysziget név alatt. 1882-ben belügyminiszteri engedéllyel különvált és Kunsziget nevet kapta. Első telepesei állítólag kunok voltak, innen a neve. Állandóan a Héderváryak birtokában volt és többi birtokaik sorsában osztozott.

A török idők alatt sokat szenvedett, különösen akkor, amikor a Bécs ostromára induló török had földig lerombolta. A német zsoldos katonaság is több ízben sarcolta, úgy, hogy a falu népe utóbb meg is szűkölt s csak a 18. század elején települt újra.

¹⁹ TIMAFFY 1960.

²⁰ LACKOVITS 1972.

„Lakói régebben főként juhtenyésztéssel foglalkoztak, ma azonban inkább a ló-, szarvasmarha tenyésztés a fő jövedelmi forrásuk. Fő terménye a községnek a petrezselyem, amely mint exportcikk, európai hírnévre tett szert és vagontételekben szállítják külföldre. Egy évben 350-400 vagon is megy ki az országból.”²¹

Az 1960-as évek helyi történeti hagyományát foglalta vázlatosan Szabó Zsigmond. A település nevének eredetére vonatkozóan azt írja, hogy 1. Héderváry Lőrinc, a falu birtokosa a kunok és a jászok bírása volt. 2. „A második feltételezés szerint Kunszentmártonból jöttek volna a török dúlások után telepesek a faluba, bár ez nem valószínű, mert az Alföld pusztulása idején Sziget területe is lakatlan volt (1600-as évek). Az újratelepítés után pedig feltűnően sok horvát eredetű családi név van az anyakönyvekben.” Néhány dátum és adat a község történetéből: 1602. évi adóösszeírás szerint lakatlan. 1698-ban Medéty Mihály kanonok szerint „15–16 nyomorúságos kalyibából 161 lélek találtatott”. 1698 után a Viczayak birtoka, akik újratelepítik. Talán ekkor kerül be a sok horvát család. 1705-ben említik először Öttevény-Sziget néven. 1882-től Kunsziget a neve.²²

A helytörténeti irodalomnak ez a megállapítása korrektnek tűnik. Felemlíti és számba veszi a korábban valamilyen ok miatt feltételezett lehetőségeket. Azaz lehetséges, hogy a 14. századi Héderváry ős jász és kun kapitányságának emléke, esetleg egy alatta bekövetkezett telepítés emléke él tovább láten sen évszázadokon keresztül, s jelenik meg újra és újra bűvópatak módjára az emlékezetben és a múlt századi szóhasználatban. A második megállapítás is logikusnak tűnik, értelmezhető, hiszen a 20. században Kunsziget község egyetlen kun településsel került kapcsolatba, ez pedig Kunszentmárton volt. Oda került ugyanis a faluból fiatal kármelita szerzetesként a kunszigeti Keller Lőrinc Juvenál. Valószínűnek tartom, hogy a kunszentmártoni eredeztetés tőle, illetve kunszentmártoni kapcsolatától eredhet. Mint ilyet, szintén a falu nevének egyfajta utólagos értelmezési kísérleteként tarthatjuk számon.

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a falunév Kun- előtagjának eredetét nem tudtuk megnyugtatóan megmagyarázni. Addig, amíg a névváltoztatás belügyminiszeri iratanyagát, a névváltoztatási kérelem indoklását nem ismerjük meg, valamint a községgel, a község nevével kapcsolatban nem végzünk mindenre kiterjedő levéltári kutatásokat, valószínű nagyon nehéz lesz a elfogadható feleletet adni. A végső választ tehát a levéltári kutatásoktól várhatjuk, ha egyáltalán léteznek a már ismertetteknel jobb források. Ha nincsenek, akkor továbbra is megmarad ez a rejtély: Kunsziget, a kislalföldi településtörténet egyik érdekes kérdése.

---

²¹ KERÉKES 1930. 370., BARNA 1978.

²² Szabó é.n. 233–237.

IRODALOM

BARNA Gábor

1978 A győri zöldség. (Kéziratos gyűjtés)

FERENCZI Imre

1968 *A népmonda. Valóságélmény, hagyomány, költészet.* Budapest.

KEREKES Sámuel (szerk.)

1930 *Győr – Moson – Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr törv. hat. jogú sz. kir. város részletes ismertetője és monográfiája 1929–1930. évekre* Budapest.

LACKOVITS Emőke

1972 A rábapatonaiak eredethagyománya. *Arrabona* 14. Győr, 235–253.

SZABÓ Zsigmond (szerk.)

é.n. Kunsziget. In: *A szülőföldünk, a Kisalföld 1967. és 1969. évi versenyére érkezett helytörténeti munkák átdolgozott, gyűjteményes kötete.* Győr, 233–237.

TIMAFFY László

1960 Nagycsaládi hagyományok a Szigetköz népi temetkezésében. *Arrabona*, 167–178.

AZ ELSŐ KUNSZENTMÁRTONI VÁSÁR*

Presztízis, hatalom és érdek szimbolikus megjelenítése**

A forrás

„Folyó esztendő Pünkösöd hava 23^{dikán} el-érkezvén az a' szívből óhajtott örendetes idő, mellyben Felséges Koronás Appostoli Királyunk első Ferencz Tsászár által az 1807^{dik} esztendei szent Jakab Hava 31^{dkén} Kegyelemesen meg-erősített mező városi s vásári Fejedelmi Szabadságunk engedelmenek tárgyához képpest újj Városunkban első Újj Vásárunk tartattatott; minekelőtte pedig annak határ napja bé érkezett volna, kiválasztottak az ara szolgáló alkalmas helyet a' Város alsó végénél, úgy mindazonáltal, hogy a' Lóvásárnak rendeltük az ország út mellett lévő helyen éppen a' vermeknek által ellenében, a' Barom Vásárnak pedig fellyebb a' vájog gödröknek a' Kertek felőll való partyán a' Serház, vagy-is a' hármás halom felé ki-nyúlva: körötte pedig a' Tzédula házat, és fel-állítandó kortsma ház helyét néztük ki. A' kalmár kereskedők s mindenféle mester emberek áruló helyét pedig borozdákkal mingyárt a' Város végénél a' házaktól Cir: 100 ölnyi távolságra alkalmaztattuk.

Az első sorban első helyre, és másodikra a' bóltos kalmárok helyheztek, ezeknek végében második sorban Sáfrányosok, Gyóltos Tótok, Csipkés, és fűsűs tótok.

Az első sorban, 3^{dik} helyre a' vasáras, és vasat hordó Tótok, ezeknek végiben második Sorban az Asztalosok.

Az első sorban, 4^{dk} helyre matéríalisták, tirálisok, Szűrszabók, ezeknek végiben második sorban Sátoros zsidók.

Az első Sorban, 5^{dk} helyre Vékony Szabók, ezeknek végében második sorban, Kalaposok, Süvegese, Tükör és bitska árulók.

Az első sorban, 6^{dk} helyre Szűtsők, ezeknek végiben második sorban Szíjártók.

Az első Sorban, 7^{dk} helyre Tsismadiák, szinte második sorban is tsismadiák, közikben a' Lakatosok.

Az első Sorban, 8^{dk} helyre a' Debreczenyi Tsismadiák, a' második sorban is Tsismadiák.

Az első sorban, 9^{dk} helyre, Tímárok, Tserző vargák, ezeknek végiben második sorban a Kötél-jártók.

Az első Sorú Sátorok végiben az ország út, és a város felőll alkalmaztatnak, mézes Kalátsosok, Taljányok, és horvátok az ő materiajokkal, Képesek, Bitskások és réz művesek.

* Az első kunszentmártoni vásárral kapcsolatos kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram támogatta. (Ny.sz.: K 68902)

** A tanulmány első, rövidebb változata megjelent: Az első kunszentmártoni vásár. Presztízis, hatalom és érdek szimbolikus megjelenítése. *Néprajzi Látóhatár X. évfolyam 1-4. szám* 2001. 533-540.

A' Sátorak, és Kertek között ki-hagyott üres helyre alkalmaztattak Fazekas, Rotskás, hombáros, Tótok, Szitások, Rosztások, különösen pedig ezek vége felé közep formán a' réz, és atzél s bádog művesek.

Mindezeknek el-intézése után bé-következvén az Ujj vásár határ napja, Opotovszki Jóseff és Nyilas János Szűts mesterek igazgatása alatt a' gyülekező mindenféle Sokadalmasok ki-ki maga helyét rend szerént, és nagy Sokasággal elfoglalták.

Különös örömet gerjesztett a' vásárt ki-munkáló Nemes Magisztratus¹ Szívében leg-inkább az, hogy ezen most leg-először el-kezdett Ujj Vásárunkra igen sok számmal jelentek-meg mind az adók, mind a vevők, ugyanazon öröm ösztönéből búzdíttatván mindgyárt első napján a' vásárnak a' Privilegiumot² az össze gyülekezett Sokaság előtt leendő fel-olvasás, és publikálás³ végett következő tzeremóniával a' vásárban ki-vittek: az első hintóban Tek. Vesperess⁴ és helybéli Plebánus Majzik János, Pettársak Antal Káplány, Palatinnalis Assessor⁵ Bozoky András, és Executor⁶: Palatinnalis Assessor Pálóti István Urak fel-ülvén a' Privilegiumot magok vitték-ki; utánnak másik hintóba ord. Bíró⁷ Balla Jakab, Serr. Assessor⁸ Nagy János, 2^{dk} Bíró Belágyi György, Vnotar.⁹ Iffiú Bozoky András Urak, a' 3^{dk} hintóban, és a 4^{dk}ben a' több Tanáts béliek kísértették, temérdek Külső, és helybeli Sokaság mellesleg való Kisérsével, a' hintók előtt pedig mentek Szép tsomóssan Kik ruhában fel-öltözve 8 Lovas mind Gazda fiak Lobogó Zászlóval, a Lovasok előtt pedig mentek ugyan Ló hátakon 8 musikusok szép mars nótát pengető muzsika hanggal, Dobbal s Trombitával: Ílly rendel tehát meg-érkezvén éppen a' Tzedula ház vagy a' helyet most először alkalmaztatott Sátor eleiben, ottan, hogy az össze csoportozott Sokakág lássa, és hallja a Privilegiumnak fel-olvasását, Notarius Iffiú Bozoky András Ur egy magos Karszékre fel-állott, mellé bal és jobb kéz felől más két karszékre két Tanáts béli Belágyi György, és Szabó László urak, kik a' Privilegiumot Notarius Ur előtt fel-tartották; minek előtte pedig annak fel-olvasásához fogott volna, következő rövid beszédet mondotta az össze gyűlt sokaság alatt.

Érdemes hazafiak, s ezen Kun sz márton Újj Városában tartandó első Ujj Vásárra össze gyülekezett Sokaság!

Nem lehet Senkinek magát nagyobb bizodalomban helyheztetni, mint egy olyanra bízni, s magát ajánlani, ki felségessen tud, s szokot maga hívein, s jobbagyain segíteni, de mi is lehet Nemesebb, egy egy jó Szándék és tselekedett, mint a' hazának, s Köz-népeinek javait s boldogságait nevelni s öregbíteni, az igaz hív hazafiaknak pedig, és Polgári társaságoknak, Helységeknek, és abban Lakóknak díszes elő menetelen, és rendes ékesítésén köz gondos-

¹ Tanács, előljáráóság

² kiváltságlevél

³ közhírré tétel, kihirdetés

⁴ Vesperes = vice esperes = helyettes esperes

⁵ nádori ülnök

⁶ végrehajtó

⁷ rendes bíró

⁸ helységenkénti ülnök

⁹ Vnotar = vice nótárius = helyettes jegyző

sággal, és igyekezettel munkálkodni, valóban akkor tetszik-meg leg-inkább a' valóságos honnyai Szeretett, mikor az áttalában mindenekre, közönségessen pedig minden itt lakosra ki-terjesztetik, s fel-osztánk.

Ezen Nemes Város Magisztrátussa illy remínséggel, és bizodalommal viseltetvén Felséges Koronás fejedelméhez, a' ki sok alkalmatosságokban, sok esméretes, és hívséges szolgálattya által meg-mutatta Fejedelméhez buzgó hív Jobbágyi tiszteletét, és Szeretetét, ugyan ez Lelkesítette mondván ezen Nemes Magisztratust, hogy Kegyelmes Fejedelménél eszközöllye városi névvel, és 4 országos Vásárokkal leendő fel-ruháztatását, meg-is nyerte ezen régen óhajtott diszes nevet, és azzal össze kaptolt vásárokat, de koránt sem magának, hanem közönségessen a' hazának, s az illy alkalmatossággal öszve sereglett népségbeli Sokaságnak, és Lakossainak boldogításokra. Melly vásári terminusok mitsoda napokra, és idő szakokra engedtetek s rendeltettek a' Felség által, Kezemben tartó Kegyelmes Privilegium fel-olvasása közben kiki értelmessen meg-halhattya s értheti; addig-is pedig a' Felségnek ezen Velünk közlött Kegyelmességét különös érzékenységgel örökös háládatossággal vévén az ide öszsze sereglett Sokaságnak mint érdemes hazánk fiainak ide törekedő, s városunkat s vásárunkat meg-tisztelő szives hajlandóságukat illő és alázatos köszönettel vesszük.

Ezen köz beszédnek végezte után Vnotarius Bozoky András Úr az előtte két Tanács béli által tartott Vásári Privilegiumot elsőben maga valóságában Deák nyelven fel-olvasta, annak utánna hazai Magyar nyelvünkön megmagyarázta, melly alkalmatossággal míg a Privilegium fel-olvasatott két díszesen Kék ruhában fel-öltözött Iffiu kivont kardal állottak mellette, akkor egyszersmind nagyobb, és apróbb fegyverekből sok vivát kiáltások közben a' Lovasok, és arra rendelt gyalogok puska Lövésekkel feleltek, Ennek végeztével Ordinárius Varga János Úr bé-fejező beszédet mondott, mely így következett.

Valóban érzékeny örömet gerjesztett Nemes Város Magisztrátussa, és Lakossai Szivekben ezen régen óhajtott Városi Privilegiumal diszeskedő Szabadság, jól mondotta az Úr Vnotarius Uram, hogy ezen diszes városi nevet, és vásári szabadságot nem tsak magának a' Magistratus vagy Köz Lakossainak boldogításokra, hanem közönségessen a' hazának, s hazánk fiainak, és minden illy alkalmatossággal öszve sereglett népségnek szerzette legyen, mert valamint már Sok Városok diszeskedve fényeskednek illy Kegyelmes Fejedelmi Szabadsággal, úgy ezen régi hamvából most fel-emelkedett kisdéd Városunk is méltán örülhet és ditsekedhetik Felséges Fejedelmének ebbéli Kegyelmes ajándékával: Azért tehát az itt meg jelenő Nemes Magistratusommal óhajtott Szívből újítom Vnotarius Ur Collega Uramnak az ide Sereglett Sokasághoz nyújtott megköszönését, Leg-elsőbben is köszöni ezen Magistratus jelen álló két Megyebéli Magistratualis Tiszt Uraknak magok ebbéli meg-alázódásokat, és ezen tzeremóniának fent tartó disszére szolgáló Személylyes meg-jeleléseket. Köszöni egyszersmind másodsor az itt öszsze sereglett Sokaságnak első Vásárunk jelenlétekkkel való meg-tisztelését, végre óhajtya hogy a' Mennyi Felség mind Felséges Koronás Fejedelmünket, mind a' Tkttes Nemes

Districtusokat,¹⁰ mint ezen Ujj Vásárunk kegyes eszközlőit, mind ebben munkás helybéli Magistratist Lakossaival együtt hosszas esztendőig, egész Lelki és Testi erőiben, és békességben tartsa-meg.

Továbbá Vnotarius Ur által a' Vásár 3 Szegeletén a' Privilegium az első módon fel-olvasztatott, annak utánna egy 8 akós hordó Bor felhúzzattatván arra alkalmaztatott magossan fel-állított oszlopra, egy Kád alá-tétetett, onnent fejről a' hordóból a' Kádban folyván a' Bor, a' kinek kellett, a' ki a' Sokaság közül hozzája fért, ingyen elegendőt ivott, melly leg-nagyobb nevetséget okozott a' jelen volt nézőknek, mivel az össze csoportozott nép edényt, vagy a' Kádból merített, a' másik a' tele edényt a' Kezéből kiütvén, vagy el-ragadván, porral tele hánta, több részit a föld itta-el, nem az emberek, sótt az olyan borral másokat úgy összeöntözött, hogy egy némellyeknek ruhájukban száraz sem látszatván morgolódva mások nevetségére onnant el-ment.

Elérkezvén az Ebéd ideje 84 érdemes Úri Személyek mind leülők gazdagon meg vendégtettek az helybéliiket ide nem számítván, az Ebédet követte más nap viradtig a' szép musika és Táncz, ez rekesztette bé az Ujj vásári ünnepelő tiszteletet, melly a Később maradékok tudományára örökös emlékezetül ide fel-jegyeztettek.”¹¹

Forráselemzés – a hatalom és az új azonosságtudat rituális megszerkesztése

A fenti tanácsi jegyzőkönyvi bejegyzés fontos történeti forrásadalék nemcsak a kunszentmártoni vásárok történeti kutatásához, hanem egy társadalmi törekvés beteljesülésének – a mezővárosi cím elnyerése – elemzéséhez is. A leírt esemény, az első vásár ünnepélyes megtartása, betetőzése egy hosszabb folyamatnak, amelynek során a település vásártartási joghoz, valamint az ezzel együtt járó mezővárosi címhez jutott. Nemcsak gazdasági körülményei javultak tehát, hanem társadalmi státuszában is változott, emelkedett a település. Tanulságos lehet tehát vázlatosan felidézni az egész eseménysort, hogyan kapta meg Kunszentmárton a mezővárosi státuszt és a vásártartási jogot. Ez az áttekintés segít bennünket az első vásár jegyzőkönyvi leírásának a szimbolikus viselkedés szempontjai szerint való elemzésében is. Az első vásár ünnepélyes keretek között való megrendezésében ugyanis nemcsak egy szokványos ünnepséget látunk, hanem úgy véljük, hogy annak külsőségei, tárgyi és szövegi szimbólumai kifejezik a mezővárosi elit érdek-törekvéseit, tükrözik az aktuális társadalmi hierarchiát, a hatalomgyakorlás jelképes kifejezését, s jól mutatják a városi lakosság, nemcsak az elit, hanem az egész népesség társadalmi presztizs-növekedését, és utalnak öntudatának növekedésére és átszerkesztésére.

Az első vásár ünnepélyes rítusát felfoghatjuk ún. átmeneti rítusként is. Ezek a rítusok az egyéni és a közösségi élet olyan alkalmait kísérik, amikor

¹⁰ kerületeket

¹¹ Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Kunszentmárton község tanácsjegyzőkönyve (a továbbiakban J-Nk-SzML Ksztm tjk) X. (8) 507–510. 1174. sz. 1808. május 23. Megjelent szövegközlésként: Múzeumi Kurir III/1. 1976. 10–12., v.ö. BARNÁ 1976.

változás következik be az egyén vagy a közösség státuszában. Az a szerepük, hogy épp az átmenet az egyik állapotból a másik állapotba megkönnyítsék. Különösen hangsúlyosak ezek a szertartások az ún. első alkalomkor. Ilyen esemény volt Kunszentmárton életében is az elnyert mezővárosi státusz, de leginkább a vásártartási jog. Mind a városi státusz, mind pedig a vásártartás joga az ünnepélyes első vásár szertartásos megrendezésében kapott jelképes kifejeződést.¹²

Az előzmények 1803-ra nyúlnak vissza, amikor is a július 23-án megtartott jászberényi kerületi ülés után a kunszentmártoni küldöttek arról számoltak be, hogy amikor Túrkeve és Kisújszállás vásártartási jogot kértek, Steössel József főkapitány úgy nyilatkozott: „Ha a három megyében (Jászság, Nagykunság és Kiskunság) lévő valamely helység városi névre és országos vásár nyerésére számot és reménységet tarthat, azokra Kunszentmárton helységét méltóbbnak s érdemesebbnek tartja.”¹³ Ez a vélemény némi meglepetést keltett ugyan Kunszentmárton képviselő-testületében, de ennek hatására mondta ki az 1803. augusztus 15-i tanácsgyűlés, hogy kérni fogja a városi nevet és az országos vásárt. Figyelemre méltó e szándék indoklása, amelyet öt pontban fogalmaztak meg: 1. Kun Szent Márton helység országos útvonalba esik, s saját révátkelése van a Körös folyón, 2. Házainak száma közel 600, lakóinak száma circa 5000, 3. Számos helységgel van körülvéve, s azokkal együtt kénytelen távoli vásárokra fáradni, 4. Alkalmas fekvése miatt székhelye a Nagykun Jurisdictionnak (igazságszolgáltatásnak), 5. „Mivel az utóbbi országos pusztulás előtt is (1680-as évek, BG) Szent Márton már város volt”.¹⁴

A fentiek kapcsán érdemes néhány megállapítást tenni. Mindenek előtt azt, hogy a megfogalmazásból kiderül, hogy a 19. század elején miket tartottak a városi lét feltételeinek, kritériumainak. Fontos volt a közlekedés, a főútvonal melletti fekvés, a folyón való átkelés biztosítása ennek keretében. Lényegesnek tartották a helyi lakosság lélekszámát, azaz a felvevő piac nagyságát, amelyet még növeltek a környékbeli települések lakói is. A negyedik és ötödik hivatkozási alapjuk inkább csak presztízs jellegű, hiszen a nagykun igazságszolgáltatás központjaként Kunszentmárton piaci vagy gazdasági ereje, felvevő képessége nem nőtt számottevően. S természetesen ugyanilyen tudati presztízs jellegű indoklás az 1686 előtti városi létre való hivatkozás is. Ebben legfeljebb az a feltétlenül érdekes, hogy a települést 1719-ben újonnan megülő jászsági telepések is tudtak róla, s számon tartották az egy évszázaddal korábbi városi lét emlékét.

Az 1807-ben elnyert városi jog megszerzéséig, illetőleg az 1808 májusában megtartott első országos vásárig a folyamat megindításától, 1803 nyaratól négy-öt év telt el. Azaz a kunszentmártoniaknak volt idejük megtervezni és kialakítani az új helyzetnek megfelelő szimbolikus viselkedési módjukat. Ez a pár év egy lebegtetett átmeneti állapotot, „liminalitást” jelentett a községnek,

¹² VAN GENNEP 2007. általában, de különösen a 169–178.

¹³ J-Nk-SzML Ksztm tjk IX. (7) 296. ifj. Dósa József kunszentmártoni tanácsi jegyzőkönyvi cédláiból, Józsa László gyűjteményéből.

¹⁴ J-Nk-SzML Ksztm tjk IX. (7) 296. ifj. Dósa József kunszentmártoni tanácsi jegyzőkönyvi cédláiból, Józsa László gyűjteményéből.

s éppen ezt szolgálta, erre biztosított időt: az átmenet előkészítésére, megszervezésére és lebonyolítására. Figyelemre méltó, ahogyan elődeink a múltat értelmezték, és szimbolikusan felhasználták érveléseikben, azaz hogy egyszer már volt város a település, hogy neki jár (!) ez a jog, ez a státus.

A lassan haladó hivatali eljárás – az agensek, azaz az ügyben fizetségért eljáró megbízottak, nem lehettek nagyon rámenősek – 1807 július–augusztusában jutott végpontra. Az 1807. augusztus 29-én megtartott tanácsgyűlésben olvasták fel a bécsi ágens (ügynök, eljáró) levelét, amelyben közölte, hogy a király a vásári privilégiumot megadta, 1807. július 31-én aláírta, annak csak a kiállítása és elküldése maradt hátra. Ez a jó hír megpezsdítette a tanácsi testület életét.

Megkezdődött a konkrét intézkedések, a felkészülés időszaka. A megváltozott társadalmi státusnak, a városi létnek megfelelően szabályozták a tisztviselők öltözködését. 1807. szeptember 12-én történt az ugarföldek amúgy szokásos újraosztása. A nótáriusok és a tanácsbéliek külön 10 öl ugart kaptak azzal a kikötéssel, hogy „Ennek hasznából, mivel már Helységünk város léssen, a kik még becsületes Tanácsbélit illető Mente és Dolmán ruhával öltözködve nem volnának, azok a jövőbeliekkel egyetemben megszerezni és minden hivatalbéli foglalatosságokhoz megjelenni azon földnek elvesztése alatt köteleztetnek.”¹⁵

Ezzel a határozattal egy új identitást is megfogalmaztak: a városi vezető, a városi tisztviselő, a városi polgár öntudatát, amelynek külsődleges látható jegye a nemességhez közeli vagy egyáltalán nemesi viselet volt. A kék posztóruhával ezt akarták kifejezésre juttatni.¹⁶ A vásártartás jogát, s ezzel a mezővárosi címet elnyerő kunszentmártoni vezetők – akik az új vásárt „ki-munkálták” – korábbi és meglévő pozícióikat erősítették meg szimbolikus eszközökkel is, amikor előírták, elhatározták a kék posztóruha viselését. Ezzel saját társadalmi presztízst is emelték, növelték. Ez végső soron a hatalomban való megerősítésüket is szolgálta. Jóllehet, ezáltal mélyült a szimbolikus társadalmi különbség az egyes rétegek között. A tanácsi öltözködési rendelet ugyanis azt is sugallja, hogy még a tanácsbéliek egy része is gatyát hordott, azaz paraszti módon öltözködött. S ezt már nem tartották ildomosnak egy vásártartási joggal rendelkező városi településen.

Ezt a társadalmi eltávolodást, s annak szimbolikus kifejezését a viseletben, azonban a jegyzők az ünnepi beszédek metaforáival, képeivel, s az általuk nyíltan vagy burkoltan sugallt gondolatokkal enyhítik. Am ezzel szintén saját presztízst, hatalmukat erősítik. A városi címet és a vele járó vásártartási jogot a kegyelmes Fejedelemnek, azaz a királynak köszönik, de utalnak az elnyerésében folytatott saját szerepükre, fáradozásukra. S mindezt nem önmagukért, nem hivataluk megerősítéséért, hanem a hazának, a sokaságnak, az összesereglett népségnek hasznára, s javának előmozdítására tették. Azaz felbukkan a közjó szolgálatának gondolata. S mindezt saját szerepükre értik.

¹⁵ J-Nk-SzML Ksztm tjk X. (8) 410., ifj. Dósa József kunszentmártoni tanácsi jegyzőkönyvi céduáláiból, Józsa László gyűjteményéből.

¹⁶ Flórián 2004. Lásd még: Botka 2000. 198–206. (A szerző itt a jász és kun bandériumok öltözetéről ír, amelyben szintén dominált a kék posztó.)

A vásártartási és mezővárosi kiváltságlevél megszerzésének folyamata 1807 kora őszen már felgyorsult. Tóth Demeter bíró az 1807. november 14-i tanácsülésen jelentette be: „A Négy országos Vásár eránt költ és Városi névvel diszeskedő pecsétes királyi Szabadságunk megadatott.”¹⁷

Az új helyzet természetesen megkívánta az új funkcióknak megfelelő tisztviselők állítását. Erre 1809-ben került sor, mert korábban úgy döntöttek, hogy az első évben sem taxát (adót), sem „árusító”, sem „kimenő cédulát” nem adnak. Ennek megfelelően 1809. május 16-án döntöttek a legnagyobb részletességgel az új hivatalokról és vásári adókról. A város *vásárbírákat*, *taxaszedőket*, *cédulavizsgálókat*, éjjeli és nappali felvigyázókat nevezett ki és állított.¹⁸ A „Vásár Bírák” a „kisebb ügyeket, és bajokat” igazították el. Az árusoktól a taxát „Gátsi Jóseff Tanátsbéli egy tizedessel” szedte be, a „Ki-menő Tzedulák vizsgálására a’ hídhoz gyalog Kakuk Demeter, Az eren levő Gáthoz gyalog Gulyás István, A Verem hátra Ló-háton Kiss Albert, Péter Szegi Utra ló háton Berta István, Az Akasztófa, és a hármass halom közzé Ló háton Bozoky György” lett kijelölve. „Vásárban vigyázóknak Ló háton, úgy nappal, mint éjjel, a’ Város két Hadnagyja, és a’ Dlis Hadnagy, kiknek kötelességek lészen minden rossz emberekre szemessen vigyázni, tilalom elen járokra, boros edényeket törökre, éjjeli 9 óra után kóborlókra, borozókra, azokat, befogni a Tzedula házhöz késérteni, és bejelenteni” feladatukul kijelölték. A két tizedes „a’ Hadnagyokkal együtt az Excédálókat bé-hajtvan a’ veszekedők, Káromkodók gyanús Szemellyek vagy Tolvajok ha gyengébb bűnösökk találtnak 10=15 páltza ütésekkel ott helyben fenyítettnek, a’ nagyobb bűnösök a’ Városi áristomban hajtattatnak.”¹⁹

Mindez természetesen nemcsak a praktikus teendők megosztása volt, hanem az igazgatási hatalom megnyilvánulása, újabb intézményesülési lépése is. A vásártartással együtt járó új, kötelezően ellátandó szerepkörök a mezővárosban. Azt látjuk, hogy az igazgatási és a bíraskodási jellegű hatáskörök összekeveredtek, egymással összefonódtak.²⁰

A korabeli kunszentmártoni népnyelv a városi képviselő-testület tagjait *bennvalóknak* nevezte a századunkra már kikopott szóhasználat szerint, jelezvén, hogy érzékelik az irányításban, a város vezetésében, a hatalomban való részesedés fokait. A hatalom részesei, képviselők a *bennvalók*, a nép, a sokaság, a város közönséges lakosai pedig ki-nem-mondottan a kívül-valók. Azaz a hagyományozott megjelölés helyi terminusa a lakosság kettéosztottságának szimbolikus kifejeződése is.

A helység „Mező városi rangra” emelkedése szükségessé tette új pecsétnyomó készítését is.²¹ Ez természetesen az új jogi helyzetnek megfelelő szükséges lépés volt, amely kifelé jelezte a település megváltozott státusát, befelé

¹⁷ J-Nk-SzML Ksztm tjk X. (8) 429. ifj. Dósa József kunszentmártoni tanácsi jegyzőkönyvi céduláiból, Józsa László gyűjteményéből.

¹⁸ J-Nk-SzML Ksztm tjk XI. (9) 69–71.

¹⁹ J-Nk-SzML Ksztm tjk XI. (9) 69–72.

²⁰ TÁRKÁNY Szűcs 1976. 358–362. Az idézett helyen röviden bemutatja az 1836 előtti, valamint az azt követő vásárbírói szabályozást.

²¹ J-Nk-SzML Ksztm tjk X. (8) 471.

pedig nagymértékben hozzájárult a lokális öntudat megerősítéséhez, egy új városi identitás kialakulásához.

A vásár megrendezése és ünnepélyes megnyitása a ritualizálás és a korabeli társadalmi reprezentáció számos eszközével rendelkezett:

A *megörökítés, a transzcendentálás igénye* mutatkozik a jegyzőkönyvi feljegyzésben. Ebben az esetben a feljegyzés sem a rutinszerű, mindennapi jegyzőkönyvi beírás, hanem egy ritualizált írás, amely eltér a hétköznapi gyakorlatától, egyszeri, különleges. Ezt az ünnepi eseményt megörökítő jegyző, a nótárius is érezte, amikor a jegyzőkönyvei bejegyzés végére odaírta: „melly a Később maradékok tudományára örökös emlékezetül ide fel-jegyeztettek”. Az írásban rögzített eseményt a jegyzőkönyv tehát megörökíti, az írás tehát ebben az esetben az emlékéllátás fontos eszköze.²²

A városi és a jászkun kerületi vezetők, egyháziak, meghívott vendégek a város központjában gyülekezhettek, s csak a vásár megnyitójára vonultak át a városházáról az újonnan kialakított vásártérre, majd pedig vissza a „leülékes ebédre”. A gyülekezés helyéről ugyan kifejezetten nem szól a jegyzőkönyvi bejegyzés, de leírja az ünnepi kivonulást hintóval, meghatározott sorrendben. Az ünnepségre való gyülekezés, valamint a menet az ünnepi, hierarchizált, elkülönült térhasználatra is rámutat. Ennek *alapja a privilégium* és következménye, azaz a kiváltságlevelet a városházán őrizték, de első alkalommal kivitték a vásár megvalósulásának színterére, a vásártérre. Lényegében a barokkos pompát használó kivonulás a privilégiumnak, illetve az abban megfogalmazott királyi szavaknak, kiváltságoknak szólt.

A *vásártér felosztásának rendjét* is megtaláljuk az ünnepség jegyzőkönyvében. Ezt értelmezhetjük úgy is, hogy az „új város” megmutatta igazgatási hatalmát, valamint jelzi a vásár gazdagságát, vonzerejét. Más szavakkal ezek *hatalom- és presztízsnövelő tényezők*.

A *felvonulás jól tükrözi a vezetés hierarchiáját*, s annak társadalmi hátterét. Az első hintóban az egyház képviselői ültek, s csak utánuk jöttek a világi hatalom képviselői. E felállás azt sugallja, hogy társadalmi presztízsz dolgában első helyen a papság állt. Ez azonban Kunszentmártonban csak megszokottságokkal volt érvényes, mert a település, mint kiváltságos nagykun community, a redemptió jogai alapján kegyura volt egyházának. Azaz a város vezetői maguk választották meg papjaikat, a plébános halála vagy távozása esetén többes jelölésük alapján az egri püspök/érsek nevezte ki az új plébánost. A város tartotta kézben az egyházközség, a plébánia anyagi ügyeit is bizonyos fokig. Felügyelte az egyházi társulatok és alapítványok működését, az egyházi kisegítő személyzet felfogadását és működését. A plébánia és a plébános csak a plébániai földek gazdálkodását intézhette viszonylagos önállósággal.²³ A menetben a papság után következnek a személyükben nemes (Bozóky, Nagy) kerületi tisztségviselők, majd a város bírāja, másodbírája, segédjegyzője. Az uniformisba beöltözött, s *lobogókat vivő lovaslegények*, „Gazda fiak”, a hatalmat és társadalmi támogatóit jelezték („Szép tsomóssan Kík ruhában fel-öltözve 8 Lovas mind Gazda fiak Lobogó Zászlóval”), együtt-

²² BARNÁ 2000.

²³ Lásd JÓZSA 2008.

tal azonban képviselték a szélesebb gazdatársadalmat is, hiszen mind gazda-fiúk voltak. Ez lényegében a helyi bandérium „katonai vonatkozású ünnepi jelenlétét”, benne a zászlók jelképes szerepét mutatja.²⁴

Ünnepi ebéd. A vezetés és a nép elkülönülését jelzi még a leüléssel ünnepi étkezés, amelyen – a forrás szerint – csak a meghívott külső vendégek voltak nyolcvannégyen. Ezt táncmulatság követte, amelyen a szűkszavú leírás szerint csak a meghívottak, az elit tagjai vettek részt. Az étkezés, a bál az ünnep és ünneplés fontos tartalmi jegyeit, a bőséget (exces) mutatják.²⁵

A zenészek részvétele a menetben („a Lovasok előtt pedig mentek ugyan Ló hátakon 8 musikusok szép mars nótát pengető muzsika hanggal, Dobbal s Trombitával”), *menetmuzsika* – a zene és zenészek megjelenése önmagában is a rendkívüliséget, az ünnepélyességet, a hétköznapiatól való erős eltérést húzza alá. (A zenészek felállása nincs pontosan leírva, de a szöveg vonósokat, rézfúvósokat és dobosokat említ.)

A *tisztségviselői hierarchia* megmutatása: a vicenszéknek két tanácsnok tartja a privilégiumot; ez egyrészt a vezetés hierarchiáját is tükrözi, másrészt azonban a városvezetés egységét is kifejezheti, amely egységesen a közjó érdekeit szem előtt tartva vívta ki a vásártartás jogát, s a városi címet.

A *latin nyelvű királyi privilégium*²⁶ felolvasása, majd magyar nyelven való magyarázata talán értelmezhető a transzcendentálás és más oldalról a legitímálás igényével. Végül is ez a privilégium jelenti az első vásár megrendezésének legfontosabb kötött, „szakrális” szövegét. A latin nemcsak az egyház, hanem a hivatalos igazgatás, a műveltek, a hatalmon lévők nyelve. A magyar a köznép kommunikációs eszköze. A latin alkalmazása a hivatalosság, a törvény, és a törvényes elismerés szimbolikus kifejezése volt, a magyar nyelv pedig a népet, ebben az összefüggésben azt a népet és közjót szimbolizálta, amelynek érdekében a városi vezetés a vásártartási kiváltságot megszerezte. Együtt használatuk nemcsak a társadalom két rétegének elkülönülését, hanem egymásra utaltságát is jelezte.

A *rend*, a komolyság *felfüggesztése*: a fegyverekből lövöldözés, az oszlopra állított boroshordóból ivás, az ivásnál való tülekedés, a reggelig tartó mulatság az ünnepi hangulat túlaradását, a tobzódást, az ünnep során kitágított érvényű normákat mutatja. Ennek nyilván az ünnepi idő megismételhetetlensége miatt az volt a célja és értelme, hogy az eseményt az emlékezetben megörökítse, rögzítse, s ezáltal és ezután a rend ismét visszaálljon, sőt, az új rendet, a vásári és városi rendet majd a közönséges nép elfogadja.²⁷ Az ünnep a maga rítusaival és szimbólumaival a legjobb eszköz a hatalmon lévők törekvéseinek megjelenítésére és érvényre juttatására.

²⁴ BOTKA 2000. 167–259, különösen 218–228. Botka János közölte József nádornak és kíséretének 1805. július 16-i kunszentmártoni látogatásának leírását, amelyet barokkos pompával, a reprezentáció minden korabeli eszközét igénybe véve rendeztek meg. BOTKA 2000. 208–209.

²⁵ NYÍRI 1975. 139.

²⁶ LÁSD BARNÁ-PUSZTAI (szerk.) 2008. nyitó írása!

²⁷ A vásármíták jogi népszokásai viszonylag egységesen alakultak országszerte. Kötelező elemei voltak: a vásári engedély kihirdetése, ami a település előjáróságának feladata volt, áldomás, idegenek megvendégelése stb. A kunszentmártoni első vásár megnyitásából a karó-mászás másutt leírt szokása elmaradt. TÁRKÁNY SZÜCS 1981. 668–670.

Az első vásár ünnepélyes megrendezése előbb említett eszköztárával egy új identitás megszerkesztésének igényét is kifejezte, a mezővárosi parasztpolgári öntudat megfogalmazását, azaz egyfajta kulturális emlékezet kialakítását. Ebben a múlt a megalapozást jelenti, amelyre a jelen felépülhetett, de egyúttal már a jövőt is birtokba vehette a közösség, hiszen a vissza-visszatérő vásárok, az első alkalomnak kijáró ünnepélyesség nélkül is, már ennek az új társadalmi helyzetnek kifejezői, kommunikálói voltak.²⁸

Az ünnepi beszédek tartalmi elemei

Iff. Bozóky György vicanótárius az ünnepi alkalomhoz illően emelkedett hangulatú, patétikus beszédet mondott. Már a megszólítás: „hazafiak” is ezt jelzi. A „vásárra gyülekezett sokaság” megszólítással mind a helybelieket, mind az idegenből jötteket, elárusítókat s vásárlókat együtt és egyszerre szólította meg. Mind a hazafiak, mind a vásárra gyülekezett sokaság kifejezés egyfajta demokratikus szemléletet tükröz. Akiket még a beszéd megemlít, megjelenítik a korabeli magyar társadalom szinte teljes rendi szerkezetét: jobbágy (= alattvaló), lakosok (városi polgárok), városi magisztrátus, fejedelem (= király) – azaz megszólít mindenkit, akinek a városi/vásári privilégium megszerzésében szerepe lehetett. Legnagyobb hálával a vásári kiváltságot megadó királynak tartoznak. A beszéd egy új, egy jobb, egy korszerűbb fejezetet, egy új jövőképet sugall. Minden az újat, a hasznosat, a jövedelmezőt, a köznép javuló anyagi helyzetét sugallja, egy új kezdetet. Az alkalom: *új vásár*, a hely: *új város*. Ebben a helyzetben megfogalmazza a vezetők társadalmi feladatát és kötelességét: segíteni minden alattvalón, s szervezeteiken, amelynek célja a boldogságuk és előmenetelük növelése, a haza szolgálata. Ez a honszeretet. A következő szavakat és kifejezéseket használja ennek kifejezésére: király (fejedelem), szolgálat, boldogítás, érzelmek: öröm, hűség, szeretet, lelkesedés, köszönet, nemes szándék. Csupa pozitív fogalom, közösségteremtést kifejező érzés. Ez a képes beszéd természetesen azt sugallta a hallgatóságának, hogy lám, ilyen Kunszentmárton vezetése is, amely mindent megtett annak érdekében, hogy a település vásártartási jogot, illetőleg városi jogállást kapjon.

Varga János beszéde ugyanakkor már inkább a város vezetőinek és a meghívott előkelő kerületi, vármegyei vendégeknek szólt. A jegyzőkönyvbe a megszólítás, a hallgatóság köszöntése nem került bele. Beszédének első mondataiban azonban a jelenlévő vagy potenciális jelenlévő (megemlített) személyek: városi magisztrátus, közlakosok, hazánk fiai, fejedelem, vicanótárius, Hármaskerületi tisztviselők, sokaság, Hármaskerület. E felsorolás a kerületi törvényhozó, igazgatási és végrehajtói kört fogja át. A beszédnek szintén fontos eleme az alkalom megemlítése: első vásár, első vásár ceremóniái. A hely Kunszentmárton: kisded város. E szerénykedő megjelölés valószínűleg éppen az ellentét kiemelésével azt fejezi ki, hogy bár szerény, kisméretű településről van szó, mégis képes volt országos vásárok, azaz nagy dolgok megszervezé-

²⁸ Az emlékeztetről lásd: Assmann 1999. esetünkre különösen 49–59.

sére. Ebben a beszédben is felbukkan a vezetőkre való hivatkozás. A vezetők feladata: jog eszközlése. Ez azonban már koránt sem hangzik olyan pozitívan, hiszen kiemeli a vezetők jogalkalmazási gyakorlatát. A beszéd érzelmekre utalást is hangsúlyosan tartalmaz, s ez: az érzékeny öröm, a szabadság szerep. Külön szól a jelenlévő tisztségviselőkhöz. Ezzel egyrészt őket ismeri el, másrészt a hallgatóságnak megmutatja, hogy a megyei/kerületi adminisztráció vezető tisztségviselői is, lám, érdemesnek tartották Kunszentmárton meglátogatását ebből az alkalomból. Nem is annyira áttételesen ez is hatalmuk megerősítésének szimbolikus eszköze lehet, hiszen a ritka vendégek jelenlétét a város vezetői saját érdemükként is értelmezik.

Ha áttekintjük a fentieket, azt láthatjuk, hogy egy erősen kifelé forduló, a jelenlévőket összefogó, pozitív érzelmekről és mindenki által elfogadott társadalmi cselekvések szintjén összekapcsoló beszédről van szó. Benne a 19. század első éveiben még ható felvilágosult abszolutizmusnak bizonyos szóhasználata érződik - boldogítás, mások szolgálata. Addig, amíg a vicenszónarius inkább a jelenlévő sokasághoz szólt, az ordinarius inkább a jelenlévő vendégekhez intézte szavait.

Összegzésként – a település társadalmának új státusza

Az első kunszentmártoni vásár egész eseménysora, tér- és időszerkezete, az elhangzott ünnepi beszédek, a rendezés tárgyi kellékei igazolják, hogy az ünnepség, a rítus a társadalmi kontrollnak egyik formája volt. Jelzi, hogy a vásár térszerkezete, a cselekmények és beszédek sora, az ünneplés, azaz a rítusok egy korlátozott és korlátozó hatalmi viszonyok megszerkesztésének stratégiáját alkotják.²⁹ Ugyanakkor a társadalmi kommunikáció szabályozott formáját is egy átmeneti rítusban.³⁰ A ritualizált cselekvések élhetnek százados szimbolikus ősi formákkal, de bevezethetnek innovációkat, újításokat is.³¹ Ezt az összetettséget, rétegzettséget látjuk a kunszentmártoni első vásár rítusánál is. A rendezők merítenek a szimbolikus hagyományokból, új elemeket szerkesztve hozzájuk, s belőlük alakítják ki az *egyszeri, mégis tradicionális első vásári ünnepséget*. Ha a rituálist gyakorlatnak tartjuk, a megformáltság, a rögzítettség, az ismétlés nem feltétlenül tartoznak a lényegi jellemzői közé.³² Az első vásár esetében sem ismétlődött semmi. Azaz az első vásár megtartásának ritualizált formáját a rendkívüli körülmények egyik kezelési módjaként foghatjuk fel,³³ amely szimbolikus eszközeivel megerősítette a korabeli kunszentmártoni társadalom hatalmi és érdekviszonyait, erősítette a város vezetőinek tekintélyét, de növelte a mezővárossá lett település minden lakójának öntudatát is.

²⁹ BELL 1992. 8.

³⁰ BELL 1992. 89., ASSMANN 1999. 49–59.

³¹ BELL 1992. 91.

³² Bell 1992. 92.

³³ Bell 1992. 92.

IRODALOM

ASSMANN, Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BARNA Gábor

- 1976 Az első kunszentmártoni vásár. *Múzeumi Kurir* III/1. 10–12.
2000 Vendégkönyvek kegyhelyeken, kórházakban és szállodákban – a ritualizált viselkedésmódok új, írásos formái és forrásai. In: KUTI Klára–RÁSKY Béla (szerk.) *Azonosságok és különbségek. Mai néprajzi kutatások Ausztriában és Magyarországon. Konvergenzen und Divergenzen. Gegenwärtige volkskundliche Forschungsansätze in Österreich und Ungarn.* Budapest, 29–42, 29–44.

BARNA Gábor – PUSZTAI Gabriella (szerk.)

- 2008 „...Kőrös vizinek napkeleti partján...” Kunszentmárton, a mezőváros. Kunszentmárton.

BELL, Christine

- 1992 *Ritual theory, Ritual Practice.* Oxford University Press, New York.

BOTKA János

- 2000 *Kunok – jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai.* Antológia Kiadó, Lakitelek.

FLÓRIÁN Mária

- 2004 „Kékbeli” közrendűek. In: ANDRÁSFALVY Bertalan–DOMOKOS Mária–NAGY Ilona (szerk.) *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára.* L'Harmattan, Budapest, 69–81.

JÓZSA László

- 2008 A város és plébániája. In: BARNA Gábor – PUSZTAI Gabriella (szerk.) „...Kőrös vizinek napkeleti partján...” Kunszentmárton, a mezőváros. Kunszentmárton, 255–275.

NYÍRI Tamás

- 1975 Homo festivus. In: SZENNAY András (szerk.) *Régi és új a liturgia világából.* Szent István Társulat, Budapest 138–152.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

- 1976 A vásár és jogi népszokásai. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.) *Vásártörténet–hídivásár.* Hortobágyi Intéző Bizottság, Debrecen, 333–376.
1981 Vásárnyitás. In: TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások.* Gondolat, Budapest, 668–670.

VAN GENNEP, Arnold

- 2007 *Átmeneti rítusok.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

KUNSZENTMÁRTON ÉS A NAGYKUNSÁG

Kulturális alkalmazkodás és a mezővárosi kultúra

Furcsának tűnhet első pillanatban, hogy valaki Kunszentmártonnak és a Nagykunságnak a kapcsolatával foglalkozik. Hát nem természetes, hogy Kunszentmárton a Nagykunság része? Még a nevében is viseli a kun- előtagot, s egyike a hat nagykun városnak. A kunszentmártoni római katolikus Szent Márton plébániatemplom főbejárata fölött ott láthatjuk az ágaskodó, kardot tartó oroszlánt, a Nagykunság címerét. Az 1990-es rendszerváltozás után hamarosan visszakapta nevét a Kerületi ház utca, amelyben máig áll a nagykun kerület székháza és börtöne. Bár lehet, kevesebben tudják, hogy az utcanév innen származik.¹ Bellon Tibor, a Nagykunság 18–20. századi történetének és paraszti, parasztpolgári műveltségének kutatója a tájról írott kismonográfiájában úgy fogalmaz, hogy Kunszentmárton „kulturálisan és etnikailag eltér” a többi nagykun településtől, „így – néprajzi értelemben – nem számíthatjuk a Nagykunsághoz”.²

Az alábbi, éppen Bellon Tibor tiszteletére írott tanulmány éppen azt kívánja megvizsgálni, hogy valóban így van-e ez? Hogy vajon a Nagykunsághoz való két évszázados tartozás közigazgatásilag, hagyott-e és milyen erős nyomokat Kunszentmárton város mindennapi életén, kultúráján? Kérdés az is, hogy maga a Nagykunság mennyire tekinthető kulturálisan egységesnek, kulturális egységnek? S ha – feltételezésem szerint – nem, akkor vajon milyen eltérő és milyen közös, egymást összekapcsoló kötelékek fűzik össze Karcag, Kunmadaras, Kunhegyes, Kisújszállás, Túrkeve és a vizsgálatunk elsődleges tárgyát képező Kunszentmárton településeit?

Történeti kutatásokból és régészeti ásatások eredményeiből ismert, hogy Kunszentmárton közvetlen szomszédságában a középkor folyamán több kun szállás, település létezett, amelyek a török hódoltság sanyarú viszonyai között elnéptelenedtek, elpusztultak. Ilyen volt Bábocka³, amely ma Öcsöd része, ilyen volt Homokszállás⁴, ahonnan értékes kun ékszerlelet került elő. E településekkel és a többi ma létező nagykun helységgel ellentétben, Kunszentmárton már a kunok magyarországi letelepedése előtt lakott templomos hely volt, amint a neve is mutatja. Erre utal a város neve, a plébániatemplom patrocíniuma, Szent Márton, aki Szent István idejétől kezdve Magyarországnak társ-patrónusa, s egyik leginkább tisztelt szentje. A nagy tisztelet gyökere, hogy Márton a pannóniai Savariában, a későbbi magyar Szombathelyen született. A kunokat itt tehát keresztény magyarok mellé telepítették. Hasonló történeti gyökerű társa városunknak a Kiskunságban Kunszentmiklós.

Kunszentmárton első biztos említése, 1215 után kun lakóit valószínűleg rögtön a kunok tatárjárás utáni végleges vissza- és letelepedésekor kapta. Ettől

¹ JÓZSA 1990. 10.

² BELLON 1979. 7.

³ GYÖRFFY Lajos 1956. 54., KÁLDY-NAGY 1982. 250–252.

⁴ V.ö.: GYÖRFFY Lajos 1956. 34.; KÁLDY-NAGY 1982. 185–186.

kezdve kun jellege, a kursági Kolbáz-székhez, a későbbi Nagykursághoz tartozása sem a középkorban, sem a későbbi századokban nem volt kétséges. Részbe volt a Nagykurságnak a török hódoltság alatt, részbe volt annak 1702. évi eladásakor, s a többi településsel együtt viselte az 1745. évi visszavásárlás, önmegváltás, a redemptio anyagi terheit is. A történeti, a helytörténeti és gazdaságtörténeti szakirodalom Kunszentmártont minden kétség nélkül a Nagykurság részeként tárgyalja és vizsgálja a 18-19. században. Ezekben a munkákban azonban már megtalálhatók azok az okok, amelyek miatt a néprajzi, s a nyelvjárási irodalom és kutatás Kunszentmártont a nagykursági paraszti kultúra illetőleg nyelvjárási vizsgálatakor figyelmen kívül hagyja.

Három lényeges körülményt kell megemlítenem:

1. a török hódoltság alatt valószínűleg teljesen elpusztult községet a 18. század elején (1718–19) Jászapátiból és Jászsós-szentgyörgyről kirajzó lakosok telepítették újjá.⁵ Nagy valószínűséggel tehát nem az eredeti lakói költöztek vissza.
2. Ezzel az újjátelepítéssel függ össze, hogy Kunszentmárton – eltérően a többi nagykun várostól – nem református, hanem római katolikus település.⁶
3. Az egykori Kolbáz-szék, a későbbi Nagykurság területének történeti változásával függ össze, hogy Kunszentmárton és egykor volt egyik pusztája Mesterszállás, területileg nem függtek össze a többi nagykun város egységes területi tömbjével.⁷

Ezekre hivatkozva Bellon Tibor nagykursági kismonográfiájában elzárkózik Kunszentmárton paraszti kultúrájának a többi nagykun várossal való együttes tárgyalásától, Kunszentmártont kulturálisan nem sorolja a nagykun települések közé. De vajon igaza van-e? A különböző egyházhöz/felekezetekhez tartozás vajon elégséges alap-e, hogy Kunszentmárton kulturálisan valóban különbözzék Nagykurság többi részétől? Örsi Julianna a Nagykurság vidékének néprajzi körülhatárolásáról értekezve nem fogalmaz ilyen mérvben, de rendre olyan példákat hoz Szolnok Megye Néprajzi Atlaszából, amelyek az elkülönülést, a különbözőséget hangsúlyozzák.⁸ Véleménye szerint Kunszentmárton lakossága nem is tartja magát kunnak.⁹

Az eddigi néprajzi, történeti néprajzi vizsgálatok során ezeknek az elkülönítő tényezőknek tulajdonítottak kizárólagos meghatározó jelentőséget, s nem vettek tekintetbe semmilyen velük szemben ható, a nagykun településeket egymáshoz közelítő, integráló erőt vagy erőket, amelyek hatására Kunszentmárton kulturálisan is beépült a szűkebb Körös-mente, és a tágabb,

⁵ BARNÁ 1994.; DÓSA–SZABÓ 1933–34. 42–45.

⁶ V.ö.: BARNÁ 1994.

⁷ V.ö.: BELLON 1979.; BARNÁ 1994.

⁸ ÖRSI 1999. Én más példákat emeltem ki az atlaszlapokról akár Kunszentmárton Nagykursághoz, akár tágabb térségekhez való kötődése, akár jászági reliktumai tekintetében. Leginkább persze magához az eredeti teljes forrásanyaghoz: Szolnok Megye Néprajzi Atlaszához kell fordulnunk. Most is hangsúlyozom, hogy nagy szakmai bűn és felelőtlenség a több mint 20 éve elkészült második kötetet kéziratban heverni hagyni.

⁹ ÖRSI 1999. 93. Nem tudom, ezt a véleményét honnan veszi. A kunszentmártoniak is kunnak tartják magukat, ám elsősorban a területhez tartozás alapján, azaz nem vérségileg, de ez tudatban nem válik élesen el.

Nagykunság, Tiszántúl környezetébe. Pedig csupán elméleti síkon is kikövetkeztethető, hogy Kunszentmárton 18–19–20. századi kulturális képe e két tényező – a jázsági eredet és a Kunsághoz való hasonulás – kölcsönhatásában, ezek eredőjeként alakult ki.

Feltételezésem, hogy Kunszentmárton eltérő táji eredete, vallási különbözősége ellenére is az említett kulturális alkalmazkodási (akkulturációs) folyamat következményeképpen alapvetően nagykunsági, tiszántúli település, amely megőrzött néhány jázsági eredetűnek tartható műveltségi elemet. Ennek igazolására a továbbiakban részletesebben írok a város 18–20. századi életét meghatározó tényezőkről, elsősorban a meghatározó paraszti réteg, a parasztpolgárság kultúrájáról, s kulturális alkalmazkodási folyamatáról (akkulturáció). Mindezek alátámasztására példáimat elsősorban a Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz kiadott első kötetéből merítem.

Az 1719-ben a Jázságból újratelepült Kunszentmárton kulturális integrációja több szinten is bekövetkezett a 18–19. század folyamán.

1. Kunszentmárton jázsági eredetű lakossága 1719-től kezdve bekerült a Nagykunság közigazgatási keretei közé, amelynek általános szabályozói és fejlődési iránya rá is érvényes volt. Különösen így volt ez a Nagykun Kerület életét is alapvetően és azonos módon meghatározó és szabályozó 1745. évi önmegváltás (redemptio) után. Ez mindennek előtt az azonos közjogi állapotot, a közjogi összetartozást, a kiváltságokban való azonos részesedést és a redemptio elindította nagyjából hasonló gazdasági-társadalmi alakulást kell a közigazgatási összetartozás mellett, ám azzal szoros összefüggésben megemlítenem. Ez nemcsak a nagykun városokra volt igaz, hanem a két Kunság és a Jázság, a Hármas Kerület minden településére is. Ezek nagyjából azonos ún. mezővárosi fejlődést indítottak el minden nagykun településen, melyet a helyi gazdasági, társadalmi és ökológiai tényezők, termelési tapasztalatok és hagyományok kisebb-nagyobb mértékben színezték, befolyásoltak.¹⁰

A kiváltságos helyzet, a kiváltságokhoz ragaszkodás, s a kiváltságok megőrzésének kényszere és igénye, a kiváltságokban való részesedés a nagykun városokban sajátos öntudatot, gondolkodást és mentalitást alakított ki, amely nyomaiban még ma is föllelhető egyes családtörténeti visszaemlékezésekben. A 19–20. század fordulóján pedig még tárgyi anyagokban, szimbólumokban is föllelhető volt, főleg a történeti hagyományok, kiváltságokat igazoló írásos emlékek, szóbeli hagyományok ápolásán. Kunszentmártonban sok családnál megvan vagy megvolt a jázsági kirajzás emlékét a tanácsi jegyzőkönyvben megörökítő, s onnan kimásoltatott ún. „Megszálló Levél” kéziratos példánya.¹¹ Ez lényegében ugyanaz a jelenség, mint sok karcagi családnál a családi irattárban megőrzött tanácsi jegyzőkönyvi másolatok a nagy futásokról. Lényegében mindkettő egyfajta érdekérvényesítéshez szolgáltat hivatkozási jogalapot. A „Megszálló Levél” ellenére, amely épp a jázsági származás emlékét fogalmazza meg, magukat kunnak tartják.¹² Ebben erősíti őket

¹⁰ DÓSA–SZABÓ 1933–34. 51. skk.; BELLON 1973.; Bellon 1996.; SZABÓ 1974. 71–80.;

¹¹ BARNA 1994.

¹² V.ö.: 9. jegyzet!

nemcsak a község nevének kun- előtagja, vagy a határban lévő Kőttön-halom mondája¹³, hanem a nagykun kerületi székhely, a nagykun kerületi igazságszolgáltatás (iurisdictio) máig élő emléke, amely a Kerületiház utca 1990 utáni visszaállításával sokakban felújult és megerősödött. Nagyon tanulságos a Scheftsik György szerkesztette Jász-Nagykun-Szolnok vármegye című, két háború között kiadott megyei ismertető. A megye történetének és akkori jelenének leírása után sorra bemutatkoznak a megyei települések, a kötet végén a fontosabb helyi intézmények és meghatározó helyi személyiségek felsorolásával. Figyelemre méltó, hogy a régi kunszentmártoni gazda-, iparos- vagy értelmiségi családok magukat mind „kun” eredetűnek mondják.¹⁴ Ekkor természetesen már több mint fél évszázada a kiváltságos Hármaskerület, illetve ennek részeként a Nagykunság megszűnése és a „Muszaj vármegye” megalakítása után vagyunk. Azaz bizonyos emlékek már elhalványodhattak. Kunnak tartják a kunszentmártoniakat a környékbeli, a tiszazugi települések lakói is. A helybeliek történeti tudatára és hagyományaira természetesen nagymértékben hatottak a helytörténeti kiadványok, s a helyi újságoknak a település múltjával foglalkozó cikkei, amelyek egészen a második világháborúig fontosak voltak a helyi gondolkodás formálásában.¹⁵ A Kunszentmárton életét a 19. században nagymértékben befolyásoló, ám a városból már elköltözött Szilárdfy család pedig számon tartja, hogy századunk elején egyik tagja, Szilárdfy Lajos kunszentmiklósi vasutas még ismerte a kun Miatyánkot.¹⁶ Az önmagukról alkotott véleményüket nyilvánvalóan nem szabad figyelmen kívül hagynunk, de látnunk és tudnunk kell, hogy azt külső tényezők hogyan alakították, vagy máig hogyan alakíthatják, módosíthatják. Az önkép, a csoporttudat tehát tudatos szerkesztés révén jön létre.

A Nagykunsághoz való tartozásnak az anyagi kultúrában számos nyoma van. Ezt szinte magától értetődőnek tekinthetjük. A 18. század elején ugyanis egy más természetföldrajzi adottságok közé költöző vállalkozó szellemű népességnek magától értetődő természetességgel kellett alkalmazkodnia megélhetése érdekében az új, helyben talált társadalmi és ökológiai körülményekhez. Az ennek hatására kialakult vonások legtöbbször egységesen jellemzi a nagykun városokat részint azért, mert a Nagykun Kerület, vagy a Hármaskerület, esetleg a helyi városi/községi tanácsok nagyjából hasonló vagy azonos rendelkezései folytán, hasonló vagy azonos természeti és gazdasági körülmények közepette jöttek létre. Ezek városképi, település-szerkezeti meghatározók szinte mai napig. Közéjük tartoznak a városszéli rakodók vagy

¹³ Eszerint Kőttön kun király itt halt meg egy csatában. Holttestére vitézei egy-egy kalap földet hordtak, s így keletkezett a Kőttön-halom.

¹⁴ SCHEFTSIK 1933. 103–114. (Kunszentmárton) 114–116. (Mesterszállás)

¹⁵ VERES 1927, DÓSA–SZABÓ 1933–34. E szerzők munkái először folytatásokban a Kunszentmártoni Híradó (1919–1945) hasábjain jelentek meg nyomtatásban. De más, korábbi kunszentmártoni újságok is, mint a Közérdek vagy a Kunszentmárton és Vidéke is közöltek hasonló írásokat. Bár éppen az utóbbi lap elsősorban a Tiszai alsó járás településeivel foglalkozik, azaz kevésbé a Nagykunssággal, de ekkor már a kiváltságos kerületek megszüntetése utáni időben vagyunk.

¹⁶ A kunszentmártoni Szilárdfy családban ez a kézirat máig öröklődik, s a kun/kunszentmártoni öntudat szimbolikus kifejezése a morva-német Standhaft családban, amely Szilárdfyra magyarosított még 1848 előtt.

lógerek,¹⁷ a vagyonvédelem miatt csoportosan telepített vermek,¹⁸ a szőlős- és epreskertek. Kunszentmártonban máig működik az *Alsó lóger*, a vermeknek a földrajzi nevekben él az emléke: Vermek alja, Veremhát, nyomokban máig megtalálhatók a péterszögi és Kötön-halmi szőlők¹⁹, amelyeket egy 1831-es rendelet után telepítettek s létezik az Epreskert is.

A nagykunsági gazdasági-társadalmi helyzet sajátos vetülete a redemptus parasztpolgár öntudat és mentalitás. Ennek Kunszentmárton építkezésében is megtaláljuk a nyomát a kurialis építkezésre jellemző ambitusos, keres oszlopos, népi klasszicista lakóházak megjelenésében, bár a 19. századtól kezdve a városrendezési törekvések és rendszeres átépítések kevés emléket hagytak belőlük.²⁰ E népi klasszicista építkezésnek legszebb emlékei a Nagykunsággal szomszédos Tisza menti településeken: Tiszaszentimre, Tiszaszőlős községekben volt látható. Átvette Kunszentmárton lakossága a 19. század második felében a mélykék, *kunkék* bútorokat is, adataim szerint elsősorban a kis- és középparaszti réteg.²¹ A módos, kismemesi, nagygazda és/vagy tisztviselő társadalom azonban ekkor már más divatot követett.

A Tisza jobb partjáról, a Jászságból a Tiszántúlra telepedett lakosság fokozatosan, de szervesen beilleszkedett azokba a nagyobb kulturális egységekbe, amelyeknek a Nagykunság is csak egyik része, s határai sokkal nagyobb, eltérő kiterjedésű tiszántúli, alföldi területeket ölelnek körül.

Ezekbe a nagyobb egységekbe való beilleszkedés szempontunkból nagyon fontos, hiszen ennek révén Kunszentmárton jász eredetű lakossága a többi nagykun település kultúrájához is közelebb került. E kulturális övezeteket, áramlatokat gyakran a kulturális jelenségek szintjén is megragadhatjuk. A gazdálkodás területén, az anyagi kultúrában a Szolnok Megye Néprajzi Atlasza (SzMNA) szerint ilyen, elsősorban tiszántúli jelenségnek lehet tekinteni a *vetőzsák* általános használatát a századfordulón, szemben a jászsági *vetőabrosz* használattal²², a lábon álló termény *gaz* nevét²³, a gabona *kötetlen* kezelését, ennek teljes eszköz- és műszókinccsével együtt²⁴, a *nyomtatás* kizárólagosságát²⁵, a *csép* és *cséplés*²⁶ hiányát, amely eszköz az első világháborúig a Jászságban még fel-felbukkant, a kenyérsütésnél a *pár*²⁷ használatát.

Beépült Kunszentmárton abba a szűkebb környezetbe is, amelyet Békés és Csongrád megyék északi, északkeleti részei, valamint a Tiszazug jelentettek.²⁸ Szükségszerű is ezirányú integrációja, hiszen területileg nem függött össze a többi nagykun város egységes tömbjével, s újabb telepés lako-

¹⁷ BELLON 1973., BELLON 1979. 103, 170.

¹⁸ BELLON 1973 158–161., BELLON 1979. 107.

¹⁹ Az Alsólágert nemrég számolták fel. BOGNÁR 1978. 161.

²⁰ BELLON 1979. 175–177.

²¹ BELLON 1979. 178. Lásd a birtokomban lévő Mária-háziooltár szekrénykáját, vagy a korabeli ülőbútorok mélykék huzatját.

²² SZABÓ 1973. 67., SzMNA I.1. (kommentár kötet), I. 2. (térkép kötet) I.II.1. kérdés.

²³ BELLON 1979. 98. SzMNA I.1. és I.2. kötet a 2.II.1. kérdés; v.ö.: ÖRSI 1999. 94.

²⁴ SZABÓ 1973. 68., SzMNA I.1. és I.2. kötet a 8. kérdés.

²⁵ BELLON 1973. 148–154., SZABÓ 1973. 68., BELLON 1979. 99–103.

²⁶ SZABÓ 1973. 68., SzMNA I.1. és I.2. kötet 9. kérdés.

²⁷ SzMNA I.1. és I.2. kötet 62. kérdés. GULYÁS 1973. 70–72.

²⁸ SZABÓ 1973.

sait is a Körös völgyből, az említett területekről nyerte. Ennek máig jelképi érvényű emléke a volt kunszentmártoni piactéren, az egykori plébániakert mellett álló Szeplőtelen Fogantatás szobor, amit 1773. augusztus 1-én emeltetett Papp István Békésszentandrásról Kunszentmártonba költöző lakos a város lakosai közé történt befogadása előtt tett ígéretének beváltásaképpen.²⁹ Ez azt is jelzi, hogy Kunszentmárton kiváltságai révén nagy vonzerőt jelentett a környező települések lakói számára. Házassági kapcsolatai is mindinkább a környék, a Körös völgy és a tágabb vidék katolikus településeivel kötődtek össze. A házassági kapcsolatok vizsgálata egy közösség kialakulása és működése szempontjából természetesen nagyon fontos. A nagykun városok mindegyike e tekintetben sajátos gyakorlatot alakított ki. A nagyfokú endogámia mellett időről időre változott egy-egy település a házassági köre. Karcag házassági kapcsolataiban elzárkózott több nagykun településtől. Nincs tehát a házassági kapcsolatokban megnyilvánuló kunsági egység.³⁰

Kunszentmártonnak a települési környezete, a Körös völgy és különösen a Tiszaság aprófalvas terület volt. Ez a körülmény nagymértékben elősegítette Kunszentmárton kézműiparának viszonylagos fejlődését és megerősödését³¹, valamint a 19. század elejétől vásártartási és mezővárosi kiváltság, jog megszerzését³², hiszen megfelelő nagyságú felvevő piacot biztosított a város ipara számára. Saját lakossága mellett ezeknek a településeknek megfelelő szintű ellátására hivatkozva kérte Kunszentmárton a 19. század elején a vásártartási jogot, s az ezzel együtt járó mezővárosi címet, amit 1807-ben meg is kapott. Hasonló településföldrajzi tényezőkkel a többi nagykun város nem rendelkezett. Ők egymás szomszédai és konkurensei voltak, amely sem a lendületes iparfejlődésnek, sem a vásártartásnak, a felvevő piac méretének nem kedvezett. A vasút múlt század közepi kiépülése után azonban az egyes városok helyzeti energiája megváltozott.

A 19. századi Kunszentmárton piaci és vásári kapcsolatai a szűkebb környéken kívül inkább a dél-alföldi térség felé kötődtek. A legfontosabb vásáros helyek Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Szentes, Csongrád, Szarvas és Orosháza voltak.³³

2. Az a szűkebb környezet, amelybe Kunszentmárton a Körös alsó folyása mentén beépült, az Tiszántúlon és az Alföldön belül is több kisebb tájegység találkozási sávja, valamint egyúttal jelentős, különböző irányból érkező migrációk, gazdasági hatások határterülete, találkozási övezete is. Ebbe a határterületbe, különböző hatások érintkezési sávjába azonban nemcsak Kunszentmárton tartozott bele, hanem más településekkel együtt a többi nagykun város is. Földrajzilag ugyanis a Nagykunság-vidék, a Tisza középső folyásának mente az Alföld közepét jelenti, lényegében egyforma távolságra a Bihari hegységtől és az Északi-középhegységtől. A különböző irányból érkező

²⁹ DÓSA-SZABÓ 1933–34. 246., JÓZSA 1999. 231–234. Az 1719. utáni első évtizedben a jázságiek és másunnan érkezők endogám házasságát említi: SZABÓ 1973. 54–55.

³⁰ ÖRSI 1978.

³¹ EPERJESSY 1968. 235., SZABÓ 1973.

³² BARNA 1976.

³³ ECSÉDY 1982. 274.

árucsere kapcsolatoknak, munkaerő vándorlásnak a szélső övezetét jelentette, egyúttal pedig találkozási pontját is. E kapcsolatokról nagyon szemléletesen tájékoztatnak a századfordulóra vonatkozóan a Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz térképlapjai.³⁴

Földrajzi fekvésük miatt ezek a hatások másképp és másképp, másfajta érvénnyel hatottak az egyes nagykun településekre. Addig, amíg a Nagykunság északi részén fekvő Kunmadarason, de még Kunhegyesen és Karcagon is erős északi, Heves és Borsod felől érvényesülő hatást tapasztalunk, annak intenzitása sokkal délebbre fekvő Kisújszállás, Túrkeve és Kunszentmárton esetében már sokkal gyengébb. Kunszentmártonban Dél-Alföld felől, a Kelet felől és a Duna-Tisza köze felől, nyugatról érkező hatások sokkal erőteljesebbek, mint a tőle északabbra fekvő városok esetében. A keleti, Erdély és Bihar felől érkező hatások természetesen a Nagykunság keleti részén: Túrkeve, részben Karcag és Kunszentmárton esetében, de különösen a Körös-völgyben érvényesültek erősebben. Ettől északabbra kevésbé megfoghatóak. Mindezeket az irányokat és hatásokat természetesen a földrajzi fekvés mellett a korabeli szárazföldi és vízi közlekedési utak is befolyásolták.

Ezek a gazdasági, árucsere és migrációs kapcsolat-szálak természetesen magát a Nagykunságot is megosztották egy északi és egy déli tömbre. A Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz tanulsága szerint bizonyos kulturális jelenségek határait a Szolnok - Kisújszállás, valamint a Túrkeve – Kunszentmárton vonalon lehet nagyjából rögzíteni. A két tömböt, az északi és a déli részt más-más hatások érték, amelyek befolyásolták a paraszti kultúrát is. Bizonyos migrációs jelenségek is nagyjából ezen az említett vonalon találkoztak, érintkeztek.

Addig, amíg aratási munkára a Szolnok-Túrkeve vonaltól délre eső településekre főleg a Duna-Tisza közéről érkeztek, a Nagykunság északi részére a „Felvidékről”. Az árucsere kapcsolatok Körös völgyi kelet-nyugati iránya miatt Túrkeven pl. azonos típusú *tövisboronát* találunk, mint Kunszentmártonban és egyáltalán a Körös völgyében. Ezek jórészt román vándorárusok révén érkeztek mindkét településre. *Olávilla* néven ismerik és használták a hasított ágú favillát Kuncsorbán és Mesterszálláson, Kunszentmárton egykori pusztáin³⁵, valamint Túrkeven és Kunszentmártonban. Ezeket szintén a Körös völgyében Erdély felől, Biharból érkező román vándorárusoktól, valamint Szarvas környéki tótoktól szerezték be egykor. A Kisújszállás – Karcag vonaltól északra részben felvidéki, részben pedig nyírségi vándorárusok árulták.³⁶ A Dél-Nagykunságban, Kunszentmártonban és a szomszédos Tiszazugban a törkölyből víz hozzáadásával készült gyenge minőségű bor neve *csiger*, Kunmadarason és Karcagon *kanibor* és *lőre*,³⁷ amely ott északi hatásra mutat, s máris két övezetbe sorolja a táj északi és déli településeit. A fonás lábbal hajtható kerek eszközét a Tiszántúlon *rokkának*, a Tiszától nyugatra pedig *rofkának* hívják. A nem kerek eszköznek a Tiszántúlon gyakoribb a *gyalogrokka*

³⁴ SzMNA I.1. és I.2.

³⁵ DÓSA-SZABÓ 1933–34. 91–101, 101–111.

³⁶ SzMNA I.1. és I.2. kötet 13. kérdés.

³⁷ SzMNA I.1. és I.2. kötet 17. II.6. kérdés.

neve, míg a Tiszától nyugatra a *guzsaly* megnevezése.³⁸ Egységesen jellemzi a Nagykurság vidékét, de a délebbre eső területeket is a *kantaszekér*, amit kemenében főzéshez használtak.³⁹ Csak a Nagykurságban ismert a takarmányhordó ponyva és annak *hara* neve.⁴⁰ Ezt Kunszentmártonban sosem használták. A kukoricát a Nagykurságban *tengerinek* nevezik, Kunszentmártonban azonban a *kukorica* terminust használják.⁴¹

A tornácnak a Szolnok-Kisújszállás vonaltól északra *ámbitus* a neve, attól délre – így Kunszentmártonban is – *gádor*.⁴² A kendertörő eszköz sem egységes formailag a vizsgált területen. A Nagykurság északi részén a kender első törésére többségében sima élűt használtak, a déli részen pedig fogazott élűt.⁴³ A szellemi kultúra néhány területén is tapasztaljuk a Nagykurság vidékének egy északi és egy déli tömbre való elkülönülését. Szolnok Megye Néprajzi Atlaszának 97. kérdéscsoportja szerint a maszkos alakoskodók neve Kunhegyesen és Kenderesen, valamint a tőlük északra fekvő Tisza menti településeken *pócúrka*. Ezt a terminust a megye délebbi tiszántúli részein nem ismerik.⁴⁴ Karcag, Kunmadaras és Kunhegyes kistáji kisugárzása is hozzájárult ahhoz, hogy a Nagykurság közigazgatási különállásának megszűnése után, a 20. század első felében a kun tudat kiterjedt a Nagykursággal szomszédos településekre is. Ma még a Jász-Nagykun-Szolnok megyei településeken is gyakran hallhatjuk, hogy Mezőtúr, Kenderes és a Tisza menti községek lakói is kunok. Itt nyilván egy táji és egy csoport-tudat elbizonytalanodásáról és kiterjedéséről van szó. A kiterjedés azonban jelzi, hogy a Kursághoz tartozás (hamis) tudatának is pozitív megítélése van még napjainkban is.

Kunszentmárton esetében a meghatározó kulturális övezetek közül talán a legerősebb hatást a Dél-Alföld, a Körös-Tisza mente fejtette ki. A település fekvésénél fogva szükségszerűen ehhez kapcsolódott a legtöbb és legerősebb szállal. Ezzel a vidékkel kötötték össze házassági kapcsolatai, s erre a szomszédos vidékre gyakorolt erős szívó hatást a jász-kun kiváltságokban való részesedés is. Ennek is megmutatkozik egy-két kulturális elemben a jelenléte. A táplálkozás kultúrában például szembeűnő, hogy Kunszentmárton a Dél-Alfölddel együtt inkább a tarhonyát részesíti előnyben, addig a Nagykurság más részein a lebbencs népszerűbb volt.⁴⁵ A Dél-Alföldhöz hasonlóan Kunszentmártonban a töltött káposztát *szármának* nevezik.⁴⁶

Kifejezetten a Dél-Alföld felé kapcsolta Kunszentmárton népét két évszázadon keresztül a búcsújárás, a máriaradnai pünkösdi búcsú. A helyi val-

³⁸ SzMNA I.1. és I.2. kötet 51. kérdés.

³⁹ SzMNA I.1. és I.2. kötet 54. kérdés.

⁴⁰ SzMNA I.1. és I.2. kötet 47. kérdés.

⁴¹ SzMNA I.1. és I.2. kötet 14. kérdés.

⁴² SzMNA I.1. és I.2. kötet 41. kérdés.

⁴³ SzMNA I.1. és I.2. kötet 51. kérdés.

⁴⁴ BARNA 1997. 289, 303. Itt jegyzem meg, hogy Szolnok Megye Néprajzi Atlaszának második, a szellemi kultúrát és a nyelvjárossokkal kapcsolatos kérdésköreit feldolgozó kommentár- és térképkötete sajnálatos módon húsz éve nem jelent meg. Az általam feldolgozott kérdéscsoportokat igyekszem külön tanulmányokban a kutatás számára hozzáférhetővé tenni. SzMNA II. kötet 97. kérdés. V.ö.: BARNA 1997.

⁴⁵ SzMNA I.1. és I.2. kötet 58. kérdés.

⁴⁶ SzMNA I.1. és I.2. kötet 60. kérdés.

lások tudatban és gondolkodásban ez összefügghetett a letelepedés történetével is, hiszen a jársági kirajzást vezető jászapáti kisbíró, Radics István az 1720-as években ott nyert Mária közbenjárására csodálatos gyógyulást. Kunszentmárton népe ettől kezdve a radnai búcsút mintegy „nemzeti búcsújárásának” tekintette, s egészen a trianoni határok meghúzásáig Máriaradnát minden év pünkösdjén felkereste. A radnai szent hely olyan közel állt lelkéhez, hogy a templom mellett kunszentmártoni családok felállították Szent Rókus szobrát, s kunszentmártoni adományokból készült a kegytemplomban máig látható keresztút képsora is.⁴⁷ Radna nagy búcsúja a vallási élet megújításához is új ösztönzéseket adtak. Ott ismerkedtek meg a kunszentmártoniak 1850-ben a múlt században megújított rózsafüzér imádkozási és társulati formával, az élő rózsafüzérrel.⁴⁸ A radnai pünkösdi búcsúnak alkalmanként még gazdasági jelentősége is lehetett a kunszentmártoniak számára – ott vásárolták a hosszúszerű racka juhokat.⁴⁹ A búcsújárás kapcsán egyéb jellegű kapcsolatok is szövődhettek. Saját családi hagyományunkból tudom, hogy a múlt század végén a radnai búcsúra tartó elődeim mindig ugyanannál az orosházi gyócsos tót családnál szálltak meg útközben, akiknek aztán visszaadták a szállást akkor, amikor azok a kunszentmártoni vásárokra jöttek. A már említett rózsafüzér társulat jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy bizonyos iparosokat csak a szomszédos Szentesen, a távolabbi Szegeden vagy éppen Pest-Budán találtak meg. Szentesre és Szegedre utukat összekapcsolták zárandoklatokkal Szent Anna illetőleg Havi Boldogasszony ünnepére. Figyelemre méltó, hogy a múlt század második felében a dél-alföldi római katolikus vallásos életben a kunszentmártoni Mezey kántorok énekeskönyveik révén fontos szervező szerepet töltöttek be.

3. Az eddigiekben azt tekintettük át vázlatosan, hogy Kunszentmárton társadalomtörténetét és kultúráját mely és milyen szálak fűzik/fűzték a közelebbi és távolabbi tiszántúli, alföldi tájakhoz, ezen belül pedig a Nagykunsághoz. Ám felmerülhet a kérdés, hogy minden összekötő szál ellenére nem maradtak-e sokkal erősebbek a jársági kapcsolatok, kulturális vonások Kunszentmárton esetében? Vegyük sorra a befolyásoló tényezőket!

Az 1719. évi jársági kirajzás és Körös menti megtelepedés az új községet alapító jársági (és később máshonnan is verbuválódó) népességet egy másik közigazgatási egység, a Nagykunság keretébe kötötte. Az új lakhely a kibocsátó ősi szülőföldről a korabeli közlekedési viszonyokat tekintve jelentős távolságra került. Sok vonatkozásban eltérő természetföldrajzi környezetet, más ökológiai körülményeket találtak a telepések új lakhelyükön. A leglényegesebb természetföldrajzi különbség a táj vízrajzában volt. Amíg a Járság területén csupán kisvizek és mocsarak, lefolyástalan területen voltak, addig Kunszentmárton egész területét és gazdálkodását nagymértékben befolyásolta a Körös folyó. Ez különösen a halászatban hamarosan jelentős eltéréseket okozott. Már az új lakhelykeresést a tanácsi jegyzőkönyvben megörökítő elbeszélés utal az eltérő halászati technikából és eszközkészletből adódó

⁴⁷ BARNÁK 1992., BÁLINT–BARNÁK 1994. 178–182, 267–282.

⁴⁸ BARNÁK 1998.

⁴⁹ BARNÁK 1992. 216.

különbségre: „... a Körözs Vize mellé érkezvén, bizonyos Öcsödi embereket tanáltak, Kik a Vizezt Kecével halászták, mivel pedig ők olyan állót Soha az előtt nem láttak, igen Csudálkoztak rajt”.⁵⁰

A társadalmi helyzet természetesen nem változott. Az új lakóhely kiválasztásának egyik elsődleges szempontja éppen az volt, hogy a Jászországban élvezett kiváltságokhoz hozzászokott lakosok továbbra is privilegizált területen szerettek volna élni. Ezért döntöttek Kunszentmárton pusztá meg-szállása, megülése, betelepítése mellett.⁵¹ Az első időben, az első néhány évben természetesen szinte minden kapcsolat a kibocsátó Jászapátival és Jászalsószentgyörggyel kötötte össze a telepés közösséget. Rövid ideig még házastársakat is az ősi szülőföldről hoztak.⁵² A jászapáti plébános adott és nyitott nekik anyakönyvet. A Jászországból hoztak kántortanítót Lenkes Péter licenciátus személyében, a Jászország egyházi központjából, Egerből kértek és kaptak papot.⁵³ Ezért került Kunszentmárton Mesterszállással együtt egészen az 1994. évi egyházmegyei határok rendezéséig az egri főegyházmegyéhez. Jóllehet, Kunszentmárton kegyura volt egyházának, mindig az egri egyházmegyéből választott plébánosokat és terjesztett fel az egri püspökhöz, érsekhez jóváhagyásra. Eger kulturális hatása az egyházmegye hovatartozás mellett később az iskolai révén is a 20. századig érvényesült. Kunszentmárton a Hármaskerület egyik városaként rendszeresen küldött követet Jászberénybe a kerületi gyűlésbe, rendszeresen tartott kapcsolatot a Jászország és a Hármaskerület fővárosával. Ám ez már nem jelentette a jászországi kultúra erőteljes befolyásoló szerepét.

Az egyházi közigazgatási, az iskolai hatás valóban a 20. század közepéig erőteljesen hatott, ám mind a házassági kapcsolatok, mind pedig a gazdasági kapcsolatok más irányba fordultak. S amilyen mértékben Kunszentmárton beépült szűkebb és tágabb tiszántúli környezetébe, olyan mértékben távolodott el egykori jászországi műveltségétől. Ez elméletileg is megérthető folyamat, egyazon jelenségnek két oldala.⁵⁴ Ennek eredményeképpen azt mondhatjuk, hogy Kunszentmárton 19. századi kultúrája, különösen a 19. század végére már annyira átalakult, hogy abban jászországi elemeket alig találunk. Különösen érvényes ez - amint előbb láttuk - a gazdálkodásra, az ezzel összefüggő anyagi kultúra egészére. Szolnok Megye Népírajzi Atlaszának kérdéseinél felbukkanó kunszentmártoni sajátosságokat azonban, amelyek a szűkebb környezettől elütnek, kézenfekvőnek tűnik egy jászországi eredettel magyarázni. Reliktumszerűen ugyanis találunk ilyen jelenségeket. Jászországi vagy esetleg dél-alföldi sajátosságnak tekinthetjük a *tarhonya* népszerűségét a *lebbencsel*

⁵⁰ BARNÁ 1994. 7, 13. A kece jellegzetesen folyóvízi használatra alkalmas szerszám. A nagyvizeket nélkülöző Jászországban ismeretlen. Az első találkozás rácsodálkozása után azonban a későbbi évtizedek egyik legfontosabb kunszentmártoni halászati eszköze lett. Az eltérő vízrajzi adottságok miatt a kece ismeretlen másutt a Nagykurságban. V.ö.: SZILÁGYI 1966., SZILÁGYI 1974. Írásaiban Szilágyi Miklós a halászat vonatkozásában szemléletesen ábrázolja a letelepedő jászországiak alkalmazkodási folyamatát.

⁵¹ BARNÁ 1994.

⁵² SZABÓ 1973. 54-55.

⁵³ DÓSA-SZABÓ 1933-34. 120-124.

⁵⁴ BARABÁS 1963. A kulturális integrálódás és differenciálódás egybefonódó folyamatáról van szó.

szemben.⁵⁵ Vagy a kenyérsütésnél az általános használatú *pár* mellett megtalálható volt Kunszentmártonban a *morzsolt kovász* is.⁵⁶ A mindenütt meglévő halotti tor egykori étrendjében Kunszentmártonban jelen volt a *kalács* és a hideg étel, míg a megye más részein meleg ételt, a Tiszántúlon paprikás húst tálaltak fel.⁵⁷ A halotti tor étrendjének tekintetében Jász-Nagykun-Szolnok megye átmenetet képez az Alföld középső része és Észak-Magyarország (Jászság, Palócföld) között.⁵⁸ Kifejezetten Dél-Alföld felé mutató kulturális elem a töltött káposzta származása neve.⁵⁹

A szellemi kultúra terén, nyilván a vallással is összefüggésben, már több, a Jászsággal rokonítható jelenséget ismerünk. Diószegi Vilmos kutatásai egyértelműen igazolták, hogy a markoláb lény és kifejezés előfordulása, ismertsége biztos jele a palócföldi vagy a jászsági kirajzásnak. A *markoláb* szót gyerekijesztőként Kunszentmártonban is ismerik.⁶⁰ Megvan Kunszentmártonban a *pünkösdi köszöntő ének* halvány emléke is.⁶¹ Jóllehet, ez szintén lehet Szeged vidéke felé mutató szál is, hiszen a pünkösdi köszöntő ének nagyobb területen ismert. Az aprószenteki vesszőzésnek közelmúltig gyakorolt formája és mondókája a Jászsággal állítható párhuzamba.⁶² Külön megemlíthetjük a nagyszombati féregűzés, *kolompolást*, valamint a századfordulóig viszonylag erős kunszentmártoni *búcsújárás* szokását.⁶³ Ez utóbbi természetesen nem településhez és tájhoz, hanem felekezethez köthető kulturális elem.

A vallással kevésbé összefonódó szokások és hiedelmek esetében már jóval kevesebb a Jászsággal, s a jóval több a szűkebb tiszazugi, tiszántúli környezettel összekötő elem. Ekként említhetjük a vénlányok május 1-i kicsúfolását, a Szent György napi hiedelmeket és mágikus cselekményeket, a pásztorkodás folklorisztikus jelenségeit, amelyek a pásztormigráció révén inkább a nagy tiszántúli legelők, a Hortobágy, illetőleg a Duna-Tisza közti legelők: Kiskunság, Bugac felé mutatnak.⁶⁴

Összegezőképpen megállapíthatjuk:

Kunszentmárton eredeti, 18. század elején döntően Jászapátiból kitelepült lakossága, kiegészülve a környező települések népével, szervesen beépült a Nagykunság közigazgatási keretébe, s ez kulturális téren is maradandó nyomokat hagyott a műveltség terén. Kunszentmárton beilleszkedése egy nagyobb, alföldi kulturális egységbe közelebb hozta a többi nagykun városhoz. Önmagában azonban a Nagykunság, a nagykun városok összefüggő

⁵⁵ SzMNA I.1. és I.2. lebbencs, tarhonya.

⁵⁶ SzMNA I.1. és I.2. kötet 62 kérdéscsoport, GULYÁS 1973.

⁵⁷ SzMNA I.1. és I.2. kötet 68. kérdéscsoport, GULYÁS 1973.

⁵⁸ T. BEREZKI 1986. 101.

⁵⁹ SzMNA ???, T. BEREZKI 1986. 70. (térkép: 69.)

⁶⁰ DIÓSZEGI 1968. 231., BARNA 1989. 658–660.

⁶¹ SzMNA II. kötet 99. kérdéscsoport: Pünkösdi királyné (kézirat), Barna Gábor feldolgozása.

⁶² BARNA 1978. 64.

⁶³ BARNA 1978. 63–64.

⁶⁴ BARNA 1979., SzMNA II. kötet 81. kérdéscsoport: Vénlánycsúfoló szokások (kézirat), Barna Gábor feldolgozása; pásztormigráció SzMNA I.1. és I.2. kötet 29. kérdéscsoport.

vidéke sem tekinthető kulturálisan egységes területnek. Gyakorlatilag minden egyes nagykun város a mindennapi élet és műveltség területén önálló, sajátos egységnek tekinthető nemcsak a helyi hatótényezők, mint bizonyos önkormányzati lehetőség, egyes időszakban házassági endogámia miatt, hanem a migrációval és az árucserével is összefüggő kulturális ráhatások miatt is. Szilágyi Miklós – ugyan a Körös völgyi mezővárosok kutatása kapcsán – a mezővárosi társadalmat olyan érdekközösségként határozta meg, amely nemcsak a termelési szférát szervezi és szabályozza, hanem bizonyos szabályozókkal a kultúra karakteressé alakulását is befolyásolja. Kis túlzással azt lehet tehát mondani, hogy minden mezőváros, s köztük a nagykun városok és jelesen Kunszentmárton is, jellegzetes karakterű, más mezővárosokkal össze nem téveszthető. Ezt a mezővárosi kultúrát azonban, írja Szilágyi Miklós, nem lehet műveltségi elemekkel jellemezni, mert „minden jellemzőnek vélt műveltségi elem elterjedési határa messze túlnyúlik a mezővároson”.⁶⁵

A mezővárosi lakosság széleskörű és sokrétű kapcsolatokat tartott fenn környezetével.⁶⁶ Kunszentmárton esetében legerősebb gazdasági integráló térségnek a Csongrád és Békés megyei, Körös völgyi, dél-alföldi térség tűnt. A járszági származás emléke alig néhány vonatkozásban mutatható már csak ki. Kósa László a paraszti polgárosulásról és a népi kultúra táji megoszlásáról Magyarországon írott könyvében a korábbi kutatásokra alapozva megrajzolja a két nagytáji központ: Szeged és Debrecen, valamint tágabb környezetük képét. Debrecen bezárkózónak, az általa befolyásolt vidéket, a Hajdúságot és a Nagykunságot konzervatívnak, megrekedtnak írja le. Szegedet nyitottnak, új hatások befogadójának és elindítójának, a Dél-Tiszántúlt pedig a „legnyitottabb alföldi vidéknek” látja a századforduló idején.⁶⁷ Kunszentmárton közjogi története miatt ekkor még erős szálakkal gyökerezett a „konzervatív, megrekedt” Nagykunságban, de mindennapi élethelyzete, gazdasági és társadalmi kapcsolatai a nyitottabb dél-alföldi régióhoz kötődtek. Az egykori „frontier” szellem ekkorra már természetesen elmúlt az „őslakosságból”. Ám mindig nyitottabbnak mutatkozott, mint a többi nagykun város: toleránsabb volt már a 19. század elején is a kereskedelemben feltűnő zsidókkal szemben, s könnyebben (ha nem is könnyen!) befogadott, de el is bocsátott polgárokat.

A 19. század folyamán megindult, s a század utolsó harmadában Kunszentmártonban felgyorsuló polgárosulás révén mind nagyobb számú értelmiség: tanító, jogász, tisztviselő, vállalkozó telepedett le a városban. A Nagykun kerület megszűnése után (1876) az egykori Kerületi Házban Magyar Királyi Járásbíróság kapott helyet. Létszámában megerősödött a bevándorolt református és zsidó lakosság, amely a 20. század elején templomait is felépítette. Az ő életmódjuk egy másfajta kulturális mintát követett, eltérőt a helybelitől, egy nyitottabbat, amely azonban hasonló volt akkor már a városokban, s amely nagyon gyorsan hatott a város földműves lakosságára és iparosságára.

⁶⁵ SZILÁGYI 1980. 171.

⁶⁶ SZILÁGYI 1980. 174.

⁶⁷ KÓSA 1990. 109–118, 134–154. Kósa László itt lényegében karakteresebben megfogalmazza Bálint Sándor véleményét Szegedről. V.ö.: BÁLINT 1980.

1910-től polgári iskolai képzés is elindult Kunszentmártonban. Ez az új mezővárosi paraszt-polgári kultúra alig ismert a kutatás előtt. Kunszentmártonban egyik kifejezője Bozsik Kálmán kerámikus mester, aki – elszakadva a paraszti használati kerámiától – jórészt a paraszt-polgári ízlés kielégítésére törekedett.

A nagykun városok, s köztük Kunszentmárton lakossága tehát olyan mezővárosi kultúra hordozója, amit műveltségi jegyekkel nehéz jellemezni, mivel a legtöbb kulturális jelenség az egyes városoknál nagyobb területre jellemző, vagy éppen nincs meg mindegyik településen.⁶⁸ Ilyen egyediségében sajátos kulturális képet mutatott minden nagykun mezőváros. Legfőbb összetartó erőt az azonos társadalmi helyzet, a kiváltságos kerülethez való tartozás jelentette. De – amint láttuk – már abban az időben is a műveltségi elemek szintjén az egyes városok más-más tájhoz kapcsolódtak, más-más irányba fordultak. Azt mondhatjuk, hogy az alapréteget egy alföldi jellegű kultúra jelenti, amely történeti, konkrét földrajzi, gazdasági, vallási stb. okok következtében felülrétegződött, átszíneződött. A Nagykunság felbomlása, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye megalakulása után a múlt század második felétől, utolsó harmadától nagyjából hasonló, természetesen eltérő intenzitású, de lényegében hasonló polgárosulás következett be minden nagykun településen. Ennek révén e városok, nem feladva múltjuk és helyi színezetű műveltségük egészét, arra többé-kevésbé építve egy más közigazgatási egységbe, alakuló-változó gazdasági rendszerbe szervesültek, amely életüket, mindennapjaikat egy másik szinten még jobban egységesítette. Kunszentmárton ennek folyamán a Tiszaúgy gazdasági és kulturális központi szerepére törekszik, s néhány évtizeden keresztül járási székhelyként annak valóban közigazgatási központja is volt. A több évszázados soros kunsági összetartozás tudata azonban nem múlt el nyomtalanul. Jóllehet ma ritkábban tartanak Nagykun Viadalokat, sportversenyeket, de létezik a Nagykun Városok Szövetsége, amely közös rendezvények, kiadványok támogatásával, szimbolikusan mégis ezt a valamikor összetartozás-tudatot ápolja.

A fentiek alapján tehát Kunszentmártont a Nagykunság néprajzi vizsgálatánál teljesen figyelmen kívül hagyni helytelen. Sajátos vonásainak, a Nagykunssággal egyező vagy éppen eltérő tulajdonságainak, érdekérvényesítésének vizsgálata nemcsak helyi eredményeket hozhat, hanem közelebb visz a Nagykunság és kultúrájának, elsősorban a Nagykunszágon és a Tiszaúgytúl belől lejátszódó kulturális folyamatoknak megértéséhez.

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1980 A „szögediség”. Egy mezőváros példája. *Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához* 7. Budapest, 161–165.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok*. Budapest, Szent István Társulat.

---

⁶⁸ SZILÁGYI 1980. 171.

BARNA GÁBOR

- 1976 Az első kunszentmártoni vásár 1808. május 23. *Múzeumi Kurír* 21. szám, Debrecen, 10–12.
- 1978 Kunszentmártoni és tiszazugi szokások. *Jubileumi Évkönyv* 1953–1978, József Attila Gimnázium, Kunszentmárton, 62–64.
- 1979 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*. Budapest, Akadémiai
- 1989 Fejezetek a palóc néphitből. In: BAKÓ Ferenc (szerk.) *Palócok* IV. Eger, 595–678.
- 1992 A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3. Budapest, 209–244.
- 1994 A mai Kunszentmárton megalapításának története. A „Megszálló Levél”. Várostarténeti és néprajzi tanulmányok 2. Kunszentmárton.
- 1997 Maszkos alakoskodások – térképeken. A néprajzi kartográfia alkalmazása népszokások szinkronikus elemzésében. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXVIII. Szeged, 285–318.
- 1998 Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulatának jegyzőkönyvei 1851–1940. *Devotio Hungarorum* 5. Szeged.
- 2001 Az első kunszentmártoni vásár. *Presztizs, hatalom és érdek szimbolikus megjelenítése*. Néprajzi Látóhatár X. 1–4. 533–540.

BELLON TIBOR

- 1973 *Karcag város gazdálkodása*. Földművelés. Szolnok, 1973.
- 1979 *Nagykunság*. Budapest, Gondolat.
- 1996 *Beklen. A nagykunsági mezővárosok állattartó gazdálkodása a XVIII–XIX. században. Történeti-néprajzi tanulmány*. Karcag.

T. BEREZCKI IBOLYA

- 1986 *Népi táplálkozás Szolnok megyében*. Debrecen.

BOGNÁR ANDRÁS

- 1978 *Pesty Frigyes helynévtárából I. Jászkunság*. Kecskemét – Szolnok, Katona József Megyei Könyvtár – Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár.

DIÓSZEGI VILMOS

- 1968 A palóc etnokulturális csoport határa és kirajzása. Az égitestet evő mitikus lény, a markoláb elterjedtségének tanulságai. *Népi kultúra - népi társadalom* I. 217–251.

DÓSA JÓZSEF – SZABÓ ELEK

- 1933–34 *Kunszentmárton története I*. Kunszentmárton.

ECSÉDY FERENC

- 1982 Adatok a kunszentmártoni vásárokról és piacokról. (Gyűjtötte és közzéteszi Barna Gábor.) In: BEREZCKI Ibolya – SZABÓ László (szerk.) *Kunszentmárton és a Tiszazug kisipara*. Szolnok, 257–279.

EPERJESSY GÉZA

- 1968 *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686–1848*. Budapest, Akadémiai.

GULYÁS ÉVA

- 1973 Kenyér- és kalácsütés Jászapátiban és Kunszentmártonban. *Tiszazugi füzetek* 1. Kunszentmárton – Szolnok, 69–75.

GYÖRFFY Lajos

1956 *Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez.* Szolnok.

JÓZSA László

1990 *Kunszentmárton utcanevei.* Kunszentmárton.

1999 *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 4. Szeged.

KÁLDY-NAGY Gyula

1982 *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása.* Békéscsaba, Békés Megyei Levéltár.

KÓSA László

1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* Debrecen.

ÖRSI Julianna

1978 *Karcag házassági kapcsolatai a 18–19. században.* Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 203–214.

1999 *A Nagykunság néprajzi körülhatárolása.* *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* XI. 93–96.

SCHEFTSIK György

1933 *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye multja és jelene.* Szolnok.

SZABÓ László

1973 *Jászapáti és Kunszentmárton anyagi kultúrájának összevetése.* *Tiszazugi Füzetek* 1. Kunszentmárton – Szolnok, 49–68.

1974 *A redempció hatása a Jászság kultúrájára.* In: KAPOSVÁRI Gyula – KISBÁN Eszter – HOFER Tamás (szerk.) *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században.* I. Szolnok, 71–80.

SZILÁGYI Miklós

1966 *A halászat Túrkevéen és Kunszentmártonban a 18. század második felében.* In: *Adatok a Nagykunság 18. századi néprajzához.* Szolnok, 5–70.

1974 *A halászat szerepe Kunszentmárton 18. századi gazdálkodásában.* *Jubileumi Évkönyv a Jász Múzeum alapításának 100. évfordulóján.* Jászberény, 145–152.

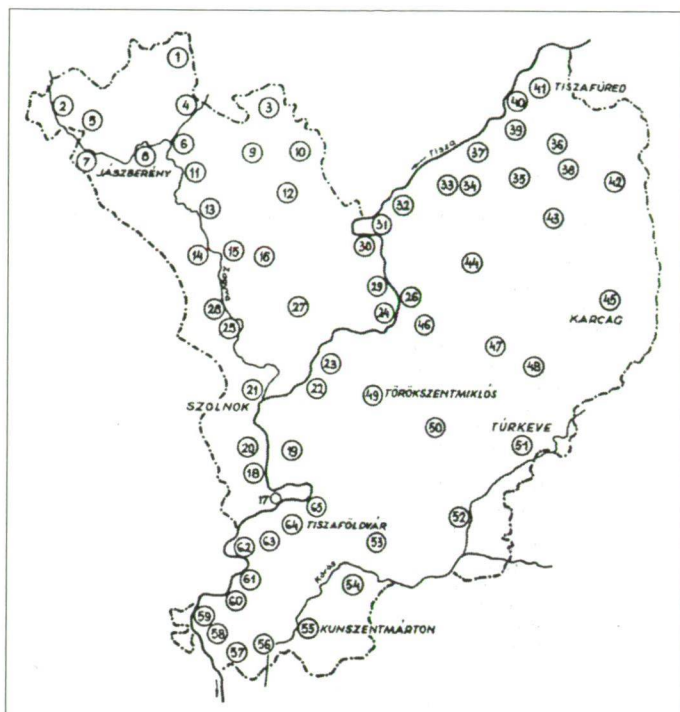
1980 *A mezővárosok paraszti kultúrájának tagolódásáról.* *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 7. Budapest, 171–174.

SZMNA = CSALOG Zsolt – SZABÓ László (szerk.)

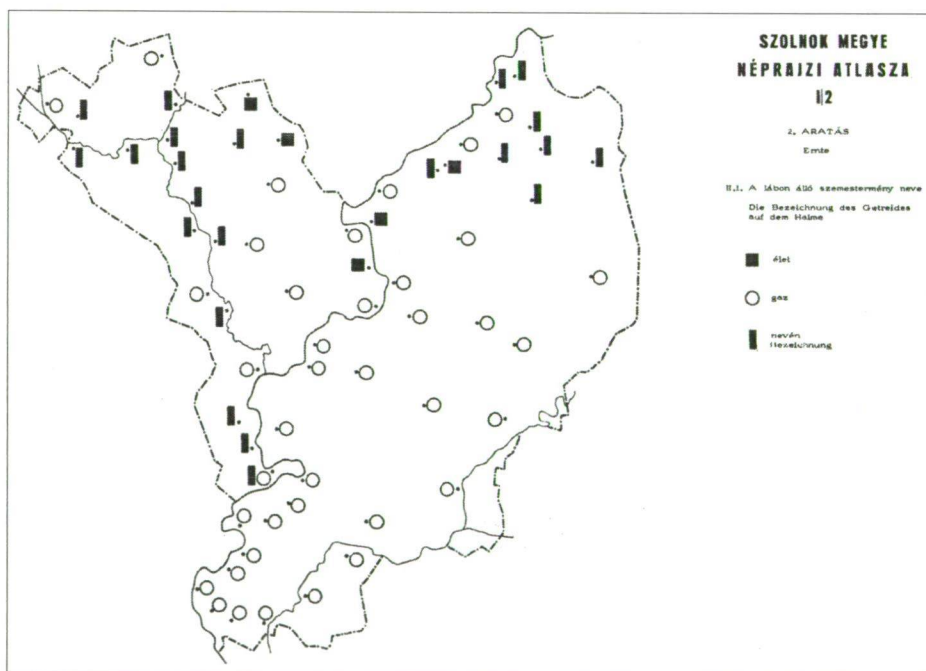
1974 *Szolnok Megye Néprajzi Atlasza.* Szolnok, I.1. kommentár-kötet, I.2. térkép-kötet.

VERES János

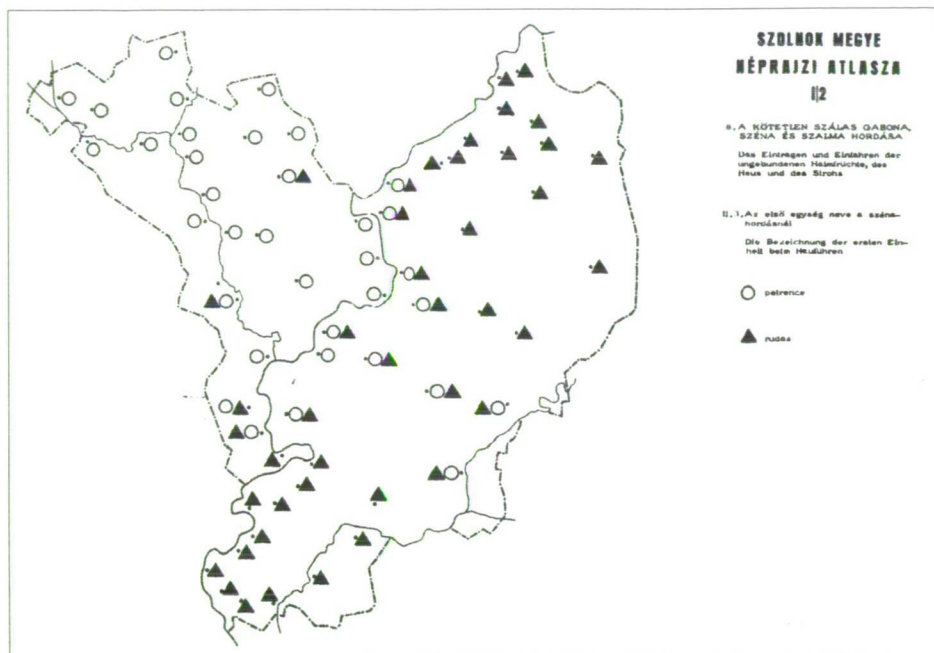
1927 *Régi idők fakult írásai.* Kunszentmárton.

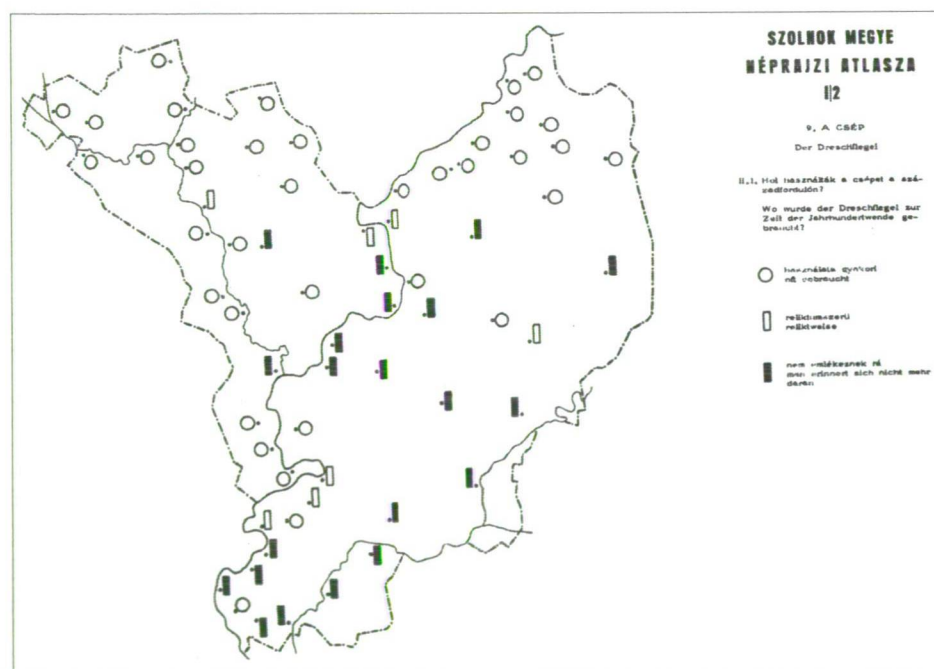
1. térkép A Szolnok megyei néprajzi atlasz kutatópontjai

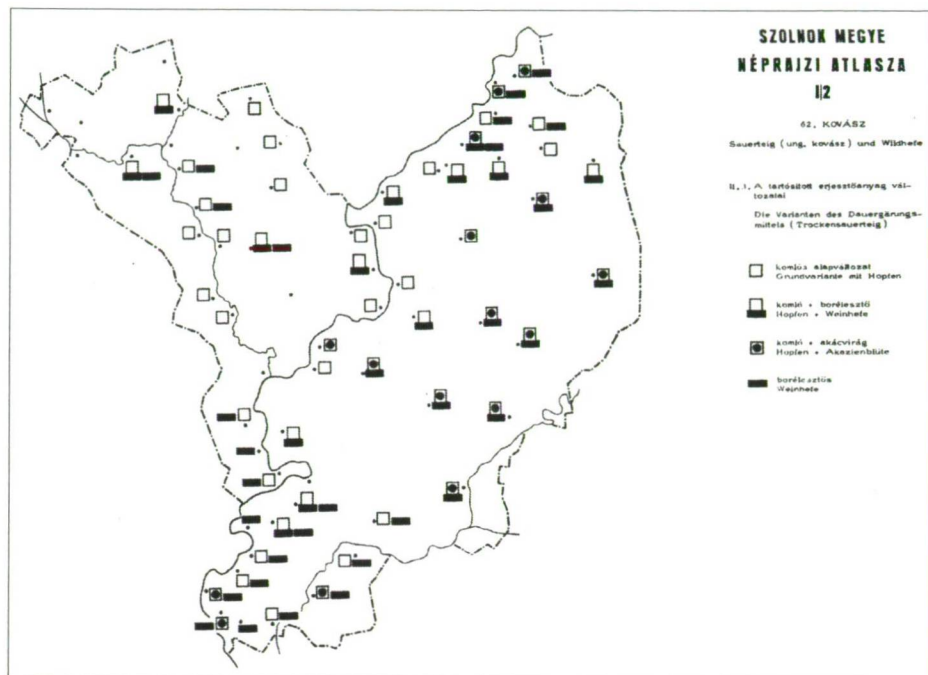
2. térkép A lábon álló szemestermény neve

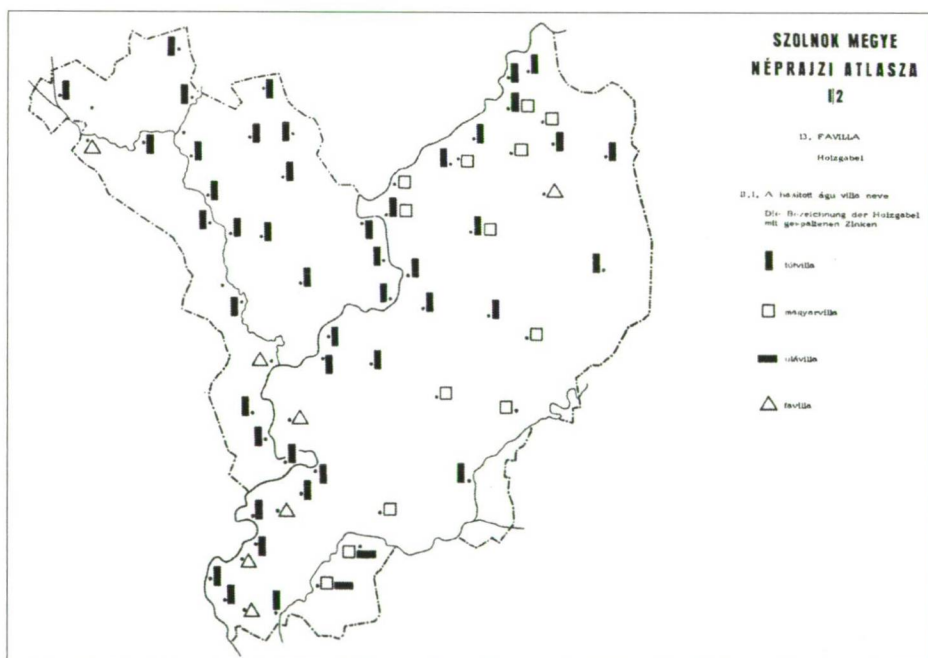
3. térkép A kötetlen szálas gabona hordása

4. térkép A csép használata

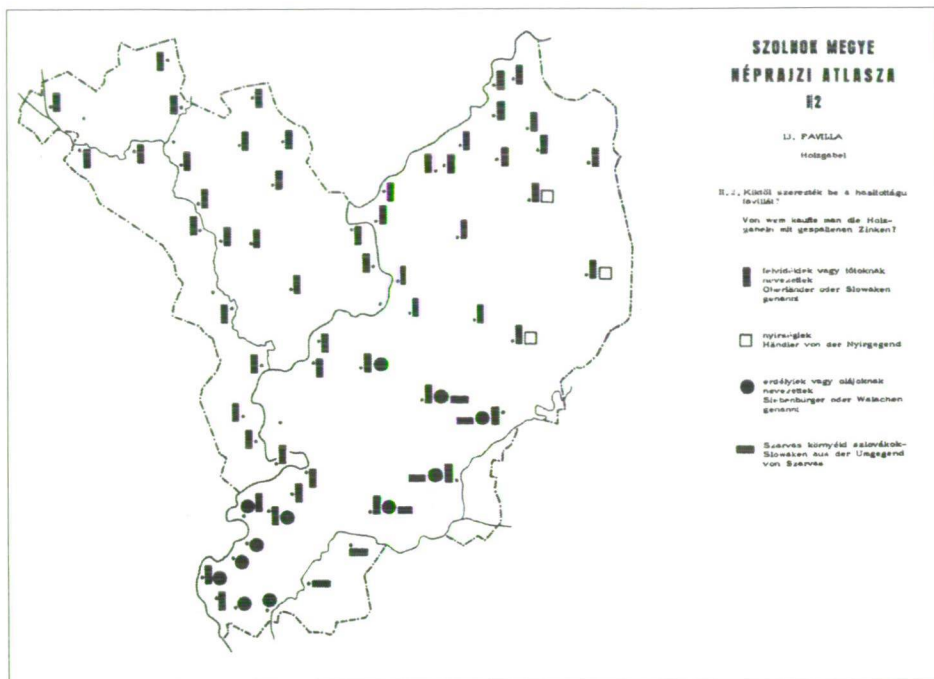

5. térkép A kovász használata

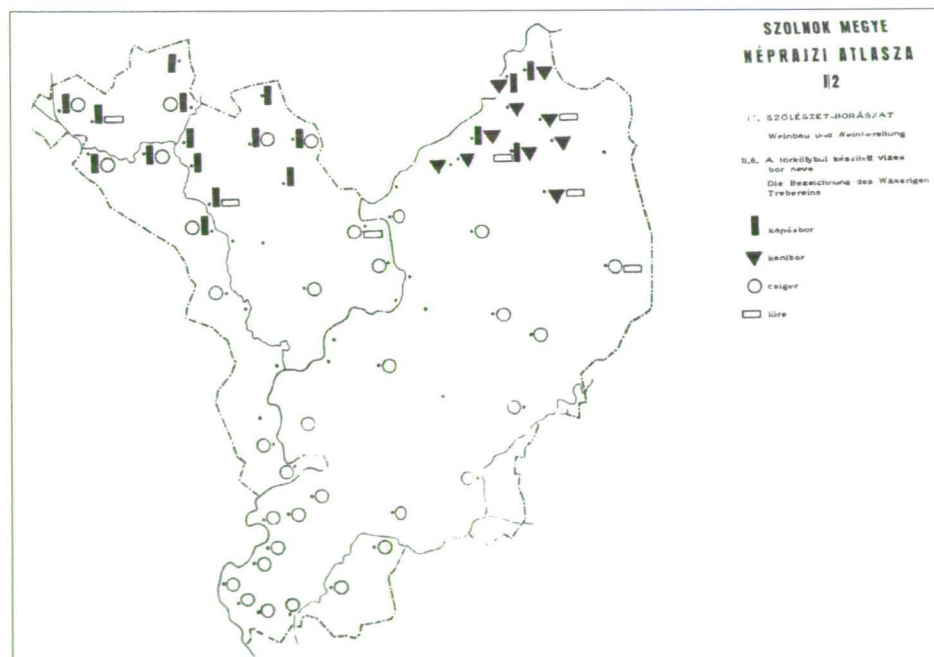

6. térkép A favilla neve és használata

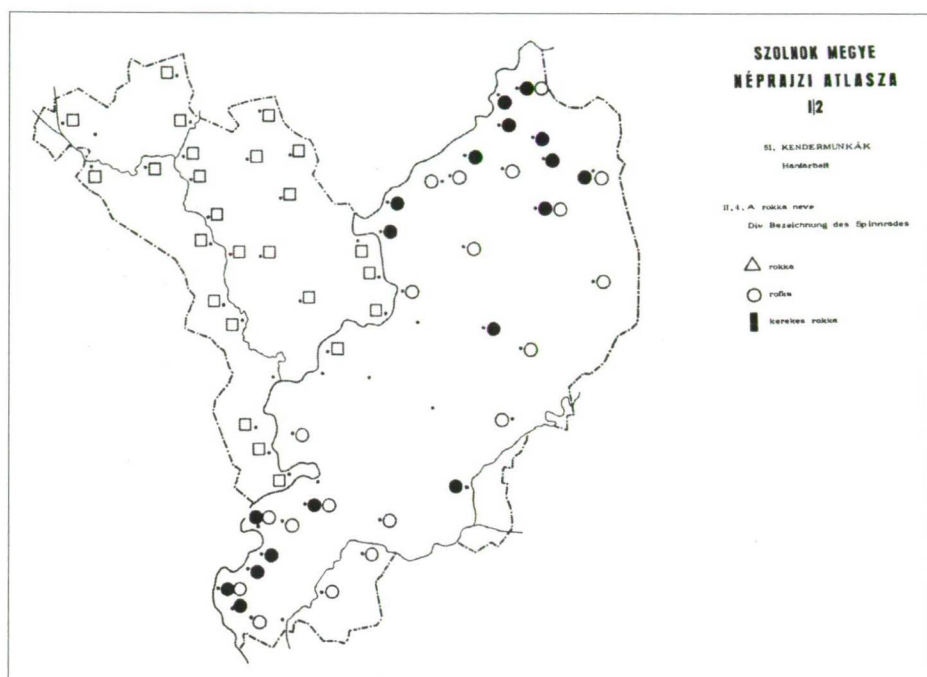

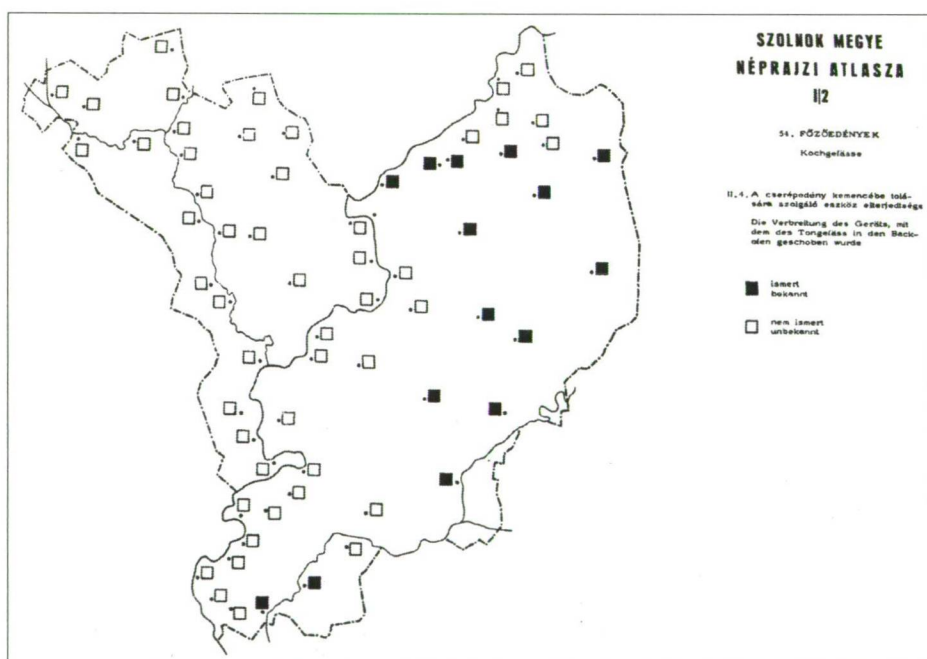
7. térkép A favilla neve és használata

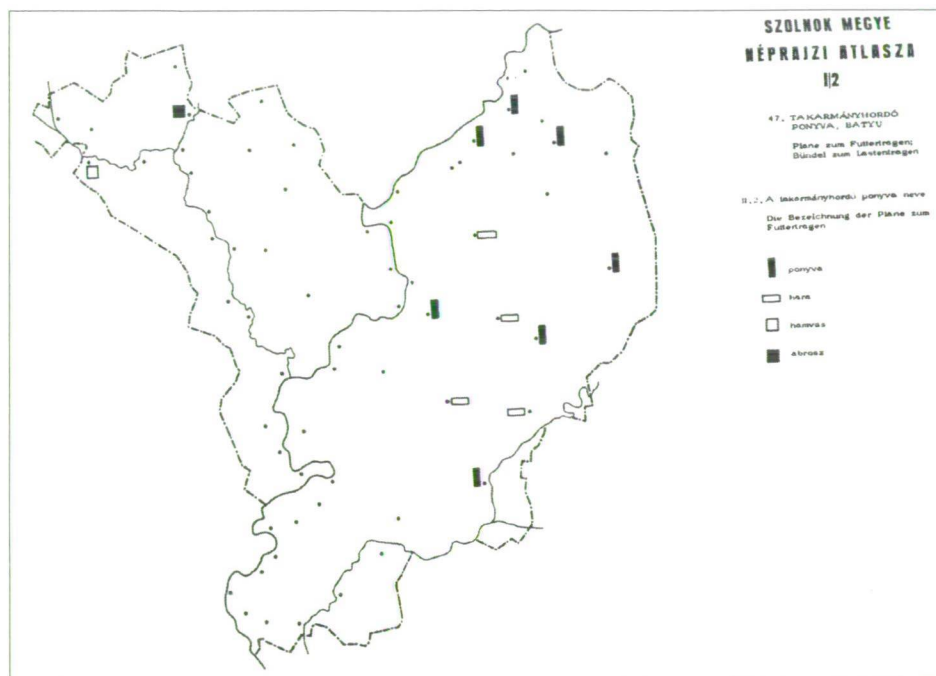
8. térkép A törkölyből készült vizes bor neve

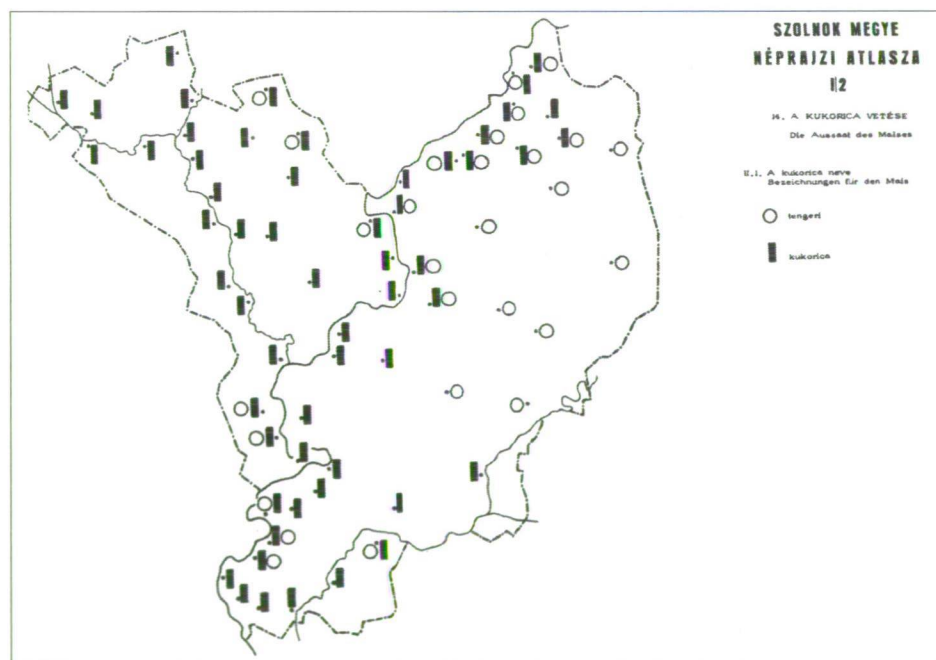
9. térkép A rokka neve

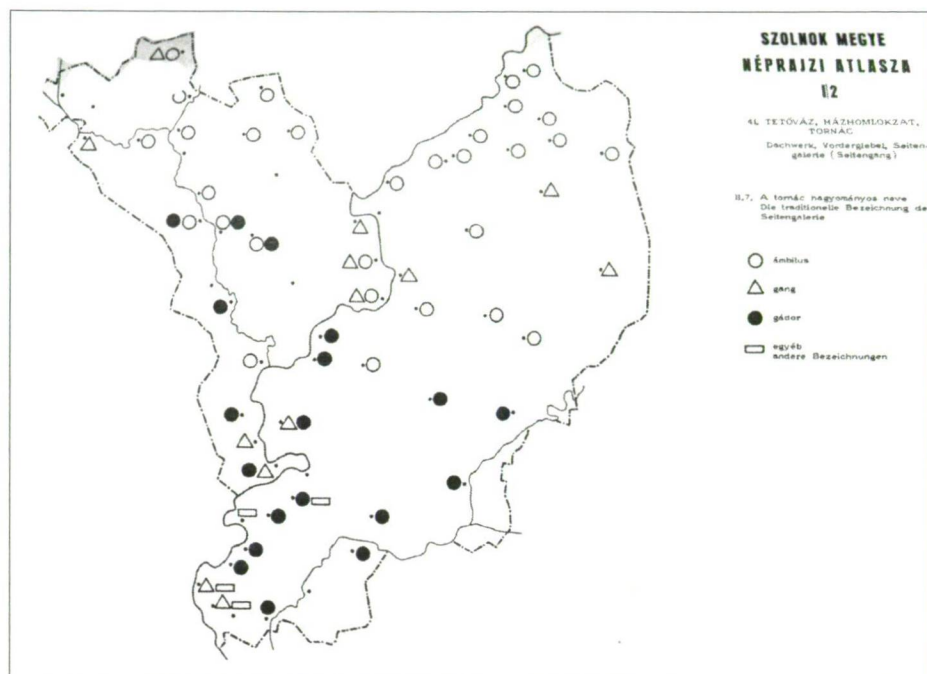
10. térkép A kantaszekér ismertsége

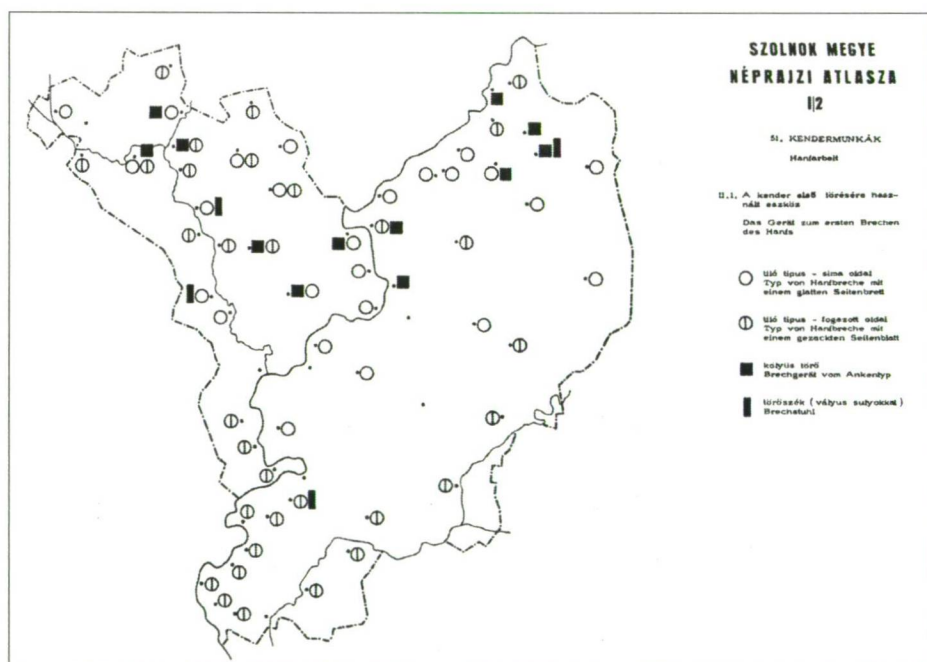
11. térkép A takarmányhordó ponyva neve

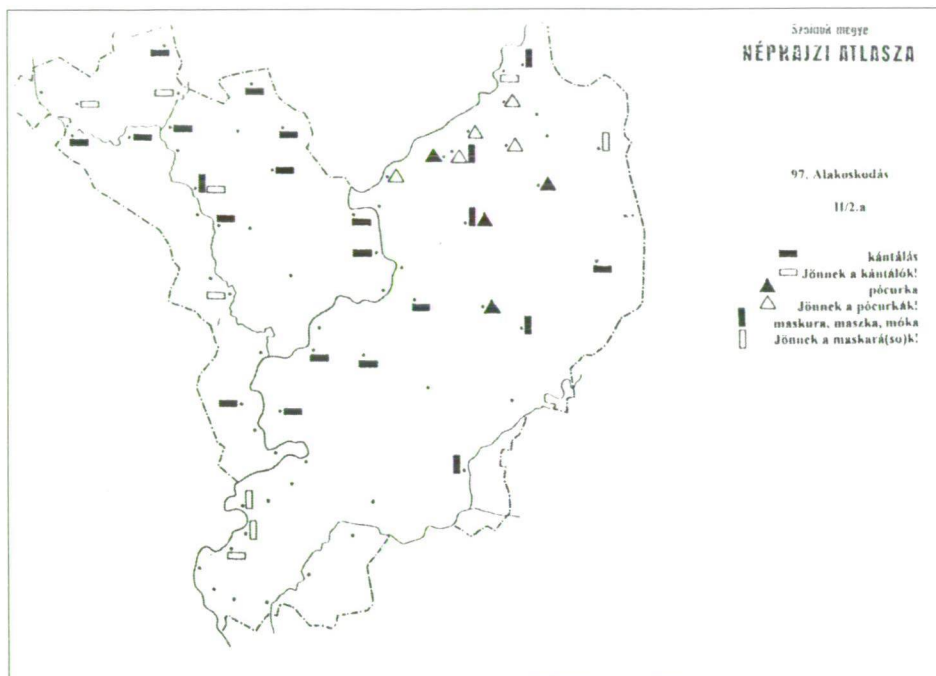
12. térkép A kukorica neve

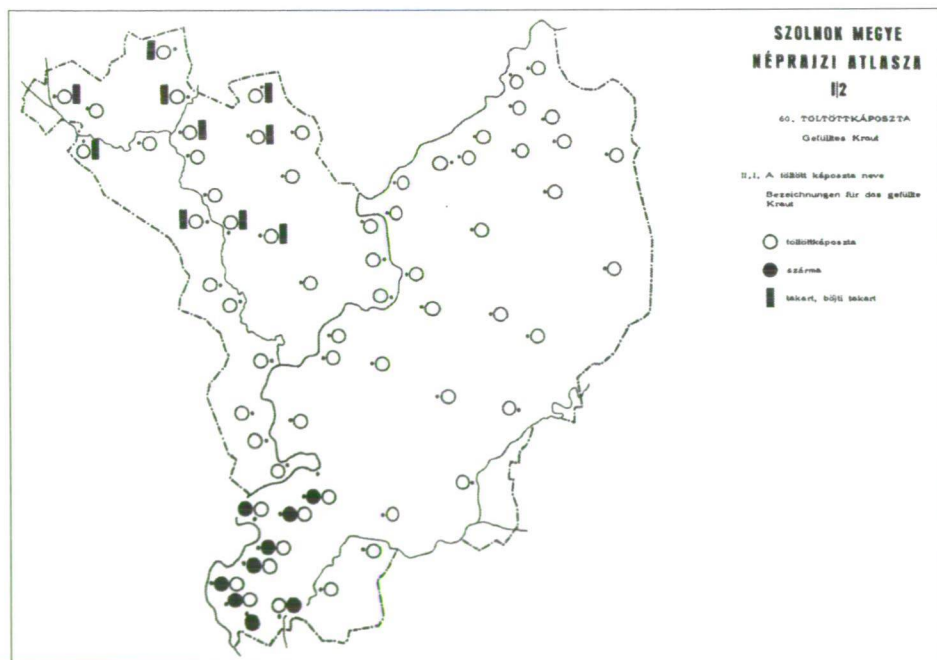
13. térkép A tornác hagyományos neve

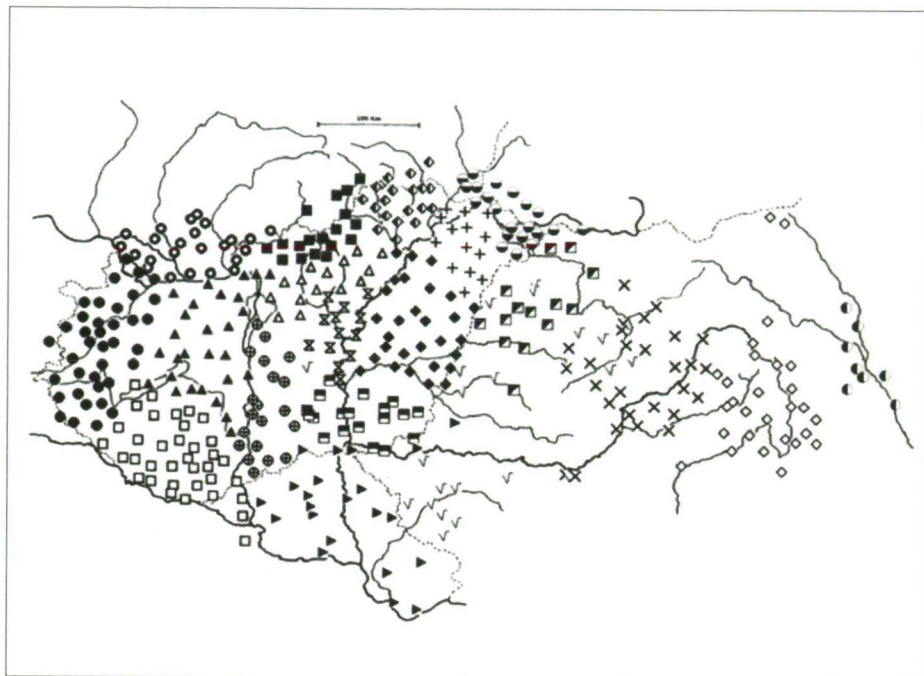
14. térkép A kendertörők fajtái

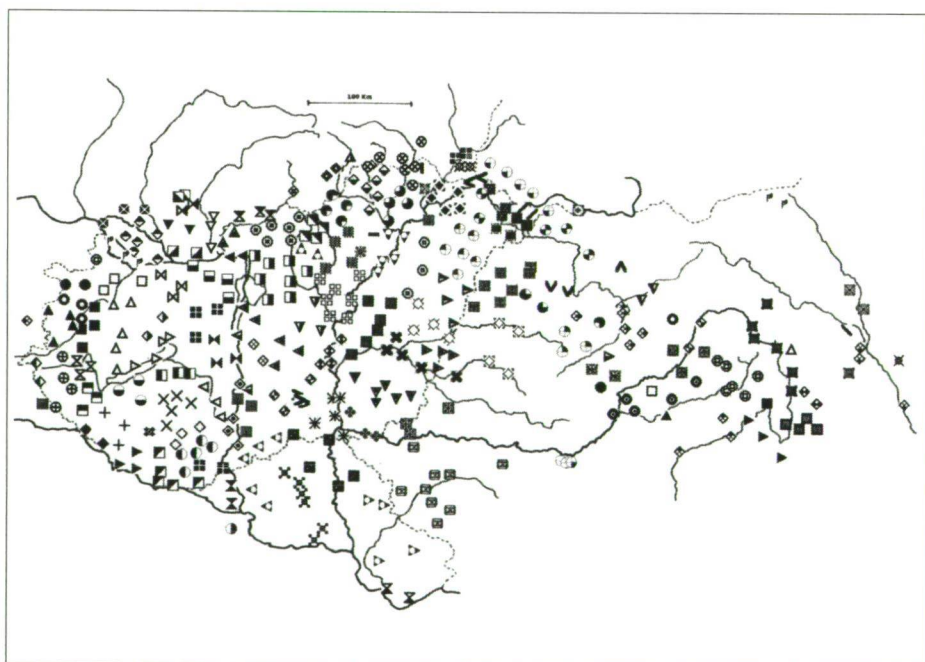
15. térkép A maszkos alakoskodók neve

16. térkép A töltöttkáposzta neve

17. térkép Kulturális középrégiók a magyar nyelvterületen, Borsos Balázs nyomán

18. térkép Kisrégiók és mikrorégiók a magyar nyelvterületen, Borsos Balázs nyomán

BAROMORVOSI KÖNYVEK – NÉPI ÁLLATORVOSLÁS

Nagykunsági adatok a népi állatorvosláshoz

Közismert dolog, hogy a paraszti kultúra számos, hagyományosnak tartott eleme eredendően nem a parasztság találmánya, hanem átvétel a polgárságtól, nemességtől. Természetesen nem passzív átvételről van szó, hanem alkotó-alakító befogadásról, amelynek révén csak azok a jelenségek kerültek jórészt befogadásra, amelyeknek megfelelő talajuk volt a befogadó közösség kultúrájában, s nem álltak szemben a paraszti közösség hagyományosan kialakult és működő értékrendjével. A nemesség és a polgárság hatása különösen erős lehetett, ill. jól érvényesülhetett a nagyobb, differenciáltabb lakosságú alföldi mezővárosok esetében, így pl. a nagykun városokban is.

Nemcsak a tárgyi, hanem a szellemi kultúra területén is találkozunk hasonló jelenségekkel. Különösen megnőtt az átvétel – de a kölcsönhatás – lehetősége is a nyomtatott könyvek gyakorivá és olcsóvá válása, valamint a parasztság iskoláztatásával egyidejűleg. Ez a folyamat a 18–19. században vált kiterjedtté, amikor mind a nyomtatott művek száma és témája, mind pedig a paraszti írni-olvasni tudás szélesebb körűvé vált.

Nagyon sokáig főleg a naptárak, a kalendáriumok és a különböző ponyvanyomtatványok jutottak el a parasztság kezéhez.¹ Például a ma paraszti ismeretként felgyűjthető időjárásjóslások, munkát szabályozó regulák, az ún. csíziók e kalendáriumok révén váltak ismertté és széles területen szó szerint megegyezővé.

Az elmúlt fél évszázad alatt lejegyzett és általában még gyakorolt népi gyógyászati eljárások egy része is nyomtatott könyvekből veszi eredetét.² Számos gyógymód gyógyszer, recept, amelyet a néprajzos pástoroktól vagy földművelő parasztoktól lejegyez, szinte szó szerint megegyezik bizonyos 18–19. századi gyógyászati könyvek vonatkozó adataival. Az egyezést könnyen észrevehetjük, ám magáról az *átvétel folyamatáról, a megismerés, a hagyományozódás és az alkalmazás mechanizmusáról* azonban még semmit, vagy nagyon keveset tudhattunk meg. Még nem ismerjük azokat a *csatornákat*, amelyek révén ezek az ismeretek elterjedhettek. Ezt a folyamatot sokszor nagyon nehéz tetten érni, nemegyszer a véletlen segít. Kunszentmártoni kutatásaimból ehhez kívánok adatokat nyújtani. Előtte azonban röviden felvázoljuk a 18–19. század gyógyászatának, s gyógyászati irodalmának helyzetét.

A 18–19. században számos gazdasági útmutató könyv jelent meg, amelyek célja az volt, hogy a magyar parasztságot, a jobbágyság széles tömegeit a racionális termelésre tanítsák.³ Szerepük a jobbágyszabadítás utáni időszakban különösen megnőtt. A gazdasági könyveken kívül, vagy azok mellett

¹ Legújabb összefoglalóját lásd: POGÁNY 1978.

² Vö.: VAJKA 1948. 4. skk.

³ A 18. századi magyar mezőgazdasági irodalmat ifj. Barta János dolgozta fel részletesen. Vö.: IFJ. BARTA 1973.

gyógyászati könyvek is megjelentek. Csupán cím szerint említek néhányat: Csapó József, *Orvosló könyvecske*, mely betegeskedő szegénysorsú ember számára és hasznára készült. Pozsony és Pest 1791., Tolnay Sándor: *Barmokat orvosló könyv*. Pest, 1795., Gondos és tapasztalt juh-orvos. *Leírása a juhok nyavalyáinak és azok gyógyításmódjának, tekintettel a' merinói és nemesített juhokra. Schrader és Schmalz szerint*. Kassán, 1835., *A' mezei gazda kézi könyve ... Minden iparkodó Mezei és házi Gazda' számára. Egy toldalékkal a' Marha-tartásról, nevelésről és orvoslásról, különféle hasznos házi Jegyzetekkel*. Második kiadás. Kassán, 1835., *Házi-patika, vagy: Szükségben segítő Orvosi Könyvecske, Nem-Orvosok számára ...* Dr. Lutheritz Fridrik után fordította és mind a „Városokon, mind a” Falukon való használtatáshoz alkalmaztatta Szabó J. Ts. Ns. Szabolcs Várm. Orvosa és Physicusa. Második olcsóbb kiadás. Kassán, 1835. és a felsorolást folytatni lehetne. A kiadások egy része külföldi munkák fordítása, s esetleg néhány hazai tapasztalattal való kiegészítése, más részük pedig magyar szerzők munkája. E hasznosnak ítélt módszerek, eljárások, gyógyszerek némelyike egy-egy tájegységünkre jellemző lehetett. Vajkai Aurél azért tartja a régi orvosi könyveket „részben népiesnek”, mert „e munkák receptanyagának egy része népi színezetű”, s váltakozva találhatni bennük tapasztalatilag igazolt, esetleg racionális, ill. teljesen mágikus színezetű gyógy módokat.⁴

Az uradalmak a múlt század első harmadában még megkövetelték a pásztoraitól, hogy az állatbetegségek gyógyításában járatosok legyenek. Ezt Nagyváthy János, a korszak tekintélyes gazdasági írója megszívlelendő tanácsként ajánlja a pásztorok kiválasztásához az uradalmak vezetőinek a *Magyar gazdatiszt* című könyvében.⁵

Tudjuk azt is, hogy a 18–19. század fordulóján állatorvoslással többnyire a kovácsok foglalkoztak. A Helytartótanács 1799. szeptember 25-i rendeletével felhívta a törvényhatóságok figyelmét arra, hogy amelyik kovácsnak kedve van a „baromorvosi Tudományhoz”, azt utasítsák a „Pesthi Királyi Egyetembéli Baromorvoslás Tudománya rendes Tanítójához, Tólnay Sándorhoz”.⁶ A tanfolyam a téli hónapokra esett, amikor kevés volt a kovácsmunka. 1801. február 10-én hozott rendelet szerint viszont a szabad királyi városokban és a mezővárosokban 6 éven belül minden kovácsmesternek meg kellett szerezni a bizonyítványt baromorvoslásból. A rendeletnek azonban nem sok foganatja lehetett, mert 1812-ben és 1816-ban megújították.⁷ A kovácsok gyógyító szerepére utal a német nyelvben a *Kurschmid* = gyógykovács, a népnyelvben *kursmit* szó, amely később már minden, a monarchiabeli közös katonaságnál lóval, lóápolással, gyógyítással foglalkozó katona neve lett.⁸ Iyen *kursmit* volt a kunmadarasi Békési Sándor gyógyítóember századunk első felében, akinek tevé-

⁴ VAJKA 1948. 4., 15. I. és 80. jegyzet.

⁵ NAGYVÁTHY 1821. 91–103. I.

⁶ Ennek a Tolnay Sándornak a könyvére hivatkoztam az előbb: TOLNAY 1795.

⁷ Vö.: EPERJESI 1967. 99. I. jegyzetben is!

⁸ Ezzel az állatgyógyászati ismeretek elterjedésének egy újabb útjára is rámutattunk, hiszen ezek a katonák leszerelésük után a falujukba visszatérve katonaságnál szerzett ismereteiket hasznosították.

kenységi körzetéhez tartozott a Nagykurság és közvetlen környéke is, Békési Sándor elsősorban szarvasmarha és ló gyógyításával foglalkozott.⁹

A múlt században élt Kunszentmártonban a messze földön híres veszettervos Pernyész Menyhért, akinek veszettertséget gyógyító eljárását a Jászkurságban minden településnek ajánlották.¹⁰ Hozzá hasonlóan egy tiszaiigari veszettertorvos is kőrisbogarporral gyógyította a kutya, s más jószág, valamint az ember veszettertségét. A kunszentmártoni Pernyész Menyhért tudományának eredetét nem, a tiszaiigari recept származását viszont ismerjük. A két eljárás között igen nagy a hasonlóság. A tiszaiigari veszettertorvos, Tóth Márton tudományát egy németből magyarra fordított könyvből szerezte.¹¹

A népi orvoslásban tehát felfedezhetünk olyan elemeket, amelyeknek eredete vagy nyomtatott könyvekre, vagy pedig pl. a katonaságra vezethető viszsza. Különösen szembetűnőek ezek az elemek egyes gyógyító specialisták tevékenységének vizsgálatakor.¹²

A kunszentmártoni római katolikus plébánia könyvei között találtam rá egy baromorvosi könyvre. Címe: *Közönséges baromorvosi könyv, vagyis alapos, és még is könnyen érthető oktatás, melly szerint minden birtokos a' marhája nyavalyáit legegyszerűbb és legolcsóbb módon, maga és minden baromorvos segítsége nélkül, könnyen megismerheti, és gyökeresen meggyógyíthajja. Kiadta egy nagytapasztalású baromorvos. Kassán. Literatúrai Intézet.* A könyv kéziratoss bejegyzései adalékokat szolgáltathatnak a korabeli baromorvosi és népi gyakorlat kapcsolatához.

A könyv a plébániai könyvtár 1870. évi leltárában a 197. sorszám alatt, a 45. leltári számon található. Belső címlapján vastagon áthúzott, így olvashatatlan név, valószínűleg első tulajdonosa, vásárlója neve. A plébániai könyvtár egyéb könyvei alapján azt gyaníthatjuk, hogy a tulajdonos Trangoss István dévaványai plébános volt, Trangoss József kunszentmártoni plébános rokona. S e kapcsolat révén kerülhettek a könyvek a kunszentmártoni plébániai-iskolai könyvtár tulajdonába.¹³ Így érthető a kéziratoss bejegyzések Dévaványa környékére utaló adatai. Trangoss Istvántól több gazdasági jellegű könyv is található a régi plébániai könyvtárban.

Amint már utaltunk rá, a múlt század folyamán Kunszentmártonban közös plébániai, iskolai könyvtár volt.¹⁴ Ezt igazolja a plébániai irattárban

⁹ Vö.: BARNA 1979. 44–50. I.

¹⁰ Vö.: MAGYARY-KOSSA 1929. II. kötet 207–211.1.

¹¹ Vö.: BARNA 1972–1974. 288. I. jegyzetben is, Szendrey Ákos gyűjtésére való hivatkozással. Rohlwe: *Baromorvos könyve*, ford. K. Pethe F. 1827. című munkáját Magyary-Kossa Gyula is felhasználta. Magyary-Kossa Gyula 1929. 245–246. I. – A továbbiakban elemezendő *Közönséges Baromorvosi Könyv* is a kőrisbogarport javasolja veszettertség ellen, annak gyógyítására. A veszettertséget *düh, dühösség* néven ismerteti. Gyógyítását a lónál lehetetlennek tartja, a szarvasmarhánál többek között a kőrisbogarport ajánlja; a veszetter juh gyógyításánál ugyanazt, míg a disznónál a puska porral való bedörzsölést vagy a kiegészítést javasolja. Vö.: *Közönséges baromorvosi könyv* ... Kassán, 1836. 28–29., 108–109., 165–166., 201–202. I. – A veszettertséghez lásd még: BARNA 1979. 197–201.

¹² Vö. : 2. és 9. jegyzet.

¹³ Trangoss József 1844–1858 között volt kunszentmártoni plébános. Vö.: DÓSA–SZABÓ 1936. 146. skk. részletesen olvashatunk életéről, kunszentmártoni tevékenységéről. A Dévaványa történetéről szóló szűkszáví kötet viszont nem részletezi a helyi katolikus egyház történetét, így nem említi meg *Trangoss István* plébánost sem. Vö.: DR. GAÁL 1978.

¹⁴ Ez sok érdekes, tanulságos kérdést felvet a mezővárosi művelődés szempontjából. Ezek elemzését, s a könyvtár leírását egy másik tanulmányban kívánom elvégezni.

levő *A Kunszentmártoni Parochiális Könyvtár Jegyzéke. 1 R70.* címmel felvett leltár, amely a következőképpen kezdődik: „A Kunszentmártoni parochiális könyvtár Grapka Mihály tanító Úr iskolájából, hol több éven át meglehetősen elhagyatott állapotban tartatott, folyó 1870^{ik} évben alólírt által a parochiális épületbe visszahozattatott, berendeztetett, s benne a következő munkák találhatók fel ...”¹⁵ A leltár záradéka arról értesít bennünket, hogy a könyvtár állománya ajándékozások révén gyarapodhatott, de vesztek is el könyvek. A leltárt készítő Zupkó Ágoston káplán ugyanis így zárja írását: „Ebből látszik, hogy a könyvtár idei tartalma nem egyezik meg az 1859^{ik} évvel, mit azon körülmény fejt meg, hogy az idáig zár- és gondos felügyelő nélkül idegen falak között tartatott. – Találtak benne azonban újabb munkák is, melyekért az ajándékozókat köszönet illeti ...”¹⁶

A könyv eredeti tulajdonosának valószínűsítése után vizsgáljuk meg most magát a könyvet. A magát meg nem nevező szerző a könyvet valószínűleg németből fordította. Erre vall az a körülmény, hogy minden betegség német nevét zárójelben is megadja. A munka négy nagyobb fejezetből áll. Az első részben a lovak, a másodikban a szarvasmarha, a harmadikban a juhok, a negyedikben a disznók nyavalyái ellen találunk gyógymódokat, gyógyszereket. A könyvet átlapozva benne egy kettéhajtott, kisalakú papírlapot találtam. A jegyzetek írója – a kézírása alapján – valószínű Trángoss István dévaványai plébános volt. A legelső feljegyzés 1840-ből való. A továbbiakban szó szerint kövessük végig a könyvben talált kéziratos állatgyógyítási feljegyzéseket.

„Némelly Jegyzékek a’ ló, és marha betegségei eránt.

1. 1840^{ik} év Szikra szürke lovam háta a’ lapoczkája felett rettenetesen megdagadt, úgy hogy keservesen mehetett, később kifakadt, futott a csúnyaság belőle. Diós István ki kaszálni volt tanyámra javasla: hogy *lencsét* vajha meg kell perkelni, – azután finom liszté törni és így hintgetni be. A javaslatot megtettem, és csak ugyan 2 hét alatt begyógyult, – még azután esztendeig volt nálam, s úgy adtam el Bekessen (Békés) 1841^{ik} év Medgy éresi vásáron.
2. 1842^{ik} év nyarán egy borjúmnak a’ körme egyszer leesett, erre a MTúri Görög javaslatára, kivel a D. Ványai heti vásáron beszéltem vásároltam, kékküvet, cuspánt (csispánt ?) finom porra összetörtem, ezt *len* mag olajjal összekevertem, azzal sokáig kenegtettem, bekötözgettem, de szerencsésen meg is gyógyult,
3. 1843^{ik} év nyarán ismét két borjúnak a lába megfajósodott a’ köröm között, ezt sokáig *sós eczetes vízzel* magam mosogattam, be kötözgettem, de meg is gyógyult.
4. 1842^{ik} év nyarára két borjúnak a szemén a hályog volt, ebbe 1^{or} cukrot, 2^{or} paprikát fújattam. (Javaslották a száraz emberi ganajport is.)

¹⁵ Vö.: Kunszentmártoni Római Katolikus Plébánia Levéltára LXVII. csomó. Grapka Mihály tanító 1840–1871 között a lányok tanítója Kunszentmártonban. 1856-tól kezdve ő vezette az iskolai anyakönyveket. Nyugdíjaztatása után is aktív, az első kunszentmártoni óvoda megalapítója. Vö.: Józsa é. n. 22. skk.

¹⁶ Plébániai Levéltár LXII. cs.

Amennyire meggyógyult, legalább vak nem lett, ámbár ezek egyiken (1848^{ik} év tavaszán Jármos Gabó tinóm) szemén van valami fejéres kinövés, de azért jól lát.

5. 1844^{ik} év nyarán Luczi kancza lovam lapoczkája körül mindég buddogott a' keh, Minden Szentektől egész Februáriusig egy helyen hosszú ökolni nagyságba le ülepedett, – már féltem, hogy végkép így marad; – elkezdtem a nyúl hájjal kenni, – de ez ki nem fakasztotta, ambar 3 hétig is kenettem, midőn Február 15^{en} Kabolát Józef, Gergő tinom betegeskedése alkalmával itt megjelenván, beretvával kívágta igen sok csúnyaság geny omlott ki belőle, a sebet, húggyal, eczettel javasolta mosatni; – azonban midőn 1845 Marczius 1en Ladányba a beteg Csillag lovamat Hajós ... Ménes mesternek elvittem volna meg mutatni, a' sebet ü n (nem) húggyal s eczettel, – hanem széna murva jó (de n forró) levéllel rendelte mosogattatni, napjában legalább kétszer, és ez csakugyan 2 hét múlva a' sebet, minekutána abból még most is lehetett genyetséget kinyomni, – beheggesztette; A lovász mester helyeslette a' vágást, melly nem keresztbe, hanem lefelé, hosszába történt, mert így a' geny szépen lefelé folydogál, főkép ha nyomatott.
6. 1845 Marczius 1en vittem (fellyebb is írá) Kladányba Hajós ... ménes mesterhez rég soványságba szenvedő (1844^{ik} év Medgy érési Békési vásáron 43 pengő fter vett) lovamat, ehhez a' Curához n (nem!) fogott, hanem Marczius 3^{án} küldöttem el hozzá, akkor miként nékem is mondá, a' Szügyén a' bőrt kiszakította valami szerekbe mártott darabka bőrt alája dugott, az 4m hazajövéen estefelé a' Ló egész 3 nap úgy állott, 7en délbe megmozdítottam miként írá is mondá is szóval nekem, a' Szügye bőre alatt lévő bőrt – másnap beteg 8^{án} elkezdtem 3^{or} napjában nyomogattatni, s belőle temerdek sok vastag genetség folytatni. Lásd ezt a barom orvos könyvben 76 lapon, Folyósebnyítás alatt.
7. 1845^{ik} február elején vettem észre, hogy Gyöngyös 3d fú bikám koszos, rühös mivel farka tövéről hata girincziről, farka hosszáról alig nyúlván hozzá az ember kezével, szőre mind le mászott, – erről a Barom orvosi könyv is ír tanácsot 122^{ik} lap, – de én csak mások mondása után lenmaggal kenettem be 2er (3-hét között) és a' lehullott szőr helyén más nyőlt ki."

A 6. betegség leírásánál a bejegyzés készítője, *Trangoss István* dévaványai plébános visszautal a baromorvosi könyv 76. lapjára. Itt a 79. számú betegségnél találjuk a *Folyósebnyítás* (*Fontanellsessen*) leírását. Az összehasonlítás kedvéért idézzük szó szerint e gyógymódot: „Folyósebeket vagy mesterséges keléseket külömbféle okokból nyitunk, mint p.o. gyulladások, s belső nyavalyák eltérítésére, bénaságak elhárítására, s a' t. Ezen dolog végbevitelére pedig eképpen kell forgolódni: Azon a' helyen, a' hol a folyósebet nyitni szükséges, fel kell emelni a' bőrt ráncz formán, 's valami 1–2 ujnnyi (czolnyi) vízarányos vágást kell abban ejteni éles késsel, azután két ujjal bé kell nyúltni a sebnyílásba, s valami két tallérnyira el kell választani a bőrt a hústól; ez meglévén, valami egy tallér nagyságú, s közepében átlukasztott, vastag bőrt kell kóczczal (csepűvel) bétékerni, terpentinolajjal megitatni, és a bőr üregébe

dugni. Ez után 12–24 óra múlva gyűlés támad, melly sokszor nagy kiterjedésű lehet, és 2-3 nap múlva genyetség formálódik benne, melly a nyílásból kifolyik. Most már egyéb nincs hátra, hanem hogy a daganatot többször meg kell tisztítani a ráragadt genyetségtől s mocsoktól. A szívó bőrt addig kell benne hagyni, a meddig a czél megkívánja (rendszerint 2-3 hétig), azután ki kell húzni, s ki kell mosni a sebet, mire a tökéletes begyógyulás csak hamar magától következik.”

Az utolsó sornál a bejegyző egy keresztet tett, sa lap alján a következő megjegyzést tette ceruzával: „Ezt tette Csillag kancza lovamon Hajós N. K La dányi Lovasz mester Martius 3/1845 Erre Maj 14én találtam.”

A 7. betegség leírásánál a 122. lapra való hivatkozás a rüh gyógyítására vonatkozik. Trangoss István azonban az ott javasolt kétféle gyógymód és gyógyszer helyett „mások mondása után” egy harmadik eljárást választott, amely a feljegyzés tanúsága szerint szintén sikeres volt.

Az előzőekből láttuk tehát a baromorvosi könyvben írtak és a meglevő gyógyítási gyakorlat kapcsolatát. A dévaványai plébános beteg lovának lapockáját Diós István kaszása tanácsára gyógyította meg, borjúját pedig egy mezőtúri görög (nyilván kereskedő) javaslatára. Járt szakembernél is egy másik beteg lovával, s név nélkül is emleget gyógyszereket, amelyeket ajánlottak neki. Két esetben hivatkozott a baromorvosi könyvre. Feltételezhető, hogy a későbbiek során használta is a könyvet beteg jószágai gyógyításakor, hiszen pl. a folyósebnyitás leírása a gyógyászati könyvben és a lovászmesteri gyakorlatban megegyezik. Ez megerősíthette bizalmát a könyvben javasolt gyógymódokban.

Ezen túlmenően nagy jelentőséget tulajdonítunk annak a körülménynek, hogy a baromorvosi könyv a közös iskolai-plébániai könyvtárban, azaz sokáig „Grapka Mihály Tanító Úr iskolájában” volt elhelyezve. Ismerve a tanítók szerepét általában is egy-egy település, a nagykun mezővárosok életében, s ismerve az iskola és a tanítók helyzetét a múlt századi Kunszentmártonban¹⁷ azt mondhatjuk, hogy ez a baromorvosi könyv az iskolai könyvtáron keresztül, ill. a tanítók és a papok személyes tapasztalatán, tanácsadásán keresztül sok ember számára elérhető volt.

A 19. században, főleg annak első felében a kunszentmártoni s természetesen más nagykun városbéli tanítók gazdálkodással is foglalkoztak. Ez számottevő részét jelentette fizetésüknek 1817-ben pl., amikor a kunszentmártoni tanács felállította a 3. fiúosztályt, s tanítójának a helybeli születésű, akkor Szolnokon tanító Sipos Antalt hívja meg, az új tanító fizetését a következőképpen állapítják meg: „Fizetése lesz 150 forint, 70 véka búza, 30 véka árpa, 100 font marhahús, 80 font hús, 25 font faggyú, 3 szekér fűtő, 2 öl keményfa, 2 tehén tartására kaszálónyilas, kenderföld és szabad lakás.”¹⁸ 1838-ban, amikor az új kunszentmártoni emeletes iskola elkészült, a régi nádtetős iskolát az időtől fogva istállónak használták.¹⁹ A tanítók később is foglalkoztak gazdálkodással. Így alkalmanként nekik maguknak is szükségük volt vagy lehetett a

¹⁷ Vö.: Józsa é. n.

¹⁸ Józsa é. n. 13–14.1.

¹⁹ Józsa é. n. 18.1.

baromorvosi szakkönyvekre. Erre vall Veress János visszaemlékezése az 1870-es évek végére, amikor az „iskolaudvar keleti részén volt egy hosszú épület, ebben volt a négy istálló, négy fészér a családok tanítók jószágai részére”.²⁰ 1847-ben mind a négy tanító kapott veteményes földet is az iskola kertjében, amelynek területe 60 négyszögöl volt.²¹

Egyes állat- és embergyógyítási eljárások széles körű elterjedtségét, s terjedésének egyik útját is mutatja, hogy a múlt század végéről számos kézzel írott gyógyászati füzet őrződött meg napjainkra.²² Találunk, bár sokszor csak szűkszavú utalásokat állatbetegségek gyógyítására a paraszti gazdasági feljegyzésekben is, a családi gazdálkodás eseményeit rögzítő naplókban is.²³

Szélesebb körű, esetleg a korábbi iskolai tananyagon túlmenő, s gazdasági ismereteket is felölelő szervezett oktatásra is vannak adataink. A Helytartótanács rendeletére ugyanis 1847 nyarán Kunszentmártonban is megszervezik a vasárnapi iskolát a „mesterinasok” részére. A helyi tanács pedig büntetés terhe alatt kötelezte a céheket, hogy az inasokat a vasárnapi iskolába elküldjék.²⁴ Arról nincsenek ismereteink, hogy ezeken a vasárnapi iskolákon szóba kerültek-e pl. gyógyászati kérdések. Ez inkább arra példa, hogy a tanítók szervezett keretek között is találkozhattak a már nem iskolás korú korosztályokkal. Abban az időben az iskola keretében nem működött szervezett tanfolyam, amely különböző gazdasági ismereteket juttatott volna el a lakosság szélesebb rétegeihez. Legalábbis ez derül ki egy 1865. szeptemberi egri érseki körlevélre adott válaszból. A körlevél kérdésére, hogy „Áll-e ezen iskolával kapcsolatban gyümölcsfaiskola, kertészeti, méhtenyésztő, selyemtenyésztő iskola?” a válasz nemleges volt.²⁵ Bár két évvel később, 1867-ben már változhatott a helyzet, mert a tanács részéről az „Esperes felhívására az iskolás gyermekeknek a gyümölcsfa ojtásban való oktatásra a csütörtöki szünnap reggeli ideje jelöltetik ki.”²⁶

A papság érdeklődése a gazdálkodás, ill. annak egyes területei iránt nemcsak azzal állt összefüggésben, hogy az iskola egyházi iskola volt, s az iskolában tanítani kellett gazdasági ismereteket is. Sokkal inkább oka volt, hogy a plébánosok maguk is gazdálkodtak, Kunszentmárton városától kapott földjeiket – a város kegyura, fenntartója. volt egyházának – műveltették, a gazdálkodást irányították. Nyilvánvaló, hogy nem minden plébános volt szakképzett és érdeklődő gazdász. A plébániai könyvtárban levő gazdasági jellegű könyvek azonban azt mutatják, hogy szükség esetén volt mihez fordulni. A *jó gazda-ember...* és a *Szorgalmatos méhésztész* ... című munkák a kéziratos bejegyzések szerint szintén a már említett Trangoss István dévaványai plébános tulajdonában voltak. Itt csupán megjegyzem, hogy a *Szorgalmatos méhésztész* című könyv, szerzője Szuhányi János 1797 és 1807 között kunszentmártoni plébános volt.

²⁰ VERESS 1927. 9.1.

²¹ JÓZSA é. n. 23. l.

²² A Kunszentmártoni Helytörténeti Gyűjtemény Adattára.

²³ Lásd pl. a Talmácsi és Szabó családok gazdasági feljegyzéseit a Kunszentmártoni Helytörténeti Gyűjtemény Adattárában.

²⁴ JÓZSA é. n. 23. l.

²⁵ JÓZSA é. n. 45–47. l.

²⁶ JÓZSA é. n. 50. l.

Könyvét azonban még jászalsószentgyörgyi káplán korában írta. *A' jó gazda-ember ...* című könyv kéziratos, bejegyzései azt igazolják, hogy a könyvet – és feltehetőleg hasonló jellegű más könyvet is – alkalmanként kikölcsönözték a kunszentmártoni gazdák. Az első oldalon a következőket olvashatjuk: „olvastam Hegedüs Ferencz 1885 december 27.; kihoztam január 11-kén Doba Johákim; beadta május 7^{dikén} 1888 évben”. Mindez szemléletesen igazolja, hogy a plébániai könyvtár kölcsönzései révén is terjedhettek hasznos, korszerű gazdasági ismeretek.²⁷ Az ilyen irányú tudás közvetítői mégis elsősorban a tanítók voltak. A már említett Veress János tanítóról tudjuk, hogy kunszentmártoni működése során ismeretterjesztő előadásokat tartott, újságot szerkesztett és írt. Ő honosította meg a lakosság körében a kaptaras méhtenyésztést és a korszerű gyümölcstermesztést. A századforduló idején Kunszentmárton és a Nagyunság egyik leghíresebb tanítója volt.²⁸ Veress János tevékenysége a múlt század utolsó két és századunk első két évtizedére vonatkozik.

Végezetül megállapíthatjuk tehát, hogy a 19. század folyamán a gazdálkodással is foglalkozó, a felnőttekkel iskolán belül és iskolán kívül szervezett formában is kapcsolatot tartó falusi, mezővárosi tanítók, illetőleg a papok révén számos gazdasági, s ezen belül állat- és embergyógyászati ismeret juthatott el a parasztság közé. Rövid vizsgálatunk azzal a tanulssággal is szolgált, hogy különösen az alföldi, nagyunsági mezővárosokban – a népi kultúra kutatójának érdemes, s esetenként szükséges is áttekinteni a „régí iskolai, egyházi könyvtárakat, mert esetenként kulturális jelenségek eredetének magyarázatát megkaphatjuk, illetőleg ismereteket szerezhethünk, egyes jelenségek időbeli és térbeli mozgására vonatkozóan. E könyvtárak révén egyes esetekben meg lehet ragadni azokat a helyi időpontokat, amikor a nyomtatott könyvek révén terjedni kezdtek a korabeli tudományos szinten álló szakkönyvek, amelyek a 19. században már egyértelműen korszerű szakismereteket közvetítettek, s a racionális gazdálkodásra ösztönöztek. E könyvek lemérhető hatása mutatkozik meg a népi orvoslási gyakorlatban, ahogy rövid vizsgálatunk néhány példájával ezt megmutatta.

²⁷ *A' jó gazda-ember*, vagyis olly hasznos könyvetske, mellyben A szorgalmatos, és gondos Gazdáknak számokra, az ő házaikban, házaik körül, és külső gazdaságjokban sok előfordulandó hasznos dolgok feljegyeztenek. Anglus nyelvből magyarra fordította Kőhalmi Fekete Gergely. Második nyomtatás. Po'sonyban és Pesten. 1804.; *Szorgalmatos méhészt.* Az az a méhekkkel való bánásmód kérdéseben és feleletekben oktatás. A mezei gazdáknak hasznokra a' legújabb tapasztalások szerént ki-adattatott Szuhányi János Jász-Alsó-Szent-Györgyi káplány által. Pesten, 1795. – Mindkét könyv *Trangoss István* dévaványai plébános 1844. évi bejegyzésével. A könyvek szerepeinek a kunszentmártoni paróchiális könyvtár 1870. évi leltárában 62, ill. 63 lelt. szám alatt, *Szuhányi János* kunszentmártoni plébánosról lásd: Dósa-Szabó 1936 133. skk. A kunszentmártoni plébánia gazdálkodásáról részletesen olvashatunk: Dósa-Szabó é. n. 153. skk., 161. skk.; Trangoss József tevékenységéről pedig a 169. skk. helyen.

²⁸ Józsa é. n. 65.1.

IRODALOM

BARNA Gábor

1972–1974 Mitikus alakok a Hortobágy környéki falvak és a hortobágyi pásztorok hiedelemvilágában. *Műveltség és Hagyomány XV–XVI.* 273–298.

1974 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén.* Budapest.

1979 *Hirtenhund und Magie. Etnografszki i folkloriszticsni izsledovanija. O cseszt na Hriszto Vakarelszki po szlucsaj 80 godisninata.* Sofia, 197–201.

IFJ. BARTA János

1973 *Mezőgazdasági irodalmunk a XVIII. században.* Budapest.

DÓSA József – SZABÓ Elek

1936 *Kunszentmárton története. I. Kunszentmárton.*

EPERJESI Géza

1967 *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1685–1848.* Budapest.

DR. GAÁL József

1978 *Dévaványa nagyközség története.* Dévaványa.

JÓZSA László

é.n. *A kunszentmártoni nagyiskola története.* h.n.

MAGYARY-KOSSA Gyula

1929 *Magyar orvosi emlékek. II.* Budapest.

NAGYVÁTHY János

1821 *Magyar gazdatiszt.* Pesten.

POGÁNY Péter

1978 *A magyar ponyva tüköre.* Budapest.

TOLNAY Sándor

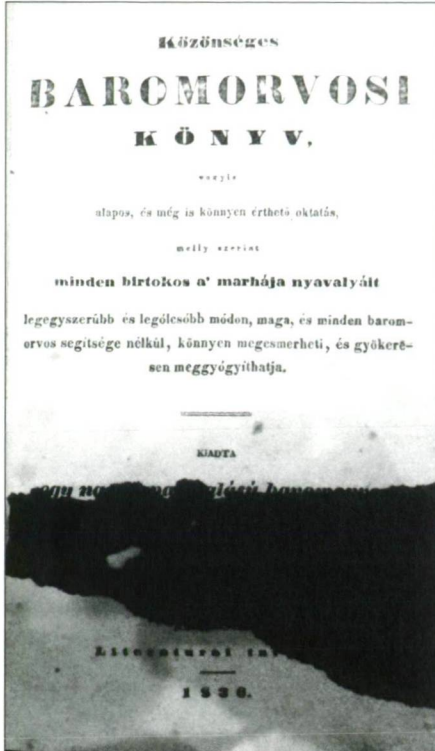
1795 *Barmokat orvosló könyv.* Pest.

VAJKAI Aurél

1948 *A magyar népi orvoslás kutatása.* Klny. a Magyar Népkutatás kézikönyvéből. Budapest.

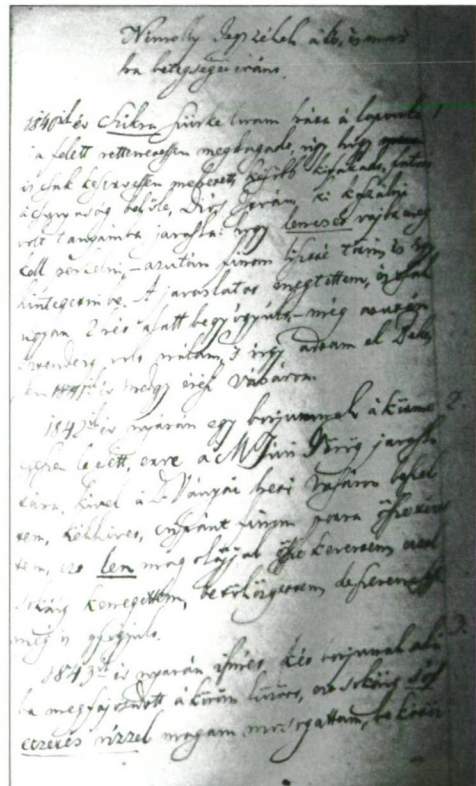
VERESS János

1927 *Régi idők fakult írásai.* Kunszentmárton.

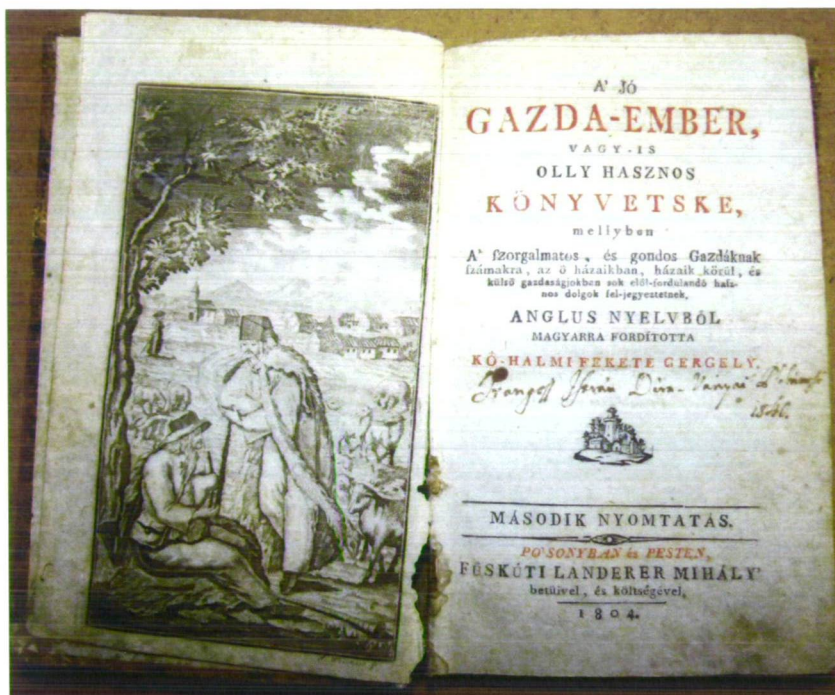

2. kép Kéziratos megjegyzések egyes állatbetegségek gyógyításához

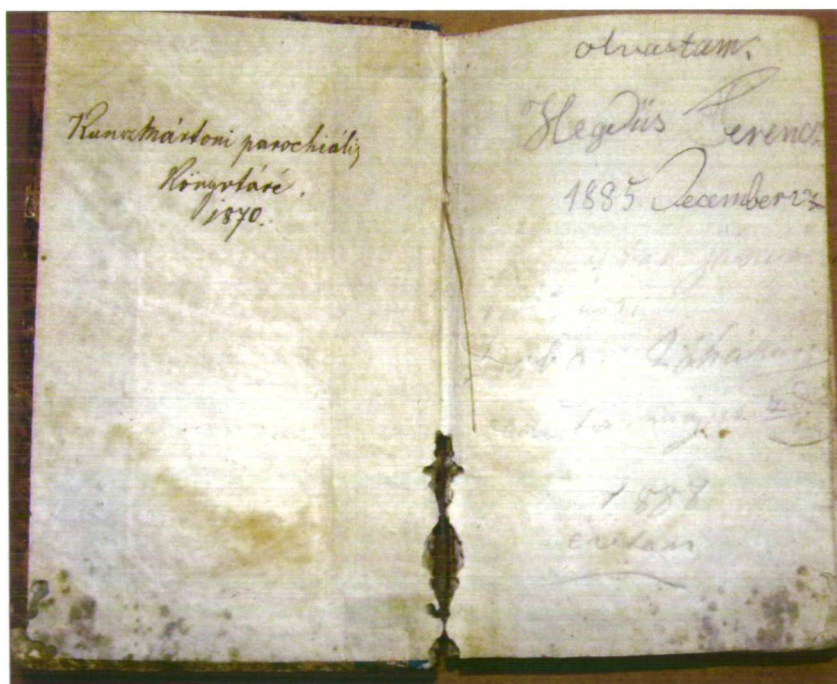
1. kép A Közönséges baromorvosi könyv címlapja a kitörölt tulajdonosi névvel, 1836

3. kép A Jó Gazda-Ember című könyv, Trángoss István könyvtárából

4. kép A Jó Gazda-Ember című könyv olvasói

LEGENDAMESÉK EGY ALFÖLDI KÉZIRATOS GYŰJTEMÉNYBŐL

Adatok a Folklore Fellows magyar osztályának működéséhez

A folklorisztika egyik legjelentősebb és legrégebb nemzetközi szervezete a Folklore Fellows Association (Folkloristischer Forscherbund, Fédération des Folkloristes, Folkeminder-Forskere – mindegyik rövidítése: FF), a „Folklór Barátainak Egyesülete” 1907-ben alakult meg Helsinkiben a finn Karle Krohn, a svéd Carl W. von Sydow és a dán Axel Olrik kezdeményezésére.¹ Célja, hogy kiadványán, a Folklore Fellows Communication hasábjain keresztül hozzáférhetővé tegye az egyes országok népköltészeti, népszokás- és néphitanyagát. A skandináv kezdeményezést a magyar néprajztudomány örömmel üdvözölte. A társaság megalakulásáról Katona Lajos adott hírt az Ethnographia 1908-as évfolyamában, s javaslatára a Magyar Néprajzi Társaság még abban az évben tagja lett az egyesületnek.² A Folklore Fellows magyar osztálya azonban csak 1911-ben alakult meg Sebestyén Gyula és Bán Aladár vezetésével.³

A két szervező 1912-ben kérdőívet és útmutatót⁴ szerkesztett és adott ki a szervezett magyarországi folklórgyűjtések megindítására, amelyet később bővített és módosított formában még többször megjelentettek.⁵

Céljaikat vándorgyűlésen népszerűsítették, amelyeket a Magyar Néprajzi Társasággal közösen tartottak. 1912-től kezdve több magyar városba: Sárospatakra, Egerbe, Pápára, Győrbe, Kaposvárra, Csurgóra, Csáktornyára, Komáromba, Kecskemétre, Kisújszállásra, Nagyszalontára, Gyulára és Kassára is eljutottak.⁶ Az 1912–1914 közötti akcióik ezekben az iskolavárosokban eredményesek voltak, számos diákot és tanárt megmozgattak, gyűjtésre sarkalltak. Az egri vándorgyűlés eredménye az alább ismertetendő, mindmáig kéziratban lévő kunszentmártoni és mesterszállási „Néphagyomány Gyűjtemény”.

A gyűjtemény szép példája annak, hogy a Folklore Fellows magyar osztálya érdekes és értelmes célok kitűzésével meg tudta mozgatni a diákságot. Jelzi egyúttal azt is, hogy a magyar folklorisztika fontos feladata, hogy ezekből a kéziratok gyűjtésekből az arra érdemeseket mielőbb a kutatók széles köre számára hozzáférhetővé tegye.

Az 1913 januárjában összeállított kéziratok gyűjtemény lejegyzője Kiss Péter III. éves kunszentmártoni származású teológus volt.⁷ A Kiss család

¹ KOVÁCS 1979, 188–189.

² KATONA 1908, 374–375.

³ SEBESTYÉN 1914.

⁴ SEBESTYÉN – BÁN 1912, 200.

⁵ SEBESTYÉN – BÁN 1920.

⁶ KOVÁCS 1979, 188–189.

⁷ Kiss Péter 1891. január 26-án született Kunszentmártonban. Teológiai tanulmányait Egerben végezte, 1914-ben szentelték pappá. Segédlelkész, hittanár volt 1914–1945 között Tiszaeszláron, Jászapátiban, Miskolcon, Polgáron, majd 1945-től kunszentmártoni plébános. Itt halt meg 1975. december 8-án. (Józsa László szíves közlése)

Kunszentmárton módosabb gazdái közé tartozott. Birtokuk nemcsak Kunszentmárton szűkebb határában, hanem a tőle viszonylag távol – 20 km-re – fekvő, de a város gazdáinak birtokában lévő Mesterszálláson is volt. Mindkét település Jász-Nagykun-Szolnok megyében fekszik.

Kiss Péter kéziratot füzetei a Magyar Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában találhatók az EA 461 leltári szám alatt. Négy egybekötött korabeli iskolai füzetben 74 oldalon tartalmaz szövegeket.

A címlapon ez áll: „Néphagyomány Gyűjtemény a Folklore-Fellows céljaira. Kiss Péter III. é. theol. gyűjt. Jásznagykunszolnok vm-nek Kunszentmárton és Mesterszállás községeiből. (4 füzet, egyben)”. Kiss Péter nem írja, hogy munkája során használta-e a Folklore Fellows tájékoztatóját, ám a kézirat szerkezete, az érintett műfaji csoportok, valamint a gyűjtő előszava révén úgy gondolom, hogy igen. A bevezető szóhasználata azt mutatja, hogy Kiss Péter odafigyelt az egi vándorgyűlésen elhangzottakra, s tudja használni a néprajzi terminológiát. Ezt olvassuk:

„Jelen gyűjtemény Jásznagykunszolnok vármegyének Kunszentmárton és Mesterszállás községeiből állított össze. A két hely lakósága között semmi sajátos különbség nincsen, mert az utóbbi egy 20 km távolságra fekvő új telepítése az anya-helységnek. Aki ismeri ezt a jómódú kún-vidéket, az tudja, hogy hagyományos szokásaiból már majdnem teljesen kivetkőzött, viseletében a divattal tart lépést, szellemi táplálékát régóta a mindennapi újság és a ponyvatermékek képezik. A mai nemzedék tehát egy ős szellemből keveset mondhat magáénak. Nyelvsajátosságairól, tájszólásról sem igen beszélhetünk, mert egyike azon helyeknek az országban, hol a nyelvet az irodalmihoz legközelállóbban használják. Szóval elég hálátlan terület a Folklore Fellows céljaira. Mégis megpróbáltam egyet-mást összeszedni, azért fogadja jóakarattal e csekélységet is a F.F.C. Magyar Osztálya. Eger, 1913. jan. 26. Kiss Péter III. é. theologus”.

A kéziratban a következő műfaji besorolást alkalmazza, ahogy az a tartalomjegyzékből – amely egyúttal tárgymutató is – kitűnik:

„I. Régi közmondások, szállásmódok és babonás szokások. (101 drb.)
II. Dalok. a/ Szerelmi dalok (58 drb.) b/ Katonadalok (10 drb.) c/ Pásztor és betyárdalok (5 drb.) d/ Bordalok (4 drb.) e/ Kortccsdal f/ Gúnydalok (4 drb.) g/ Köszöntő h/ Lakodalmi nóta i/ Dajkarím k/ Reggeli ének l/ Halotti ének.
III. Ráolvasások. IV. Legendák. V. Jeles napok a/ Luczaszék b/ Vöröshagyma naptár c/ Patkányelhajtás VI. Házasság. a/ Leánykérő nóta b/ Jegyváltásra, c/ Lakodalmi szokások leírása, d/ Menyasszonyi búcsúztató, e/ A vőfény szerepe, rigmusa a vőlegény házánál.”

E felsorolásban jelzi az alkotások lapszámát. Gyűjtése során Kiss Péter legtöbb esetben arra törekedett, hogy hiteles néprajzi dokumentumot készítsen. Azaz a gyűjtés időpontja mellett feltünteti az adatközlő nevét, foglalkozását vagy társadalmi státuszát. Technikailag ezt úgy oldotta meg, hogy az adatközlő adatait mindig a füzet számozatlan bal oldalára írta, míg a tőlük lejegyzett szövegek a jobb oldalon olvashatók.

A gyűjtést 1912. július 3. és augusztus 29. között végezte, azaz a nyári szünet idejét használta fel erre a célra. A két hónap alatt 27 napot töltött kutatás-

sal. A fentebb leírt mutató alapján összesen 138 folklórszöveget jegyzett le (folklórszövegnek tekintve a lakodalom és néhány más ünnepi szokás, rítus leírását is). A lejegyzés, azaz a gyűjtés módjára csupán egyetlen utalás található a kézirat 8. oldalán: „diktálta Molnár Julianna”. Ebből valószínűsíthetjük, hogy Kiss Péter többszöri elmondás, diktálás után írhatta le a szöveget. Dallamlejegyzést vagy ad notam utalást azonban egyetlen esetben sem készített.

A 27 nap alatt 28 embert kérdezett meg, 24 férfit és 4 nőt. Huszonegynek közli a foglalkozását vagy társadalmi helyzetét, hét esetben (3 nő, 4 férfi) azonban ez ismeretlen oknál fogva elmaradt. A 21 ember foglalkozása hozzávetőleges metszetét adja a századforduló kunszentmártoni mezővárosi paraszti és iparos társadalmának: gazdálkodó, földműves 4, birtokos 1, béreslegény 1, kocsis 1, arató 3, cseléd 3, számadó 1 (nem tudjuk meg, hogy milyen pásztor), juhász 1, bognármester 1, faragómester 1, szappanos 1, kovácslegény 1, sírásó 1, muzsikus 1.

Életkor szerint inkább a 20 és 50 év közötti korosztályok szerepelnek, a legfiatalabb 17, a legidősebb megkérdezett ember 84 éves volt: 10–19 év között 2 személy, 20–29 év között 6, 30–39 év között 4, 40–49 év között 8, 50–59 év között 3, 60–69 év között 2, 70–79 év között 2, 80 év fölött 1 fő. A 28 személyből 15 kunszentmártoni, 13 mesterszállási lakos volt. Két mesterszállási személytől (Doba Gergely és Szarvák Borbála) több szöveget is leírt.

A lejegyzett szövegek is nagyjából hű tükröi a 20. század eleji mezővárosi folklórnak: a népdalok mellett sok népies műdal, nóta, katonadal, kortesdal és egyházi népének található köztük. A közmondások és szólások mellett nagyon sok regula is olvasható, a prózai műfajokat azonban csak a legendamesék (vagy eredetmondák) képviselik. Mutatványként ezeket a szövegeket olvashatjuk:

„Legendák. (1912. aug. 27. Szarvák Borbála 50 éves Mesterszállás)

1.) Mikor Krisztus Urunk a földön járt, sorba megkérdezte az állatokat, hogy melyik hány évig szeretne élni. A kutya azt felelte, hogy ő kér 10–15 évet. A szamár gondolta magában, ő többet fog kérni és kért 20 évet. A ló kért 24–25 évet, az ökör 18–20 évet. Mikor az emberre került sor, ő kívánt 30 évet. Az oroszlán kívánt 40–50 évet, a medve 60–70 évet és az elefánt 100–120 évet. Akkor az ember megijedt, hogy ő olyan keveset kért. Elment az ökörhöz kért tőle kölcsön 10 évet és az átengedte neki. Azután ment a szamárhoz és a kutyaához és azoktól is kért 10 évet. Így sorba összekéregette 70–80 esztendőre. Innen van, hogy 30 évig ember az ember, 50-ig dolgozik, mint a szamár és az ökör. Azontúl pedig mint házörző eb, semmit sem bíznak rá.⁸

2.) Krisztus urunk egyszer elindult szent Péterrel és útközben elhaladtak egy nagyon szép kikalászolt búzavetés mellett. Azt mondja szent Péter: nézd Uram Teremtőm de szép búzavetés ez! Ezt holnap elveri a jég. Oh Uram Teremtőm miért veretné el? Jézus azt felelte: majd megmondom később. Rájuk esteledett beértek egy faluba, kerestek szállást és végre bementek egy

⁸ Vö.: Kovács Ágnes (szerk.) Magyar Népmesekatalógus 3. A magyar legendamesék típusai. Összeállította és a bevezetőt írta: BERNÁT László. Budapest 1982. A továbbiakban: 3. – AaTh 828 Az ember éveiről. MNK 3. 85. Lásd még: NAGY 1988, 123–124.

fényes, gazdagon díszített házba. Itt a gazda szívesen fogadta és nagyon megvendégelte őket. Volt a gazdának egy fia. Kérdezte az Úr Jézus, hogy minek akarja nevelni. A gazda azt felelte, hogy ügyvédnek. Ezután mentek tovább és mondá az Úr Péternek: látod azért veretem el jéggel a búzát, hogy ne tanítassa ügyvédnek a fiát.⁹

Mentek tovább akkor találkoztak egy lánnyal, aki a folyón ruhát mosott. Mondja az Úr: hallod-e lány, hozzád nekünk vizet! A leány vitt vizet. Mentek tovább. Találtak egy almafát tele gyümölcssel és alatta egy lusta ember feküdt. Azt mondja szt. Péter: Uram teremtőm, de lusta ember ez, hogy még arra sem képes, hogy felvegye az almát, hanem várja, majd a szájába esik.

Azt mondja az Úr: annak a lánynak, aki vizet adott, ez lesz az ura. Azt mondja szt. Péter: Oh Uram Teremtőm, ne verd meg vele. Úgy élnek meg, Péter!¹⁰ Mentek tovább egy szerzetes lakáshoz, ott is kaptak nagyon jó vacsorát. Itt az Úr elvette a szerzetes pelikánját, vagy aranypoharát. Az úton mutatta Péternek. Péter azt kérdezte: miért vetted el Uram, hiszen ebben volt minden öröme? Éppen azért vettem el, mert nem tudott imádkozni miatta. Addig mentek, amíg egy nagyon szegényes kunyhóhoz értek. Azt mondja az Úr: no Péter ide betérünk! Bementek, hát ott volt egy szegény családapa gyermekeivel. Vizet kért az Úr, de nem tudtak mibe adni. Ekkor az Úr elővette az aranypoharat és adaadta nekik. Mentek tovább, mondja szt. Péter: ugyan Uram minek adtad neki azt a poharat. Azt mondja az Úr: legalább kenyeret vesz az árán!¹¹ Ekkor egy erdőbe értek. Egy remetével találkoztak, aki a halálos ágyán feküdt. Egy rabló volt a szerzetes mellett, aki azt mondta, hogy jaj de jó neked, hogy ilyen szép halállal halsz meg! Mert a remete mellett angyalok voltak. A remete azt felelte: Miért nem voltál te is ilyen jó, mint én? Ekkor mondja az Úr Péternek: látod Péter, ez a remete elkárhozott, a rabló pedig megüdvözült, mert ő felfuvalkodott. És én azokat megalázom, a jókat pedig fölmagasztalom.”¹²

Rövid közlésünk csak figyelemfelhívás! Szükséges e kéziratos népköltési gyűjtemény mielőbbi kritikai kiadása.

IRODALOM

KATONA Lajos

1908 Nemzetközi folklorista-szövetség („F. F.”). *Ethnographia* XIX. (1908) 374–375.

KOVÁCS Ágnes

1979 Folklore Fellows magyar osztálya. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.) *Néprajzi lexikon* 2. Budapest, Akadémiai, 188–189.

---

⁹ AaTh 759x A vendégszerető özvegy tehenének elpusztítása. MNK 3. 45. E motívummal rokon a fenti mesterszállási történet is, de elmarad a tanulság levonása azaz az úrnak fiú hálátlansága.

¹⁰ AaTh 822 A rest legény és a szorgalmas lány. MNK 3. 81–83.

¹¹ AaTh 759 A remete és az angyal.+ AaTh 822+ MNK 7560x. Vö.: MNK 3. 44–45.

¹² MNK 756Gx – AaTh 759 – AaTh 822. Vö.: MNK 3. 427 43.

KOVÁCS Ágnes

- 1982 *Magyar Népmesekatalógus 3. A magyar legendamesék típusai.* Összeállította és bevezetőt írta: BERNÁT László. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet (Rövidítése: MNK 3.)

NAGY Ilona

- 1988 Eredetmagyarázó mondák. In: VARGYAS Lajos (főszerk.) *Magyar néprajz V. Magyar népköltészet.* Budapest, Akadémiai, 102–132.

SEBESTYÉN Gyula

- 1914 *Négy emlékirat a hazai néphagyomány emlékeinek országos gyűjtése tárgyában.* Budapest.

SEBESTYÉN Gyula – BÁN Aladár

- Tájékoztató a Folklore Fellows néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetség magyar osztályának.* Budapest.

57. o. 461.

Néplagymáng Gyűjtemény
a Goldstone - Fellows se'jain.

Juss Péter III. d. thevt.
gyűjt.

20 k. + 1 k. 1/2

Társaságunkhoz, mely
Könyvtárat és Kereskedelmi
Könyvtárat.

/4 füzet./

(nyom.)

1. kép

Tartalom.

001

EA.000461.

I. Régi hősmondások, szelencék és
babonák mottói. . . (101 db) 1-7. lap.

II. Dalok.

a.) Keresztény dalok (58. db.)

és pedig 1. 2. 3. 4. 7. 8. szám alatt 9-12. lap

2. 3. 4. 5. " " 33-34. "

1-10. 11. 12. 14. 15. 16. 17. 18. " " 37-43. "

27-28, 30-35, 37-44. " " 47-53. "

48-50. 52. 54. " " 56-58. "

55 " " 60. "

b.) Hasonadalok (10 db.)

19-24. szám alatt 44-46. "

45-46. " " 53-54. "

53 " " 57. "

c.) Pásztor és betyárdalok (5 db.)

12. 34. 35. 59. "

d.) Bórdalok (4 db.)

8. "

5. 6. szám alatt 10. "

57. " " 57. "

57. " " 60. "

e.) Hókedal

61. "

002		
f.) Gyógydalok (4 db.)		48. lap
29. kánsz. alatt		51. "
36. " "		55. "
47. " "		56. "
g.) Előszó		8. 36. "
h.) Lakodalmi nóták		32. "
i.) Dajkák		47. "
25. 26. kánsz. alatt		
k.) Leggetti ének		61-65. 72. "
1. 2. kánsz. alatt		
l.) Halotti ének		65-74. "
1-6. kánsz. alatt		36. "
III.	Kánsz. alatt	29-32. "
IV.	Lependák	26-28. "
V.	Jelen napok	27. "
a.) Lúcsok		" "
b.) Vöröshagyma naptár		28. "
c.) Párkányelkeztés		14-25. "
VI.	Házasság	24. "
a.) Lánykérő nóták		14-16. "
b.) Házváltás		16. "
c.) Lakodalmi nóták leírása		18-23. "
d.) Menyasszony, leírása		
e.) A vőfel, a neje, a rigmusa		
a vőfel, a neje, a rigmusa		

003

Tájékoztató!

EA.000461.

Teljesen új leírás. Lásd nagy buzgalommal
 városunkban. Ötvenzentrucát és huszonnégy-
 lős községeiből állókat össze. A két hely daló-
 sága között semmi sajátos különbség ma-
 csán, mert az utóbbi egy 20 km távolság-
 ra fekvő új település az anya- helyadmet.
 Aki ismeri azt a jómódú kú- vidéket,
 az tudja, hogy hány százados szőlőseit
 mai majdnem teljesen elvetették, vize-
 lésben a dicsőítő től leírás, szellemi há-
 lálalás nézve a mindegyes, jósáig és
 a pangs- kéreget káoszid. A ma nem-
 gédet tehát az összehasonlítás lazaságmond-
 hat magának. Nyelvi sajátosságait, láz-
 lóit és az igaz beszédet, mert egyide-
 ez az a helyen az országban, hol a mag-
 vel, az igazságok győzelme fölöttébb ha-
 nyal. Jónak elég halálban lenni a Föld-
 lő Fellow céljaira. Mégis, magánban
 egyet- más önzetlenség, azért fogadja jónak-
 hallat, a csekélység is a F.F. C. nagy-
 ozlaga.

Eger, 1913. jan. 26.

 Kiss Péter
 III. e. Theologus.

1. ^{V. Legendák.}
 Legenda Tróiusus Tróius földjéről. BA.000461.
 Mikor Tróiusus Tróius a földön járt, sőt megker-
 dezte az állatokat, hogy milyen hány évig szeretne
 élni. A kutya ezt felelte, hogy ő ká 10-15 évet. A kó-
 rui gondolta magában, ő sokkal fog kérni is kéri
 20 évet. A ló ká 24-25 évet, az öör 18-20 évet.
 Mikor az emberre került a sor, ő kívánt 30 évet.
 Az oroszlán kívánt 40-50 évet, a medve 60-70
 évet és az elefánt 100-120 évet. Akkor az em-
 ber megijedt, hogy ő olyan kevészet kéri. El-
 ment az öörhöz kéri tőle kölcsön 10 évet és az
 átengedte neki. Tőle ment a kámarhoz is a
 kutya az adott is kéri 10 évet. Így sőt össze-
 képezte 70-80 esztendőre. Innen rá, hogy
 30 évig ember az ember. 50-ig dolgozik mint a
 kámar és öör. Azonban pedig mint kámar is,
 semmit sem kíván rá.

2. Tróiusus Tróius egyszer elindult az. Péter-
 kel és útközben elaludtak egy nagyon szép kika-
 lászolt bixavetis mellett. Az mondja az. Péter:
 neid Wam Perumom de szép bixavetis ez!

A TANULMÁNYOK ELSŐ MEGJELENÉSI HELYEI

1. A történelmi emlékezet megszerkesztése, helyi identitás- és mítoszteremtés. A „Megszálló levél” – Kunszentmárton XVIII. századi újratelepítéséről szóló elbeszélés. *Acta Papensia II.* 1–2. 2002. 139–160. Illusztrációkkal.
2. Radics István, Kunszentmárton újratelepítője. In: ÖRSI Julianna (szerk.) *A hagyományörzés útján.* Túrkeve – Karcag, 2013. 19–38. Itt kiegészítéssel (*Veres-kereszt*) és illusztrációkkal jelenik meg.
3. Sülye Mihály története. A 18. századi népmozgások dokumentálhatóságának kérdései. In: VIGA Gyula – HOLLÓ Szilvia Andrea – Cs. SCHWALM Edit (szerk.) *Vándorutak–Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor 60. születésnapja alkalmából.* Archeolingua, Budapest, 2003. 31–38.
4. Kunsziget. Kunok a Szigetközben? In: HÁLA József – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós (szerk.) *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 2001. 263–272.
5. Az első kunszentmártoni vásár. Presztízs, hatalom és érdek szimbolikus megjelenítése. In: BARNA Gábor – PUSZTAI Gabriella (szerk.) „... Körös vizinek napkeleti partján ...” *Kunszentmárton, a mezőváros.* Jász-Nagykunszolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kunszentmárton, 2008. 52–62.
6. Kunszentmárton és a Nagykunság (Kulturális alkalmazkodás és a mezővárosi kultúra). In: BARNA Gábor (szerk.) *Társadalom, kultúra, természet.* Karcag – Szeged – Szolnok, 2001. 33–65. Itt új térkép-illusztrációkkal jelenik meg.
7. Baromorvosi könyvek – népi állatorvoslás. Nagykunsági adatok a népi állatorvosláshoz. In: DANKÓ Imre (szerk.) *Emlékkönyv a túrkevei múzeum fennállásának 30. évfordulójára.* Alföldi Nyomda, Túrkeve, 1981. 183–191.
8. Legendamesék egy alföldi kéziratos népköltési gyűjteményből. In: MÉSZÁROS Edit (szerk.) *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére.* JATE Finnugor Tanszék, Szeged, 1996. 35–38. Itt rövid kiegészítéssel és illusztrációkkal jelenik meg.

X 218801

Első néprajzi kutatásaim szülővárosomhoz, Kunszentmártonhoz kötődnek. Hiedelmeket, lakodalmi szokásokat, a paraszti építkezést és lakáskultúrát, gyermekjátékokat kutattam. Késsőbb levéltári illetőleg 19-20. századi kéziratos forrásokat vizsgáltam. Ez utóbbiak lényegében írásba foglalt szájhagyományt jelentenek. Évtizedek alatt lehetőségem nyílt kutatást végezni a történelmi magyar haza csaknem minden táján, ami segített megérteni a kunszentmártoni jelenségeket, segített elhelyezni azokat tágabb törté-

neti, társadalmi és földrajzi összefüggésekbe, átfogóbb folyamatok keretei közé. Érdeklődésem azonban Kunszentmárton múltja, közelmúltja és jelene iránt nem szakadt meg sosem.

Hogyan folyt le városunk újratelepítése három évszázaddal ezelőtt? Ki volt Radics István, e folyamat szervezője? És ki Sülye Mihály, aki bemutatatta a telepéseknek a község határát? Hogy kerülnek kunok a Szigetközbe? Milyen volt az első kunszentmártoni vásár? És mit tudunk a 19. századi állatorvoslásról?

Tanulmánykötetem a kibocsátó szülővárosról, Kunszentmártonról szóló közlésekből válogat, a történelmi tudat, a kulturális emlékezet megszerkesztésének problémája köré csoportosítva a kiválasztott írásokat. Közel fél évszázad kutatásaiból adnak ízelítőt.

Barna Gábor

